เสนาะ กุญชร ณ อยุธยา

อนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นางเสนาะ กุญชร ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดธาตุทอง เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๔

เวลา ๑๗.๐๐ น.

[illegible] กุญชร ณ อยุธยา

ชาตะ วันอาทิตย์ที่ 18 กุมภาพันธ์ [illegible]

มรณะ วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

([illegible] 12 สิงหาคม 2512 อายุ [illegible] ปี)

เสนาะ กุญชร ณ อยุธยา

ชาตะ วันอาทิตย์ที่ 18 กุมภาพันธ์ 2459

มรณะ วันพฤหัสบดีที่ 19 กุมภาพันธ์ 2524

(ถ่ายเมื่อ 12 สิงหาคม 2512 อายุ 53 ปี)

สวดพระอภิธรรมวันญาติ "สิงหเสนี" 3 มีนาคม 2524

สวดพระอภิธรรม ถ่ายพร้อมลูกหลาน 23 กุมภาพันธ์ 2524

คำนำ

กระผมได้เดินทางไปกราบท่านเจ้าคุณพระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์ (พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี) ณ วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย เพื่อขออนุญาตท่านพิมพ์เรื่องธรรมเทศนาของท่านซึ่งท่านได้พิมพ์แจกเป็นธรรมทานเมื่อปีกลายนี้เรื่องหนึ่ง และได้ไปกราบพระอาจารย์ท่านมหาบัว ญาณสัมปันโน ณ วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานีขออนุญาตท่านพิมพ์เรื่องปัญญาอบรมสมาธิอีกเรื่องหนึ่ง เพื่อแจกเป็นบรรณาการแก่ท่านที่ได้เมตตามาในงานฌาปนกิจศพของ เสนาะ กุญชร ณ อยุธยา ภรรยาของกระผมเท่าที่กระผมได้เลือกเอาทั้งสองเรื่องนี้ ก็เพราะหนังสือทั้งสองเล่มนี้ เสนาะได้วางทิ้งไว้บนเตียงข้างหมอนของเขาจนเขาได้ทิ้งร่างของเขาไป ระหว่างที่เขาป่วยอยู่นั้น เวลาเขาพอสบายขึ้นบ้าง ก็มักจะหยิบขึ้นมาอ่าน ด้วยเล่มเล็กและเบาดีมาก นอกจากนี้กระผมยังได้พิมพ์ พระชินบัญชรคาถาของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พรหมรังสี พร้อมคำแปลไว้ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะ เสนาะได้เคยนั่งสวดเป็นประจำทุกวัน วันละ ๙ จบเสมอมา ตลอดเวลาที่เขายังมิได้ล้มป่วยลง

ขออานิสงค์คุณความดีที่ท่านทั้งหลายได้รับจากหนังสือนี้ จงช่วยเป็นปัจจัยดลบันดาลให้เสนาะได้ประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพนั้นด้วยเถิด

อาชว์ กุญชร ณ อยุธยา

สารบัญ

ธรรมเทศนา

ของ

พระนิโรธรังสี คัมภีรปัญญาจารย์

(เทสก์ เทสรังสี)

วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

การให้ซึ่งธรรม ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์
(เทสก์ เทสรังสี)

ภาวะของคนสองประเภท

แสดงเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ ๙๐ ปี

พระอาจารย์ คำ ยสกุลปุตฺโต

วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๕

ทุฆราวาสํ ทุปพฺพชิตํ

อยู่ครองฆราวาสก็เป็นทุกข์ เป็นบรรพชิตก็เป็นทุกข์

ในพุทธภาษิตทั้งสองบทนี้ ได้แสดงถึงความเป็นอยู่ของบุคคล ๒ ประเภท ว่าเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีพระสันดานอันบริสุทธิ์และซื่อตรง ได้แสดงถึงสภาพความเป็นจริง ซึ่งผิดจากความเห็นของบุคคลบางคนในโลกผู้ยังตกอยู่ใต้อำนาจแห่งความหลงว่า เป็นฆราวาสมีความสุขบ้าง บวชมีความสุขบ้าง จึงได้ทำความไม่สงบวุ่นวายให้เกิดขึ้นในวงสังคมทั้งสองดังที่ปรากฏเห็นกันอยู่แล้ว เมื่อบุคคลมีความเข้าใจผิดแล้วก็ย่อมกระทำผิดเป็นธรรมดาอยู่เอง สิ่งที่ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้นอีกก็คือบางคนเมื่อตนเข้าใจผิดแล้ว ยังแถมไปใส่โทษพระพุทธเจ้าเข้าไปอีกว่า คำสอนของพระองค์เป็นทุกขนิยม พระองค์ผู้ทรงยอมสละเสียซึ่งความเป็นผู้ยิ่งใหญ่และความสุขทั้งปวงแล้ว จะมาทรงปรารถนาประโยชน์อะไรจากชาวโลกอีก มีแต่ทรงยอมทรมานพระวรกายเสด็จไปประกาศสัจจธรรมของจริงแก่พลโลก เนื่องจากทรงพระเมตตากรุณาอันใหญ่หลวงแก่ปวงสัตว์ผู้ยังตกอยู่ในห้วงแห่งความมืด ซึ่งต่างก็พากันดิ้นรนเพื่อให้พ้นเสียจากความมืด แล้วยังจะหาว่าคำสอนของพระองค์เป็นทุกขนิยมไปเสียอีก สัตว์โลกผู้ยังหนาแน่นด้วยความมืด คือ อวิชา มีผ้าปิดบังกล่าวคือโมหะ ย่อมไม่เห็นด้วยกับสัจจวาทีของผู้หวังดีต่อตนนอกจากไม่เห็นดีด้วยแล้วยังเห็นคำสอนเป็นไม้เบื่อไม้เมาอีกด้วย

จึงเป็นที่น่าสงสารมาก แต่ถึงกระนั้นพระองค์ผู้ปราศจากพลโยธาหาญาติมิได้ ก็มิได้หวั่นเกรงต่ออำนาจอิทธิพลใด ๆ และของใคร ๆ ทั้งนั้นทรงเปล่งสีหนาทประกาศสัจจธรรมในท่ามกลางพุทธบริษัทตามความเป็นจริง โดยมิได้มีอคติใด ๆ ทั้งสิ้น ดังพุทธภาษิตที่ได้ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นนั้น อันมีความว่า "อยู่ครองฆราวาสก็เป็นทุกข์ บวชก็เป็นทุกข์" ดังนี้ โดยมิได้เกรงใจใคร และมิได้เห็นแก่หน้าใคร ๆ ทั้งสิ้น ว่าเขาเหล่านั้นจะชอบใจหรือไม่ แต่ตรัสตามความเป็นจริง เพราะสิ่งที่อุบัติขึ้นมาแล้วในโลกนี้ทั้งหมดจะเป็นรูปก็ตาม เป็นนามก็ตาม ที่เรียกว่า สังขาร ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

ความจริงคนเราเกิดมาแล้ว มิใช่พึ่งเป็นทุกข์เมื่อเป็นฆราวาสและเมื่อบวชเท่านั้น มันเป็นทุกข์ตั้งแต่แรกปฏิสนธิอยู่ในครรภ์ของมารดาโน้น ที่พระพุทธเจ้าทรงยกเอาทุกข์ของฆราวาสและบรรพชิตมาตรัสนี้ เพียงแต่เพื่อชี้ให้เห็นทุกข์ส่วนหนึ่งในบรรดาทุกข์ทั้งหลายเท่านั้น และทรงมุ่งให้ผู้เข้าใจผิดเห็นตามเป็นจริงแล้วจะได้ปรับปรุงตนให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ไม่ต้องดิ้นรนจนทำให้สังคมและสิ่งแวดล้อมยุ่งเท่านั้น หาไม่แล้ว ผู้ที่เข้าใจผิดเห็นผิดดังว่ามาแล้วนั้นจะทำให้สังคมและสิ่งแวดล้อมยุ่งไปหมด ฆราวาสผู้ที่ไม่มีความสามารถในอาชีพ หรือเกียจคร้านในการงานเป็นต้น ก็หาว่าฆราวาสเป็นทุกข์ บวชเป็นสุขสบายดีกว่าไม่ต้องทำงานอะไร ถึงเวลามีคนมาหาให้กินเอง ก็เลยคิดอยากบวช ผู้บวชอยู่แล้วบางคนได้เคยเป็นฆราวาสมีลูกมีเมียมาก่อนเสียด้วยซ้ำ ก็ยังหาว่าบวชอยู่เป็นทุกข์เหมือนกับขังไว้ในคอกในกรง จะไปจะมาจะอยู่กินใช้สอยอะไร ก็ล้วนแต่มีข้อ–กฎ–กติกา–ระเบียบ พระวินัยบังคับไปเสียหมดทุกอย่าง ที่สุดแม้แต่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของตน ซึ่งเป็นสมบัติเดิมพ่อแม่แบ่งปันให้มาเฉพาะแท้ ๆ ก็ไม่มีสิทธิจะใช้เต็มที่ ยังต้องให้ระวังควบคุมรักษาอีกด้วย ก็เลยอยากสึกเสีย บางคนสึกออกไปแล้วได้รับอุปสรรคขัดข้องบางประการ ซึ่งตัวเองปรับปรุงตัวของตัวให้เข้ากับสังคมเขาไม่ได้ก็ดี หรือไม่รู้เท่าเข้าใจต่อเหตุการณ์นั้น ๆ ตลอด

จนไม่มีความสามารถในหน้าที่ของตนก็ดี ก็เลยคิดถึงความสุขเล็กน้อยที่ตนได้รับเมื่อครั้งบวชอยู่ แล้วหาว่าฆราวาสมันยุ่ง สกปรกเป็นทุกข์มาก กลับมาบวชอีกสองครั้งสามทีก็มี

คนประเภทที่กล่าวนี้ มีจิตใจคลอนแคลนไม่หนักแน่นไม่มีหลักธรรมประจำใจ มักทำตามความคิดที่เหลวไหลของตนแล้วก็ไม่เชื่อความเห็นของคนอื่นอีกด้วย พูดง่าย ๆ ว่า เป็นคนเจ้าอารมณ์ (เป็นทาสของอารมณ์) ยอมแพ้ทั้งทางโลกและทางธรรม คนโบราณจึงได้พูดเป็นพังเพยไว้ว่า "หญิงสามผัว ชายสามโบสถ์" ไม่ควรคบเอาเป็นมิตร (อย่าเอาเป็นตัวอย่าง)

แท้จริง สิ่งที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ที่เรียกว่า สังขาร คือ พวกที่มีแต่ชีวิตเช่น ต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้นก็ดี ที่มีวิญญาณด้วยเช่น สัตว์ มนุษย์เป็นต้นก็ดี ล้วนแล้วแต่พากันเกลียดทุกข์ต้องการสุขด้วยกันทั้งนั้น ต่างพากันดิ้นรนให้พ้นไปจากทุกข์หมายจะเอาชนะทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น โดยเฉพาะคนเราต้องการความสุขมากกว่าเขาทั้งหมด และเมื่อได้รับความสุขมาแล้วก็ไม่รู้จักพอเสียด้วย คนเราจึงได้ทำให้โลกเป็นทุกข์และเดือดร้อนมาก อาจกล่าวได้ว่าโลกที่เดือดร้อนเป็นทุกข์อยู่ทุกวันนี้เกิดมาจากมนุษย์เราเป็นส่วนมาก แม้แต่สัตว์ที่หนีไปซุกซ่อนอยู่ในป่าดงพงลึก หรือในก้นทะเล ก็ไม่พ้นจากคนตามไปเบียดเบียน เป็นธรรมดาผู้ต้องการมากก็ต้องใช้ความคิดมาก พร้อมกันนั้นก็มีความฉลาดมากอีกด้วย แต่ถ้านำเอาความฉลาดนั้นมาใช้ให้เกินขอบเขตไป มักจะเป็นเหตุทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนและคนอื่น

พุทธภาษิตที่ตรัสว่าอยู่ครองฆราวาสก็เป็นทุกข์นั้นอยู่ในข่ายนี้เหมือนกัน ทุกข์มากดิ้นรนมากก็ยิ่งแต่จะเดือดร้อนมากเหมือนกับนกติดข่าย ยิ่งดิ้นก็ยิ่งแต่จะรัดตัวเข้า ไม่ดิ้นเสียเลยก็มีหวังเข้าหม้อแกงแน่ พูดสั้น ๆ ว่า ดิ้นรนก็เป็นทุกข์ไม่พ้นคำที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ไปได้

เมื่อเหตุผลมีอยู่อย่างนี้แล้ว จะไม่ให้พระองค์ผู้ทรงมี จักษุดี ทรงมองดูมนุษย์และสัตว์ผู้มืดมัวด้วยความเมตตาแล้วทรงเปล่งสีหนาทประกาศก้องว่า นั่นเป็นทุกข์ ๆ อย่างไรเล่า และยังได้ทรงชี้ตัวทุกข์อย่างตรง ๆ ตามที่มีอยู่เป็นอยู่จริง ๆ อีกด้วยว่า มีอยู่ ๑๑ ประการคือ

๑) **ความเกิด**

๒) **ความชรา (ความเจ็บไข้ก็รวมอยู่ในชรานี้)**

๓) **ความตาย**

๔) **ความโศก**

๕) **ความพิไรร้องไห้รำพัน**

๖) **ความทุกข์ใจ**

๗) **ความน้อยใจ**

๘) **ความเหือดแห้งใจ**

๙) **ความประสบอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ**

๑๐) **ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมประสงค์ และ**

๑๑) **ความวิปโยคพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรักและชอบใจ**

เหล่านี้แต่ละอย่าง ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ ถ้าหากทุกข์ทั้ง ๑๑ อย่างนั้นโหมกลุ้มรุมเข้ามาพร้อมกันทั้งหมดใส่บุคคลใดแล้ว บุคคลผู้นั้นถ้าไม่ถึงกับดิ้นแด่วดับชีพ ก็มีหวังเหลืองไปทั้งตัวทีเดียว ทุกข์ทั้งหมดดังกล่าวมาแล้วนี้ เมื่อสรุปแล้วก็อยู่ที่ความถือว่า กาย **ใจ** นี้เป็นเรา เป็นของเรา (อัตตานุทิฏฐิ) ที่เรียกว่า อุปทานขันธ์ห้า เป็นทุกข์ อุปทาน-ขันธ์เป็นต้นเหตุของทุกข์ เมื่อบุคคลมาพิจารณาอุปทานขันธ์เห็นตามความเป็นจริงและปล่อยวางได้ ทุกข์ทั้งหลายก็ไม่มี ถ้าปล่อยวางอุปทานขันธ์นี้ยังไม่ได้ตราบใด กายและใจก็จะพร้อมกันสร้างกิเลสขึ้นเสวยร่วมกันอยู่ตราบนั้น เมื่อกายแตกดับทำลายไปตามสภาพของสังขาร ใจเป็นผู้หอบเอากิเลสอันเป็นเชื้อนำให้ไปเกิดในภพอื่น และร่วมกันทำกรรมเสวยทุกข์ต่อไปอีก แล้วก็ดิ้นรนเดือดร้อนประกอบกิเลส อันเป็นเหตุให้เกิดภพเกิดชาติต่อไปอีกวนไปวนมาไม่รู้จักจบจักสิ้นสักที หากจะเขียนให้เข้าใจง่ายแล้ว ก็ต้องเขียนดังนี้ :–

แผนผังของภพชาติ

เหตุ	ผล
วิปากวัฏฏ์ (เกิดมา)	*กัมมะวัฏฏ์* (ทำกรรม)
กิเลสวัฏฏ์ (เศร้าหมองใจ)	*วิปากวัฏฏ์* (เกิดอีก)
กัมมะวัฏฏ์ (ทำกรรม)	*กิเลสวัฏฏ์* (เศร้าหมองใจ)

จะหมุนเวียนเปลี่ยนกันเป็นเหตุเป็นผล ผลัดเป็นต้นผลัดเป็นปลายของกันและกันวนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป ไม่รู้จักจบจักสิ้นตลอดภพตลอดชาติ ท่านจัดเรียกว่า วัฏฏสงสาร การหมุนของวัฏฏทั้ง 3 ดังแสดงมานี้ ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องแสดงอาการของความทุกข์สลับกันไปมาทั้งนั้น

ฉะนั้น มนุษย์เราเกิดมาแล้วจึงต้องดิ้นรนหมุนเวียนอยู่ในวัฏฏสามนี้ เด็กเกิดมาแล้วก็อยากเติบโตเป็นผู้ใหญ่ โดยเข้าใจว่าเราจะได้อิสระภาพใช้เฉพาะตนเอง ไม่ต้องอยู่ใต้บังคับของบิดามารดา หนุ่ม ๆ สาว ๆ ไม่เชื่อโอวาทของพ่อแม่และผู้ปกครอง ก็ด้วยเข้าใจว่าตนมีความสามารถพอตัวแล้ว การอยู่ใต้บังคับคนอื่นเป็นทุกข์ ผู้เป็นโสดอยากมีคู่ครองก็ด้วยเข้าใจว่าเราจะได้อิสระภาพเต็มที่ ผู้ที่มีลูกมีหลานแล้วก็อยากให้เขาแต่งงานเสียเพื่อจะได้หมดห่วงหมดใย เมื่อชีวิตเปรียบเหมือนกับความฝันแล้วเรื่องทั้งหลายดังกล่าวมาแล้วนั้นมันจะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากจะเป็นความฝันไปตามชีวิตเท่านั้น แต่กระนั้นบุคคลก็ยังดิ้นรนไปตามความฝันของตน ๆ อยู่ร่ำไป เพื่อหวังผลคือความสุขอันตนวาดภาพไว้บนอากาศ อนิจ-จา สังขารเอ๋ย หาสาระอะไรมิได้เลย นอกจากจะมีไว้เป็นเครื่องประดับความคิดของผู้มีความหวังอยู่

แท้จริงเด็ก ๆ และหนุ่ม ๆ สาว ๆ ซึ่งเป็นกุลบุตรกุลธิดาของผู้บังเกิดเกล้า ได้ชื่อว่าเป็นทรัพย์อันมีค่าของวงศ์สกุลตลอดถึงประเทศชาติด้วย ย่อมมีอิสระภาพควรแก่ฐานะของตนเพียงพออยู่แล้ว แต่เขาเหล่านั้นไม่รู้จักคุณค่าของอิสระภาพที่ตนได้ และนำออกใช้ไม่ถูก

หน้าที่ของตน จึงได้ทำให้เสียคนเสียเกียรติ ทำทรัพย์อันมีค่าของบิดามารดาตลอดถึงประเทศชาติให้เสื่อมเสียไปอย่างน่าเสียดาย ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเกียจคร้าน หัวดื้อ ถือรั้น ไม่เชื่อคำบิดามารดาและผู้ปกครองเหล่านี้เป็นต้น แต่ละอย่างล้วนแล้วแต่จะทำทรัพย์อันมีค่าของบิดามารดา ให้ลดน้อยถอยลงไปทั้งนั้น เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองผู้มีเมตตาปรารถนาดีหวังจะเทอดทูนคุณค่าของทรัพย์ ที่มีคุณค่าอยู่แล้วให้ดีเด่นขึ้น เมื่อเห็นบุตรธิดาทำสิ่งใดลงไปที่ไม่เหมาะสมก็ตักเตือนว่ากล่าวเขากลับโกรธชักไม่พอใจ เลยเห็นความดีที่บิดามารดามีต่อตนเป็นภัยไปทั้งหมด ความเมตตาปราณีความหวังดีมีคุณค่าเท่ากับข้อบังคับ ให้โอวาทตักเตือนเท่ากับสร้างเรือนจำให้อยู่ หากเขาเหล่านั้นแหละได้แต่งงานไปแล้วด้วยความผิดพลาดหลงมัวเมาของเขา หรือด้วยความยินยอมของผู้ใหญ่ก็ตามที ซึ่งเขาคิดว่าจะมีอิสระภาพนั้นแท้จริงก่อนจะแต่งงาน ทุก ๆ ฝ่ายจะต้องยอมสละสิทธิเพื่ออิสระภาพให้แก่กันเสียก่อนจึงจะแต่งงานกันได้ ถ้าหากไม่แล้ว ไม่มีใครจะยอมรักและแต่งงานกันเลย นอกจากจะยอมสละเพื่อคู่รักของตนโดยไม่รู้ตัวแล้ว ยังยอมสละเพื่อบริวารชน มีพ่อตาแม่ยาย พ่อผัวแม่ผัวเป็นต้น อิสระเหล่านี้ซึ่งไม่เหมือนกับอิสระเมื่อยังหนุ่มสาวคราวอยู่ด้วยบิดามารดาที่เข้าใจว่าเป็นเรือนจำของลูก เมื่อแต่งงานแล้วหน้าที่การงานตลอดถึงความประพฤติและด้านจิตใจเราจะทำอย่างอยู่ด้วยบิดามารดาไม่ได้เด็ดขาด จำจะต้องเปลี่ยนแปลงไปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง การงานในบ้านเราจะต้องรับผิดชอบแต่ผู้เดียว รายได้และใช้จ่ายจำจะต้องมีขอบเขตจำกัด เมื่อได้ลูกขึ้นมา ทุก ๆ อย่างจะต้องเพิ่มปริมาณขึ้นเป็นเงาตามตัว อันรูปร่าง ผิวพรรณ กิริยามารยาทตลอดถึงความรู้สึกนึกคิด การงานทั้งปวงของหนุ่ม ๆ สาว ๆ นั้นคลี่คลายหายเข้ากลีบเมฆไปทีละน้อย ๆ โดยไม่รู้ตัว ผลที่สุดก็ยังเหลือแต่ความยุ่งและความแก่ตลอดเวลาสมาชิกในครอบครัวมากขึ้นมิใช่อาชีพมันจะเจริญขึ้นตามตัวเสมอไปซ้ำอายุกำลังเรี่ยวแรงก็มีแต่จะลดน้อยถอยลงไปทุกวัน ๆ แม่เหล็กแม่แรงพ่อเหล็กพ่อแรงนั้นมันจะถ่วงน้ำหนักได้สักกี่คน

เมื่อถึงเวลานั้นโอวาทคำสอนของบิดามารดา และครูอาจารย์ ซึ่งเคยเป็นไม้เบื่อยาเมาแต่ก่อนโน้น จะกลับมาเป็นยาแก้ลมชโลมหัวใจของลูกรักด้วยความระลึกถึงพระคุณของท่านอีกครั้ง

คนแก่ ๆ ก็ไม่ยอมแพ้หนุ่ม ๆ สาว ๆ เหมือนกัน มีลูกมีหลานแล้วไม่เพียงแต่จะเอาไว้กอดรัก และโชว์เพื่อนบ้านเท่านั้น ยังครุ่นคิดอยากจะปลูกฝังเพื่อจะให้มีหน่อแหนงสืบเชื้อวงศ์สกุลเป็นห่วงถึงอนาคตของเขา กลัวจะพ้นผ่านขัยวัยอันควรแก่กาลของเขา ยิ่งบางคนลูกมากเลี้ยงไม่ไหวหาให้ไม่พอ นึกว่าแต่งงานให้มันรู้แล้วรู้รอดไปเสียที จะได้ไม่เป็นทุกข์ด้วยเขา ที่ไหนได้กว่าจะเสร็จเรื่องแต่ละคน เข้าทำนองที่ว่า ที่ดีไม่ได้ ที่ได้ไม่ดี ก็เป็นทุกข์ตอนหนึ่งแล้ว ต่อนั้นไปจะต้องเฝ้าจับตาดูความเคลื่อนไหวของเขาทุกวิถีทาง หากอาชีพและความรักใคร่ของเขายังกลมกลืนพอไปกันได้ ก็ค่อยสบายใจไปตอนหนึ่ง ถ้าเขาเกิดมีเรื่องจุกจิกอะไรขึ้นในระหว่างนี้แล้ว ก็จะทำให้คนแก่ใช้สมองมากเหมือนกัน ขั้นต่อไปเมื่อเขาได้หลานขึ้นมาแล้ว สองตายายก็จะตาลุกตาล่อจนลืมตัว ทิ้งแบกกลับมาได้หาม ไม่ทราบว่าความทุกข์ของฆราวาสนี้มันจะสิ้นสุดลงตรงไหน ยิ่งดิ้นก็ยิ่งแต่พันเข้าเหมือนกับปลาติดอวน พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดในทุกข์ของฆราวาสได้เป็นอย่างดี *ว่าเป็นของสุดวิสัยของผู้ครองฆราวาสที่จะปลดเปลื้องทุกข์ให้หมดสิ้นไปได้*

คำพิพากษาของศาลว่า ผู้นี้กระทำผิดต่อกฎหมายมาตรานี้ แล้วจะต้องได้รับโทษจำคุกเท่านี้ ๆ ปีแล้วจึงจะพ้นได้ เรียกว่าโทษมีกฎหมายปรับตามโทษานุโทษนั้น ๆ แต่ส่วนโทษของฆราวาสนี้ซิ เมื่อไรมันจะพ้นได้ เพราะทำผิดเองตัดสินตนเอง โดยไม่มีแม่บทกฎหมาย นี่ว่าเฉพาะทุกข์เดียวคือตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งแก่ถึงขนาดนี้ หากจะพูดถึงเรื่องทุกข์สายใหญ่ ๆ แล้วก็ยังมีอีกมากเป็นต้นว่าทุกข์เรื่องอาชีพ เจ็บป่วย และทะเลาะวิวาททุบตีซึ่งกันและกัน ตลอดถึงทุกข์ใจเศร้าโศกอาลัย มันเหลือที่จะคณานับให้ถ้วนได้ พระพุทธเจ้าทรงประมวลความทุกข์ของมนุษย์สัตว์ไว้มีอยู่ ๑๑ ประการ ดังที่ยกมาล่าวไว้ในข้างต้นนั้น

สรุปแล้วทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้เกิดแต่อุปทานขันธ์ คือถือว่านามและรูปอันนี้มันเป็นของ ๆ เรา แต่ถึงอย่างไรก็ดี หากผู้ได้รับทุกข์แล้วไม่หลงมัวเมาประมาทจนเกินควร มาสำนึกถึงความผิดโดยการยกเอาทุกข์ขึ้นมาพิจารณาให้ถ่องแท้ แล้วตั้งใจบำเพ็ญตนให้สมภาวะที่ตนเป็นฆราวาส ดำเนินชีวิตตามวิธีที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้เพื่อผู้ครองฆราวาส ถึงแม้ทุกข์จะไม่หมดสิ้นไปทีเดียวแต่ก็พอจะได้รับความสุขตามอัตภาพวิสัย เท่าที่การปฏิบัติของตนจะพึงอำนวยผลให้ เราเกิดมามิใช่เทวดาบนชั้นฟ้าสวรรค์จะมีความสุขได้มิใช่แต่.ฉพาะมีทรัพย์มากมีเกียรติยศชื่อเสียงโด่งดังและบริวารชนมากเท่านั้นก็หาไม่ ถึงจะมีสิ่งเหล่านั้นแล้วก็ตามที ถ้าไม่มีคุณธรรมประจำตนเป็นลักษณะแล้วอาจเป็นทุกข์มากกว่าคนจนที่เขามีคุณธรรมเป็นเครื่องดำเนินชีวิตของเขาถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าก็ได้ ดังนั้นจึงนำ *ฆราวาสธรรม* มาแสดงให้เห็นพอเป็นเอกเทศ เพื่อเป็นการศึกษาของผู้สนใจ เมื่อน้อมนำไปปฏิบัติตามแล้วจะได้รับผลดังที่ท่านแสดงไว้หรือไม่เชิญทดลองดู

ฆราวาสธรรม

คือธรรมของผู้ครองเรือนจะพึงประพฤติดังนี้

สุขของคฤหัสถ์มี ๔ อย่าง

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์

๒. สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค

๓. สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้

๔. สุขเกิดแต่ประกอบการงานที่ไม่มีโทษ

เมื่อบุตรธิดาเกิดมาในตระกูลแล้ว ก็จงทำตนให้เป็นบุตรธิดาที่ดี มีการปฏิบัติตนให้เหมาะสม แก่ภาระของตน ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

๒. ช่วยทำกิจของท่าน

๓. ดำรงวงศ์สกุล

๔. ปฏิบัติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

เมื่อเป็นบิดามารดาของบุตร เราเป็นบุพพาจารย์คนแรกที่สอนเขา จึงทำตนให้เป็นอาจารย์ที่ดีเป็นตัวอย่างของบุตรธิดาเพื่ออนาคตของเขา ด้วยคุณธรรมดังนี้ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๔. แต่งงานผู้ที่สมควรให้

๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

เมื่อได้เป็นสามีของหญิงใดแล้ว ก็จงเป็นสามีที่ดีของเขาอย่าให้แต่ภรรยาปฏิบัติดี แต่เราผู้เป็นสามีเหลวใช้ไม่ได้ จึงควรปฏิบัติตนดังนี้ คือ

๑. ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นอิสระในบ้านให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

เมื่อภรรยาได้สามีที่ดี จิตใจย่อมสบายหายกังวลเป็นทุกข์ จึงควรปฏิบัติตามดังนี้ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงทั้งฝ่ายตนและฝ่ายสามีดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจสามี

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง

หัวข้อธรรมที่แสดงมาโดยสังเขปนี้ ก็พอจะชี้ให้เห็นได้อย่างชัดแจ้งแล้วว่า ถ้าผู้ครองฆราวาสปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามนี้แล้ว รับรองว่าได้รับความสุขแน่ แต่ทีนี้ไม่มีใครพยายามจะทำให้ได้ครบถ้วนทุกๆ ข้อนั้นซี ครอบครัวมันจึงเดือดร้อนเป็นทุกข์ยิ่งไปกว่าน้ำในหม้อเดือด **โดยเฉพาะแล้วแม่บ้านผู้เป็นแม่พิมพ์เป็นตัวสำคัญมาก แล้วมิใช่จะ**

เป็นแม่พิมพ์แต่เฉพาะในบ้านของตนเท่านั้น มันยังหมายถึงความเป็นแม่พิมพ์ของประเทศชาติและโลกด้วย แม่พิมพ์ดีย่อมได้รูปพิมพ์สวย แม่พิมพ์เสียรูป พิมพ์ก็ใช้ไม่ได้

ฉะนั้นท่านจึงแสดงลักษณะของแม่พิมพ์ที่ดีไว้ ๕ ประการที่เรียกว่า *เบญจกัลยาณี* ซึ่งมีครบถ้วนอยู่ในตัวของนางวิสาขาผู้เป็นตัวอย่างแห่งแม่พิมพ์ คือ

๑. รักและเคารพสามี

๒. ปฏิบัติสามีดี

๓. ไม่นอกใจสามี

๔. เชื่อฟังโอวาทของสามี

๕. ประกาศคุณงามความดีของสามี

ทั้ง ๕ ข้อนี้ เราจะเห็นได้แล้วว่า ความงามของหญิงโดยทางธรรมแล้ว ท่านมิได้หมายเอาเฉพาะงามรูปงามโฉมซึ่งเป็นของปฏิกูลเบื่อยเน่าและแปรปรวนทรุดโทรมไปเป็นธรรมดาอย่างที่เราท่านทั้งหลายเห็นๆ กันอยู่แล้วนี้ **แต่ท่านหมายเอาความประพฤติคุณธรรมซึ่งเป็นความดีงาม อันเป็นของบริสุทธิ์และไม่รู้จักเสื่อมสูญไป** หากหญิงใดมีคุณธรรม ๕ ประการนี้ พร้อมรูปสวยเสริมเป็นเครื่องประกอบด้วยแล้ว หญิงนั้นได้ชื่อว่านางงามยอดเยี่ยม

อนึ่ง หลักเกณฑ์เลือกนางงามยังมีอีกวิธีหนึ่ง แต่มิใช่ของพระพุทธเจ้า แต่พอจะเข้ากันได้บ้างบางข้อ มี ๕ ประการเหมือนกันคือ–รูปสวย รวยทรัพย์ นับวิชา, มีมารยาท, ชาติผู้ดี อันนี้ก็นิยมเอาแต่ของภายนอกเป็นหลักวินิจฉัยมาก มีข้อที่ว่ามีมารยาทเท่านั้นที่เข้ากับหลักความประพฤติธรรม ยิ่งสมัยนี้แล้วเขาตั้งหลักเกณฑ์แต่เฉพาะรูปอย่างเดียว เช่น อก เอว ตะโพก คิ้ว ใบหน้า ส่วนนอกจากนี้เขาไม่เกี่ยว รูปนั้นนอกจากดังกล่าวมาแล้ว บางคนมีรูปสวยอาจลืมตัว ทำความเดือดร้อนให้แก่เจ้าผัวมากผัวช่วยห้ามระวังก็หาว่าหึงหวง

เขาจึงว่าได้เมียงามรักษายาก รวยทรัพย์ก็มักพองตัว เมื่อมีผัวคนตระกูลต่ำก็มักจะเหยียดหยาม คนมีความรู้สูงแต่ขาดมารยาทมักถือตัว ทำการงานทั่วไปไม่ค่อยจะได้ แม้แต่จะปฏิบัติผัวก็เหมือนงานต่ำ ฯลฯ ชาติผู้ดี ปรกติแล้วมักจะตกค้างไม่ค่อยจะมีคู่ครอง แต่มิใช่ว่าไม่มีคู่-ครองเพราะเก๊หากแต่ไม่มีคู่ครองเพราะไม่มีคู่เทียมต่างหาก ส่วนมารยาทนั้นเข้ากับหลักเบญจ-กัลยาณี ที่แสดงมาแล้ว

หลักเกณฑ์เหล่านี้ เป็นหลักเกณฑ์ของผู้ที่มีจิตใจยังไม่บริสุทธิ์ ตั้งไว้ตามชอบใจของตน ๆ เท่านั้น อาจเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย รสนิยมก็ได้ ไม่แน่นอน ส่วนหลัก–เกณฑ์ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระสันดานอันบริสุทธิ์ตั้งไว้นั้นเป็นของนำสมัยอยู่เสมอ สอง-พันกว่าปีมาแล้ว หลักเกณฑ์เหล่านั้นยังนำมาใช้ได้อยู่เสมอ หลักตัดสินทุก ๆ ข้อที่กล่าวมาแล้วนั้น *หากขาดความประพฤติตนที่ดีงามที่เรียกว่าข้อวัตรและมารยาทแล้วไร้ค่าทั้งนั้นไม่สามารถจะนำความสุขความเจริญมาสู่ครอบครัวได้เลย* เป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ว่าสมัยใด ๆ ก็ตาม คนเราชอบกันแต่การขัดสีตบแต่งประกวดกันแต่รูปเน่าร่างสกปรกอันนี้ ส่วนการประกวดคุณงามความดีไม่ค่อยจะมีใครตั้งหลักเกณฑ์ประกวดกันไว้ นอกจากพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้นจะเป็นเพราะหาคู่แข่งมิได้หรืออย่างไรก็ไม่ทราบ และหลักเกณฑ์นั้นก็ชอบกล เพราะตั้งไว้ตัดสินแต่ฝ่ายหญิงอย่างเดียวเท่านั้น

ดังโลกนิติก็มีบอกไว้บทหนึ่งเหมือนกันว่า "นกดุเหว่าเสียงดีรูปร้าย หญิงขี้ร้ายข้อวัตรพางาม ชายรูปทรามวิชาพารุ่ง (รุ่งโรจน์)" เมื่อชายได้เมียที่ดีงาม ๕ อย่างครบถ้วนแล้วจะถือว่าตนดีมีความสุขพอแล้วก็ยังไม่ถูก แม่พิมพ์ดีแต่ผู้พิมพ์ไม่ฉลาดเข้าใจในการพิมพ์ก็ทำให้รูปที่พิมพ์ออกมาเลอะได้เหมือนกัน *น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า* ภรรยาก็ต้องพึ่งสามีเหมือนกัน สมกับบาลีว่า **"ภตฺตา ปญฺญา น มิตฺถิยา"** ภัสดาเป็นเกียรติของผู้หญิงดังนี้ ผัวดี เมียดี เหมือนฝาระมีที่ได้ส่วนกันกับปากหม้อ ปิดได้สนิทแต่ถ้าดีฝ่ายเดียวหรือไม่ดีทั้งสองฝ่าย ก็เหมือนฝาระมีกับปากหม้อที่ไม่ได้ส่วนกัน ปิดเบี้ยวบ้าง โตหรือเล็กกว่ากันบ้าง

ย่อมบีดไม่ลง หรือลงก็ไม่สนิทกับฉันนั้น ท่านเปรียบคู่ครองของฆราวาสเพื่อผู้สนใจจะได้นำไปเปรียบดูดังนี้ ผัวดี เมียร้าย เหมือนเทวบุตรอยู่ร่วมกับนางยักษิณี ผัวร้าย เมียดี เหมือนเทพธิดาอยู่กับยักโขโณ ถ้าร้ายด้วยกันทั้งสอง เหมือนยักโขโณอยู่ร่วมกับยักษิณีนับว่าผีแต่งมาให้โดยแท้ ถ้าดีกันทั้งสองฝ่าย เหมือนเทวบุตรอยู่ร่วมกับเทพธิดา เป็นของหายาก จะหาที่ไหน ผู้ใดได้อย่างคู่นี้เหมือนกับได้รับพรทิพย์มาจากสวรรค์

เรื่องความยุ่งยากลำบากของฆราวาสนี้ ยุ่งยากแทบจะจับต้นชนปลายไม่ติดเลยก็ว่าได้ ใครเกิดขึ้นมาแล้วจะต้องมาสะสางแก้ความยุ่งเหล่านี้ทุก ๆ คน ถ้าคนใดไม่คิดเพื่อจะแก้คนนั้นได้ชื่อว่าเกิดมาเป็นคนยังไม่เต็มที่ การแก้นี้นับตั้งแต่เอกชนตลอดถึงหมู่คณะ บริษัทและรัฐ แต่แล้วก็ไม่มีใครสามารถจะแก้ให้สำเร็จได้สักคนเดียว ฝรั่งเขาคิดเหินฟ้าอากาศได้สำเร็จ แต่ปัญหาน้ำมันก็ตามมา การแข่งขันความเป็นใหญ่ในความสำเร็จก็ตามมาต่อไปถ้าการไปโลกพระจันทร์สำเร็จปัญหาเรื่องอื่น ๆ ก็จะตามมาอีก ไม่มีที่จบที่สิ้น แต่ละคนที่เกิดมาได้ตั้งโครงการไว้มากมายยังทำไม่สำเร็จตามโครงการณ์ที่ตนตั้งไว้ ก็ตายไปก่อน หากจะประมวลเอาเอกสารแต่เฉพาะโครงการณ์ของผู้ตายไปแล้วนั้นมากองไว้แห่งเดียวกัน ผู้เขียนเชื่อว่าจะโตและสูงกว่าโลกที่เราอยู่อาศัยนี้เป็นไหน ๆ ผลที่สุดเมื่อบวกลบแล้ว *สุขของฆราวาสไม่คุ้มทุกข์* ขาดทุน (สุขน้อยทุกข์มาก) ใครจะทำอะไร ๆ เป็นต้นว่าจะลงทุนค้าขายก็ตามทีเถิดตกลงว่าถ้าขาดทุนแล้วต้องกลุ้มใจทั้งนั้น เกิดมาเป็นคนกับเขาทั้งทีทำทุกวิถีทางซึ่งเห็นว่าจะเป็นไปเพื่อความพ้นจากทุกข์ แต่แล้วยิ่งทำก็ยิ่งเห็นแต่เรื่องทุกข์ ได้เรื่องยุ่งทั้งเพเป็นผลกำไรแทนที่จะได้เป็นความสุขตอบแทน เมื่อกลับมาเป็นเช่นนี้เข้าแล้ว จะไม่ให้กลุ้มใจได้อย่างไร

เรื่องความเป็นอยู่ของฆราวาสนี้ ถ้าขาดหลักดำรงชีวิตตามแบบอย่างที่พระพุทธ–องค์ทรงแสดงไว้ใน **คิหิปฏิบัติ** แล้วก็มีแต่หลงมัวเมาเห็นแก่ได้ไม่เลือก เพียงเพื่อประ–โยชน์ดำรงชีพของตนเองและครอบครัวเท่านั้น โดยมิได้คำนึงถึงบาปอันจะเป็นผลตามตัวมาภายหลัง ก็จะได้รับแต่โทษทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดยส่วนเดียว ชีวิตร่างกายและ

ครอบครัวเป็นเสมือนความฝันดังกล่าวมาแล้ว ผู้จำเอาความฝันไว้คือใจ บาปกรรมและความชั่วที่ตนได้กระทำไว้แล้วนั้น เมื่อกายแตกตายไปแล้วจะเป็นของใครเล่านอกจากใจอันเดียวเท่านั้นจะเป็นผู้รับภาระ จึงสมกับคำโบราณพูดเป็นปริศนาไว้ว่า *"กากินปลิง มาติดคออีแร้ง"*

ส่วนพุทธภาษิตที่ว่า **"ทุปพฺพชิตํ"** *บวชอยู่ก็เป็นทุกข์* นั้น ก็เป็นความจริง ฆราวาสทุกข์เพราะเมื่อหาได้มาแล้ว ก็ต้องรักษาและใช้สอย ส่วนผู้บวชอยู่ทุกข์เพราะไม่มีและใช้จ่ายไม่สะดวก ทุกข์เพราะทำตามข้อบังคับ กฎ กติกา ระเบียบ วินัย จะอยู่ จะกิน จะใช้สอยอะไรทั้งหมด ต้องมีระเบียบทำตามชอบใจของตนเองไม่ได้ ผู้บวชก็ต้องเป็นฆราวาสมาก่อนจึงจะบวชได้ ฉะนั้นความเป็นอยู่ตลอดถึงด้านจิตใจ และกิเลสทั้งหลายของฆราวาสมีอยู่อย่างไร ผู้บวชมาก็ต้องมีอยู่อย่างนั้นตามเดิมเว้นไว้แต่มีกฎ กฎิกา ระเบียบ ธรรมวินัยบังคับไม่ให้ทำตามอารมณ์ชอบใจของตนเองอย่างฆราวาส ฉะนั้นจึงเป็นทุกข์ *ผู้บวชต้องเป็นผู้ยอมสละทุก ๆ อย่างในเรื่องของฆราวาส ที่สุดแม้แต่บิดามารดาและญาติมิตรทั้งหลายก็ต้องทำตัวของตนให้เป็นกลาง* การบวชเข้ามาถ้าจะอุปมาแล้วก็เหมือนกับเกิดใหม่ แต่เกิดในชาตินี้เรียกว่าเกิดจากโอษฐ์ (โอวาทของอาจารย์) และเกิดวันเดียวก็เป็นใหญ่พึ่งตนเองได้เลย จะไปจะอยู่ต้องทำตัวเหมือนกับนกมีปีกหางสวมสอดแล้วบินไปได้เลยไม่ต้องห่วงอะไร บวชเข้ามาแล้วนอกจากจะเป็นผู้ยอมสละทุก ๆ อย่างดังกล่าวมาแล้ว *ยังต้องใช้ความเพียรพยายามและอดทนต่อสู้อุปสรรคต่าง ๆ อีกด้วย* ผู้บวชเข้ามาไม่ผิดอะไรกับคนอนาถาไร้ที่พึ่ง ถ้าหากกฎ–หมายบ้านเมืองไม่คุ้มครอง หรือคนปราศจากมนุษยธรรมเสียแล้ว พวกบวชเห็นจะอยู่ในสังคมเขาไม่ได้แน่ เมื่อจาริกเที่ยวไปสถานที่ใดอยู่พักพาอาศัยบ้านใดเมืองใด บุคคลใดสงเคราะห์ให้ความอุปการะสนับสนุน ต้องยอมรับว่าที่นั้นบ้านเมืองนั้นเสมือนปิตุภูมิของตนและบุคคลนั้น ๆ ก็ถือเป็นเสมือนว่า บิดามารดาหรือพ่อเลี้ยงของตน อาหารและที่อยู่อาศัยเป็นต้น มันจะเป็นอย่างไรไม่ว่าหยาบละเอียด ต้องยอมรับเอาด้วยความเต็มใจทั้งนั้น จะเลือกเอาตามชอบใจของตนเองไม่ได้ อยากฉันเช้า เขาให้สาย ถึงแม้จะหิวแทบตายก็ต้องยอมอด

อยากเปรี้ยว อยากเผ็ด เขาให้เค็ม ให้หวาน ก็ต้องยอมบางทีอาหารเสีย ๆ เขายกมาให้ก็ต้องยอมรับเมื่อเขาถามถึงรสชาติก็ต้องบอกว่าอร่อยเสมอ ผิดใจเขาไม่ได้ ทีหลังเขาไม่ให้ลำบากตัวเอง พระพุทธเจ้าเปรียบตัวของพระองค์เอง เหมือนผู้รับเครื่องเซ่นของเดนเขาเหมือนกับเปรต (รับของเขาให้ทาน) เวลาใจดีเขาก็ให้ทานเวลาใจร้ายเขาก็นิ่งเฉยเสีย เวลาเขาให้มาก ๆ เราฉันน้อยฉันไม่ไหวเขาก็ว่า เวลาอดไม่มีอะไรจะฉันเขาก็ไม่มอง ผู้บวชเข้ามาถ้าไม่พิจารณาเห็นสภาพของฆราวาสแล้ว ย่อมอาจโกรธเขาได้เหมือนฆราวาสโกรธพระบางกรณีที่เขาไม่เข้าใจเรื่องของพระ *ผู้บวชมาต้องมองเห็นคนทั่วไปด้วยใจเป็นธรรม ถือเสียว่าคนทั้งโลกเป็นญาติมิตรของเราทั้งนั้น จึงจะหอบผ้าเหลืองอันล้ำค่านี้ไว้ได้ คนพลัดถิ่นไปไกลที่ว่าลำบากเป็นทุกข์มาก ยังไม่เท่าผู้บวชหนีไปไกลญาติมิตร* ส่วนฆราวาสเมื่อเงินในกระเป๋ายังมีก็ยังมีที่พึ่งอยู่บ้าง สำหรับผู้บวชถือเงินถือทองก็ผิดพระวินัย อาศัยแต่บาตรก็ได้แต่อาหารเท่าเวลาจำกัดเท่านั้นพ้นเวลาไปแล้วก็อย่าไปหวังหรือบางแห่งก็ที่อย่างว่ามาแล้ว ส่วนปัจจัยอื่น ๆ ที่ผู้บวชมาจะต้องพึ่งอาศัยยังอีกแยะ เพราะผู้บวชมาก็ต้องพึ่งปัจจัยสี่อย่างเดียวกันกับฆราวาส ผู้บวชเมื่อต้องการสิ่งใดจะออกปากร้องขออย่างคนขอทานตามธรรมดาก็ไม่ได้ ผิดระเบียบพระวินัยของพระเว้นเสียแต่เขาได้ปวารณาไว้ก่อนแล้ว ฉะนั้นพระวินัยของพระท่านให้ถือบุคคลผู้ปวารณาเสมอเหมือนกับญาติ ๗ ชั่วโคตรของพระอีกคนหนึ่ง

ผู้บวชมาแล้วจะต้องยอมตนเป็นคนกลางสมาคมกับคนทุก ๆ ชั้นตั้งแต่ต่ำที่สุดได้ไม่เลือกหน้าพร้อมกันนั้นก็ทำกิจที่ชอบด้วยศีลธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่นโดยไม่เลือกหน้าด้วยโดยมิได้หวังอามิสและอาชีพส่วนตัว หากเป็นไปในหลักพรหมวิหารธรรม และยอมรับความอุปถัมภ์จากคนอื่นทั่วไปในสิ่งที่ควรความเป็นคนกลางของพระอาจจะต้องถูกที่ไม่เข้าใจในเรื่องของพระที่เพ่งเล็งไปในทางที่เป็นอกุศลได้ ในบางกรณีถึงกับยังความเสื่อมเสียให้แก่พระผู้ที่บริสุทธิ์ก็อาจเป็นได้ จึงเป็นเรื่องความทุกข์ใจของผู้บวชไม่แพ้กันกับความทุกข์ของฆราวาส เช่น การสังคม พระสังคมไม่ทั่วถึง ทักทายไม่ทันหรือไม่ทั่วกันหรือมีเหตุบางประการไม่

ได้ปราศรัย คนผู้ที่ถูกทักทายทีหลังเป็นต้นอาจเข้าใจผิดคิดโกรธน้อยใจก็ได้ การเยี่ยมเยียนถามข่าวหรือนิมนต์ในกิจต่าง ๆ ก็เช่นกัน อาจมีผู้มองไปในแง่ผิด ในเมื่อพระมีกิจธุระจำเป็นทำไม่ทั่วถึง เพราะพระเป็นคนกลางดังกล่าวแล้วภาระจึงมีมากเป็นธรรมดา นอกจากภาระที่เป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องถึงคนอื่นแล้ว ยังมีภาระประจำวันอันเป็นสมณวัตรและสมณกิจอีกมากแถมยังต้องแบกภาระอย่างยิ่งซึ่งทุก ๆ คนจำจะต้องรับผิดชอบด้วยตนเอง นั่นคือขันธวิบากย่อมมีความแก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันทุก ๆ คน ผู้บวชแล้วได้นามว่าภิกขุ "แปลว่าผู้ขอ เขาให้อะไรไม่ว่าดีหรือชั่ว หยาบหรือละเอียด ต้องยอมรับด้วยความสุภาพเรียบร้อยเสมอ เกือบจะเป็นธรรมเนียมเสียแล้วว่า ของเก่าที่ใช้ไม่ได้ หรือของที่เขาเห็นว่าเป็นเสนียดจัญไร ต้องถวายวัดหรือพระ บางคราวโดนศรัทธาคนขี้เหนียว อาหารเสียรับประทานไม่ได้แล้ว อุ่นแล้วยกไปถวายพระที่เคยมี ถึงผู้มีศรัทธามาถวายของบางครั้ง แต่พระฉันได้น้อย เพราะของมากฉันไม่ไหวเจ้าของชักน้อยใจ แต่บางคราวพระอดแสบท้อง นอนแขม่วอยู่ริมตาย มองซ้ายแลขวาหาผู้มาถวายของให้ฉันพอยาท้องสักมื้อเดียวก็ไม่มี เรื่องผู้บวชกับฆราวาสนี้ ถ้าไม่เข้าใจเรื่องของกันและกันแล้วลำบากมาก แต่ก็เป็นที่น่าเห็นใจทั้งสองฝ่ายฆราวาสผู้เคารพเลื่อมใสในพระศาสนาหรือพระองค์ใด เมื่อได้รับโชคลาภสุขกายสบายใจ ก็ระลึกถึงบุญ ถึงพระศาสนาและพระที่ตนเลื่อมใสศรัทธา อยากจะทำบุญเพิ่มบารมี หากคราวใดได้รับความทุกข์เดือดร้อนนานัปการ แม้ที่สุดความเดือดร้อนอันเกิดแต่ภายในครอบครัวก็ดี เมื่อเห็นหน้าพระผู้ที่ตนเคยเคารพบูชาเข้าไปเยี่ยมถึงบ้าน หรือไปหาท่านที่วัดได้ทำบุญกับท่านแล้ว ความทุกข์เดือดร้อนก็หายไปอย่างปลิดทิ้งก็มี พระหรือพระศาสนาเป็นเสมือนพระเจ้าผู้ประทานพรแก่เหล่าพุทธบริษัทผู้มีศรัทธาเป็นอย่างดี แต่ก็นั่นแหละหากฆราวาสผู้มีศรัทธารู้จักใช้ปัญญาปฏิบัติใด ๆ ให้เหมาะแก่กาละเทศะ ก็จะเป็นเครื่องเบาใจแก่ฝ่ายพระผู้ที่ตนเคารพบูชามาก ทั้งตนเองก็จะได้ชื่อว่าไม่งมงายเห็นแก่ตัวจนเกินไป เพราะกิจของพระผู้บวชมาจะต้องทำประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์เพื่อคนอื่น ในประ-

โยชน์ทั้งสองนี้ ถ้าพระองค์ใดทำประโยชน์เพื่อคนอื่นมาก ชาวบ้านผู้ไม่เข้าใจธรรมวินัยของพระก็ยกย่องและชอบใจ และพระชนิดนี้แม้จะอยู่ในเพศบรรพชิตได้นาน ๆ แต่การที่จะเชิดชูหลักศีลธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้น้อยเต็มที่ โดยมากมักจะหล่นก่อนสุก แต่พระองค์ใดทำประโยชน์ส่วนตัวมาก ชาวบ้านไม่ค่อยจะชอบใจ ในที่สุดลูกในตระกูลคนที่รักมากจะต้องได้รับมรดกมากแต่ไม่ค่อยจะได้อาศัยตลอด มักมาตกหนักอยู่กับลูกคนที่เกลียดมากได้รับมรดกน้อยเป็นส่วนน้อยเป็นส่นมาก **ธรรมวินัยของพระสอนให้ทำตนเองให้เป็นที่พึ่งตนได้เสียก่อนแล้วคนอื่นเขาจึงจะมาพลอยพึ่งเราได้**

ฉะนั้น พระองค์ใดทำที่พึ่งให้แก่ชาวบ้านได้มาก ก็หมายความว่าท่านผู้นั้นทำที่พึ่งของตนเองเพียงพอแล้ว ส่วนองค์ที่ทำเช่นนั้นไม่ได้เต็มที่จึงไม่ควรตำหนิท่าน เพาะท่านเองก็ยังเป็นอนาถาหาที่พึ่งอยู่เช่นเดียวกันกับเรา เรื่องของผู้บวชนั้นหากตนเองยังหาหลักธรรมเป็นที่เกาะไม่ได้แล้ว ไม่ต้องพูดถึงการเป็นทุกข์เพราะจะต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่คนอื่นหรอก แม้แต่ตนเองก็เดือดร้อนแทบจะเอาตัวไม่รอดอยู่แล้ว โดยเฉพาะเรื่องการรับนิมนต์ ถ้าเป็นพระที่อยู่ในที่เจริญเช่นบ้านใหญ่เมืองหลวง มีการใช้จ่ายมากแล้วก็ไม่มีปัญหาอะไร ที่มันแย่อยู่หน่อยก็คือ พระที่อยู่ตามชนบทหัวเมืองบ้านนอกนั่นซิ บางแห่งมีหมู่บ้านมาก ๆ แต่มีพระน้อยไม่กี่องค์ ถูกนิมนต์งานนั้น งานนี้ ไม่ได้อยู่ฉันข้าวที่วัดตั้งหลาย ๆ วันก็มี งานมงคลบ้าน งามแต่งงาน งานศพ งานผี บางทีเหม็นผีเน่านั่งเฝ้าโลง ฉันจังหันจนแทบกลืนไม่ลงก็มีบางองค์สุขภาพดีก็ค่อยยังชั่วหน่อย ไปถูกองค์ที่ขี้โรคเข้าบางทีกลับถึงวัดล้มป่วยลงก็มี บางคนเขาสึกออกไปแล้วเล่าให้ฟังว่าทนรับนิมนต์เขาไม่ไหว บางที่รับนิมนต์เขาติด ๆ กันตั้งครึ่งเดือนไปไม่มีวันเว้นแต่ละวัน บางทีวันละ ๒–๓ ครั้งก็มี บางทีดึก ๆ ฝนตกตอนเช้าเฉอะแฉะขี้โคลนท่วมหลังเท้าครึ่งแข้งก็ต้องไป ผมทนไม่ไหวเลยสึก จึงสมกับพังเพยคนโบราณว่า "พระทุกข์เพราะนิมนต์คนทุกข์เพระกิน" ไม่รับไม่ไปเขาก็หาว่ารังเกียจเขาไปไม่เสมอหน้าเสมอตาเขาก็หาว่าเป็นอคติ บางทีอาพาธไม่สบายพอลุกได้ไปได้ก็ต้องยอมรับ

นิมนต์ให้เขา พระผู้บวชมาต้องทำตนเป็นเหมือนตัวหุ่น ไม่มีสระแก่ตัวเอง ผู้เขียนเคยถูกมาแล้วด้วยตนเอง เขานิมนต์ยอมรับไปให้เขาทุก ๆ งานทุก ๆ บ้านไม่เลือกหน้า ขนาดพระ ๔ องค์นั่งริมขอบเตาไฟหุงต้มเขาก็เคยมาแล้วเพราะเอ็นดูและกลัวจะเสียใจ จนบางคนเห็นเข้าแล้วขอนิมนต์ให้งดเว้นบ้าง ผลที่สุดไปเจอดีเข้าอย่างน่าขบขัน

เรื่องมีอยู่ว่ามีเด็กตาย เขามานิมนต์ไปมาติกาบังสกุลในป่ารกทึบแห่งหนึ่ง เขาหามศพไปขุดหลุมฝังอยู่ก่อนแล้ว มานิมนต์พระไปทีหลัง เมื่อพระไปเขากำลังขุดหลุมอยู่ ขุดหลุมพลางคุยกันไปพลาง คนหนึ่งพูดขึ้นว่า พระไม่มากระมังนานแล้ว อีกคนก็สอดขึ้นว่า พระนิมนต์แล้วไม่มาได้หรือ นิมนต์ไปฆ่าทิ้งก็ยังได้เป็นอะไรไป เรื่องของพระมีเท่านั้น ก็พอดีพระไปถึงห่างกันสัก ๕ วาได้ ผู้เขียนจึงได้เอ่ยปากขอร้องเขาว่า ขอทีเถิดสงสารพระบ้างเอาไว้ใช้หลายที พระหายากไปฆ่าตายเสียแล้ว คนอื่นตายทีหลังใครเล่าจะมารับบังสกุลให้ ขี้เมาจึงหยุดชงักลงด้วยเก้อเขินตลอดจนงานพิธีเขาไม่กล้าเงยหน้าอันแดงเต็มไปด้วยพิษเมาของเขาดูหน้าพระเลย จำเดิมแต่นั้นมาผู้เขียนได้มีสติเพิ่มความสำนึกขึ้นอีกเท่าตัว คือรู้ตัวว่า ผู้ที่จะเป็นพระอยู่ได้นอกจากอดทนต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ แล้ว จำต้องเป็นผู้ยอมแพ้ทุก ๆ วิถีทางและทุก ๆ กรณี พระผู้บวชอยู่ได้นาน ๆ มีข้อวัตรเป็นเครื่องฝึกหัดอบรม ก ย วาจา ใจ พร้อมด้วยคุณธรรมเป็นเครื่องนำเหล่าพุทธบริษัทให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้นย่อมเป็นที่รู้จักมักคุ้น เคารพบูชาแก่เหล่าสาธุชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มากเท่าไร ย่อมเป็นภาระแก่ท่านมากขึ้นเท่านั้น พระแก่ย่อมใช้ดีกว่าฆราวาสแก่เป็นไหน ๆ วัวควายแก่เขาปลดชรา คนแก่ทางราชการเขาก็ปลดเกษียณอายุ แต่พระแก่ตราบใดยังมีลมหายใจอยู่เขายังใช้อยู่ร่ำไป ยิ่งแก่ก็ยิ่งใช้ดี เห็นพระแก่แล้วมีความปลื้มปีติยินดียิ่งกว่าเห็นหน้าปู่ย่า ตายาย พระแก่ผู้พร้อมไปด้วยสมณลักษณะนั้น มิใช่ใคร ๆ จะสร้างได้ง่าย ๆ เมื่อไรสร้างปูชนียวัตถุอย่างอื่นถึงแม้จะสิ้นเปลืองมากและใช้เวลานาน ๆ ก็ยังมีคนสามารถสร้างให้สำเร็จได้ แต่การสร้างพระดัง ที่ว่านี้ ไม่มีใครจะสร้างได้เลย **ท่านสร้างตัวท่านเอง**

ทั้งคุณค่าเล่าก็ไม่มีใครสามารถจะตีราคาของท่านได้ ฉะนั้นจึงน่าเห็นใจแก่เหล่าสาธุชนผู้มีโชคดี ที่ได้พบเห็นสนทนากราบไหว้บูชาและทำบุญกับท่าน

อะไรแลหนอ ที่ทำให้พระท่านทนกัดฟันอยู่ภายใต้ร่มผ้าเหลืองอันไร้ค่า แท้จริงอะไร ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในวัดทั้งหมดแม้มรณะภาพไปแล้วที่สุดของส่วนตัวที่ใช้อยู่ก็ตกเป็นสงฆ์ไปหมดเว้นแต่ของเล็กน้อยบางอย่างที่ได้มอบฉันทะให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่คนใดคนหนึ่งก่อนแต่มรณะ หรือสงฆ์สร้อมกันอนุญาตให้ของนั้นจึงจะตกเป็นของคนอื่นไป เมื่อเป็นเช่นนั้นจะมีประโยชน์อะไรเล่า กับการที่ท่านมาทนทรมานอยู่ภายใต้ร่มผ้าเหลืองดังกล่าวแล้ว เพราะเป็นคนเกียจคร้านหรือ ไม่มีอาชีพเลี้ยงตัวได้หรือ โกรธญาติพี่น้องพ่อแม่หรือเป็นคนอาภัพโลกลอยแพเสียหรือ ฯลฯ คนประเภทดังกล่าวมานั้นย่อมมีอยู่ทั่วบ้านทั่วเมืองหาได้ง่ายใคร ๆ ก็ย่อมจะเห็นกันอยู่แล้ว ทั้งคนเหล่านั้นเขาก็เคยเห็นสภาพความเป็นอยู่ของพระมาแล้ว บางคนอาจเคยได้บวชมาแล้วด้วยซ้ำ แต่ไฉนเขาเหล่านั้นจึงทนอยู่ไม่ได้และไม่บวชเล่า พระผู้บวชอยู่ได้นาน ๆ จึงมิใช่เพราะเหตุดังกล่าวมาแล้วแน่ คงจะมีคุณธรรมอันหนึ่งซึ่งลึกซึ้งเข้าไปกว่านั้น เป็นเครื่องชุบหล่อเลี้ยงน้ำใจของท่านให้เย็นฉ่ำ เป็นหลักประจำใจของท่านอยู่เสมอ ท่านจึงไม่พรั่นพรึงต่อความลำบากตรากตรำเพียงผิวเผินอันมีต่อร่างกายภายนอกของท่าน แน่นอนทีเดียว คนประเภทดังกล่าวนั้น หากจะบวชก็อยู่นานไม่ได้ ถ้ามิใช่เพราะคุณธรรมอย่างอื่น ไม่เหมือนกับความเข้าใจของคนบางคนที่ว่า ขี้เกียจจะตายหนีไปบวชเสีย หรือเป็นคนพิการแล้วผลักเข้าวัด เลยเป็นเหตุให้คนทั้งหลายผู้ไม่เข้าใจเรื่องภายในของพระเหมาเอาว่าวัดเป็นที่เก็บคนเลวทราม เมื่อมองเห็นพระในเวลาเช้าเหลืองอร่ามตามถนนเลยตีราคาพระเท่ากันไปหมด นี่เป็นเหตุผลอันหนึ่งซึ่งทำให้คนมองพระไปในแง่เลวทราม แล้วก็เป็นจริงดั่งว่าเพราะทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อมีมากและนานเข้าก็ต้องมีของปลอมปนอยู่ของดี ก็ต้องเสื่อมคุณภาพลงเป็นธรรมดา แต่ก็ไม่ควรเหมาเอาทั้งหมด เพราะการเลือกคนเข้ามาบวชในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ดีแล้ว

หลักเกณฑ์ของการบวช

ก่อนจะรับคนเข้าบวชให้ประชุมสมาชิกสงฆ์อย่างน้อย ๑๐ องค์ขึ้นไป และให้เลือกพระผู้ฉลาดองค์หนึ่งเป็นประธานแล้วให้รองประธานซักซ้อมถามอันตรายิกธรรมกับคนผู้ที่จะเข้ามาบวชนั้น ทั้งต่อหน้าที่ประชุมและนอกที่ประชุมให้เรียบร้อยเสียก่อน เมื่อเห็นว่าบริสุทธิ์ไม่มีโทษแล้ว รองประธานจึงได้นำเอาตัวผู้จะบวชนั้นเข้ามาในที่ประชุม ขออนุมัติและปรึกษากันเป็นการสงฆ์ เมื่อในที่ประชุมลงมติเป็นเอกฉันท์ไม่มีใครค้าน นิ่งดุษณีภาพแล้วจึงยอมให้บวชได้ กฎที่จะซักซ้อมนั้น

อันดับที่ ๑ บอกชื่อสมณบริขาร มีบาตรและผ้าเป็นต้นที่จะนำมานุ่งห่มบวช ถ้าบกพร่องก็บวชไม่ได้

อันดับที่ ๒ ก็ถามถึงสุขภาพว่า เป็นโรคเรื้อน ผี กลาก หืด ลมบ้าหมูหรือไม่ ถ้าเป็นก็ไม่ยอมบวชให้

อันดับที่ ๓ ก็ถามถึงความสมบูรณ์ของผู้จะบวช ตลอดถึงไม่ให้มีพันธะเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอกว่า เธอเป็นมนุษย์หรือ เป็นชายหรือ เป็นไทหรือ (ไม่เป็นทาส) หาหนี้สินไม่ได้หรือ มิใช่ราชภัฏหรือ (คือข้าราชการ) มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ อายุครบ ๒๐ แล้วหรือ บาตรจีวรมีครบแล้วหรือ แล้วถามถึงชื่อเจ้าตัว ตอนสุดท้ายก็ถามถึงประธานสงฆ์ (อุปัชฌายะ) เมื่อพิจารณาตามหลักกฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้แล้ว จะเห็นได้ว่ามีการคัดเลือกเอาผู้จะเข้ามาบวชอย่างเคร่งครัด มิใช่ทำโดยการสะเพร่า แต่ที่มีคนพรรค์ว่านั้นพลัดเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ เป็นเพราะสมาชิกและประธานสงฆ์นั้นต่างหากที่มักง่ายไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ นอกจากกฎเกณฑ์ที่จะซักซ้อมในเวลาจะบวชแล้ว ท่านยังให้เลือกบุคคลที่ไม่ควรให้บวชอีกมากมาย เป็นต้นว่าคนมีอวัยวะไม่สมส่วนสมประกอบ เช่นคนแขนขาสั้นยาวไม่ได้ส่วนเสมอกัน หู ตา ต่ำ สูง ไม่เสมอกัน ตัวยาว

ขาสั้น ขายาวตัวสั้น ตาบอดหูหนวก รูปเงาะ คนสองเพศเป็นต้น ซึ่งบวชเข้ามาแล้วไม่เป็นที่เลื่อมใสและปฏิบัติศาสนกิจไม่ได้ เมื่อบวชเสร็จแล้วในขณะนั้นจะต้องเริ่มสอนให้รู้จักกิจของผู้บวชเพื่อจะได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เพื่อความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตามวิสัยของผู้บวชแล้ว เรียกว่า อนุศาสน์

สิ่งที่ไม่ควรทำมี ๔ คือ

เสพเมถุน ๑
ลักขโมยของเขา ๑
ฆ่ามนุษย์แม้แต่พึ่งตั้งครรภ์ ๑
อวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน ๑

ทั้ง ๔ อย่างนี้ บวชเข้ามาแล้วทำไม่ได้เด็ดขาด ละเมิดข้อใดข้อหนึ่งเข้าเมื่อไรถึงขนาดแล้ว ขาดจากเป็นพระทันที

กิจที่ควรทำก็มี ๔ คือ

เที่ยวบิณฑบาต ๑
นุ่งห่มผ้าบังสกุล ๑
อยู่โคนต้นไม้ ๑
ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ๑

กิจทั้ง ๔ อย่างนี้ให้ผู้บวชเข้ามาแล้วพยายามทำด้วยความฉันทะ วิริยะตลอดชีวิต มิใช่บวชเข้ามารับความสุขเพราะข้าวสุกของชาวบ้าน เมื่อเขามีศรัทธานำเข้ามาถวายถึงที่อยู่ก็สุขพอแล้ว แต่ตนเองไม่มีวัตรปฏิบัติประกอบกิจหน้าที่ของตน ชนิดที่ว่า คูหกะ บวชเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง การบวชเข้ามาตามตำราโบราณ ท่านขนานนามไว้มีหลายชื่อ คือมีทั้งบวชดีและบวชไม่ดีดังนี้ บวชดี บวชดังนี้ บวชดี บวชตามท่านองคลองพระนิพพาน

บวชหนีสงสาร บวชนานเป็นคุณค้ำจุนพระศาสนา บวชไม่ดี ก็มีมาก เช่น บวชเล่น บวชลอง บวชคลองประเพณี บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน บวชเชือนหารัก บวชพักแรงงาน บวชพาลยุ่งเพื่อน การบวชที่ไม่ดียังมีอีกแยะ ด้วยอำนาจความเสื่อมโทรมด้านจิตใจของคนมากขึ้นเท่าไรการบวชที่ไม่ดีก็ยิ่งแต่จะเพิ่มทวีมากขึ้นเท่านั้น เพราะคนมีกิเลสประเภทไหนบวชเข้ามาแล้วเขาก็มุ่งไปในประเภทนั้น ไม่เหมือนสมัยเมื่อคนมีจิตใจบริสุทธิ์ เมื่อท่านเห็นโทษทุกข์ในวัฏฏสงสารการอยู่ครองฆราวาสไม่สามารถจะทำตนให้พ้นทุกข์ได้ เพราะสิ่งแวดล้อมบีบบังคับนานัปการ บวชทางเดียวเท่านั้นจึงจะมีโอกาสบำเพ็ญตนให้พ้นจากทุกข์ได้ ฉะนั้น เมื่อท่านบวชเข้ามาแล้ว กิจวัตรปฏิบัติทุก ๆ อย่างที่ท่านทำจึงเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ แม้กิจวัตรนั้น ๆ จะเป็นของละม้ายคล้ายกันกับฆราวาสก็ตาม แต่ท่านทำเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์โดยส่วนเดียวเช่นการบิณฑบาตแทนที่จะแสวงหาเพื่อความร่ำรวยได้มากและรสชาติที่ดี ๆ ท่านมีสติระวังสังวรกายวาจาให้สุภาพเรียบร้อยในการขอและการรับ ระวังใจไม่ให้ทะเยอทะยานอยากมีสติพิจารณาอาหารโดยอุบายอันชอบไม่ให้ประกอบเข้ากับกิเลสให้เห็นเป็นเพียงแต่สักว่าเป็นธาตุ ๔ มีคุณเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายอันนี้ ที่ยังทำความดีอยู่มิให้ตาย อาหารทั้งหลายที่บริโภคเข้าไปนี้ จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้นอกจากกลับกลายเปื่อยเน่าเป็นมูตรเป็นคูถไปเท่านั้น (อุจจาระ ปัสสาวะ) หากบริโภคเพื่อความเพลิดเพลิน ไม่มีสติควบคุมจิตคิดออกนอกเรื่องดังกล่าวมานี้แล้วผิดหน้าที่ของพระท่านจึงเรียกว่า กิจวัตรในการบิณฑบาต มิใช่กิจวัตรเหมือนการขอทานดังคนขอทานทั่วไปแล้วก็เป็นบุญกุศลแก่ผู้ไปขอด้วย (คือชำระจิตใจของตนไปในตัว) ทั้งผู้ให้ทานก็ได้บุญมาก โดยที่ได้ให้ทานแก่ท่านผู้ทรงคุณธรรม คือความบริสุทธิ์ พระผู้ดีบวชเข้ามาแล้วต้องน้อมเอาข้อวัตรมาเป็นเครื่องฝึกหัดอบรม กาย วาจา ใจของตน มิใช่เหมือนพระที่บวชไม่ดีดังกล่าวแล้ว ผู้ที่บวชเข้ามาดีถึงแม้จะอยู่ไม่ได้นาน แต่การฝึกฝนอบรมกาย วาจา ใจ ของตนด้วยข้อวัตร

นอกจากตนจะได้บุญกุศลตามความสามารถของตนแล้ว ยังเป็นบุญกุศลแก่ผู้มีจิตรศรัทธาให้ความอุปถัมภ์แก่ตนอีกด้วย

วัตรของผู้บวชเข้ามาแล้วที่จะต้องปฏิบัตินอกจากบิณฑบาตดังกล่าวแล้วยังมีอีกมาก ท่านจัดเป็นหมวด ๆ ไว้ตามกิจหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ เรียกว่า **ขันธวัตร** คือข้อวัตรอันเป็นหมวดหมู่ มี ๑๔ หมวดด้วยกัน

วัตรอันภิกษุผู้บวชเข้ามาจะพึงศึกษาปฏิบัติโดยเฉพาะหรือจักเรียกว่ากฎข้อบังคับกับตัวเองก็ได้คือ :-

๑. **อาคันตุกวัตร**
กิจที่พระผู้จรมาใหม่จะปฏิบัติต่ออาวาสที่ตนมาถึงหรือเจ้าถิ่น

๒. **อาวาสิกวัตร**
กิจที่เจ้าของถิ่นจะต้องปฏิบัติต่อพระผู้มาใหม่

๓. **คมิกวัตร**
กิจที่ผู้เตรียมตัวจะออกจากอาวาส

๔. **อนุโมทนาวัตร**
กิจที่ผู้รับไทยทานเขาแล้วอนุโมทนาทาน

๕. **ภัตตัควัตร**
กิจรักษาโรงฉันให้สะอาดเรียบร้อยตลอดถึงการฉัน

๖. **บิณฑปาต์จาริกวัตร**
ธรรมเนียมเที่ยวบิณฑบาตดังกล่าวแล้ว

๗. **อรัญญิกวัตร**
วิธีการปฏิบัติตนและที่อยู่ในเวลาอยู่ป่า

๘. **เสนาสนวัตร**

กิจที่จะต้องทำความสะอาดและรักษาซ่อมแซมเสนาสนะ

๙. **ชันตาฆรวัตร**

รักษาความสะอาดเรียบร้อยในโรงไฟ

๑๐. **เวจจกุฏิวัตร**

รักษาความสะอาดในส้วม และทำตนให้เหมาะสมในเวลาเข้าส้วม

๑๑. **อุปัชฌายวัตร**

ปฏิบัติอุปัชฌายะด้วยความเคารพจงรักภักดี

๑๒. **สัทธิวิหาริกวัตร**

เอาใจใส่สัทธิวิหาริกอย่างภาคภูมิใจ

๑๓. **อาจาริยวัตร**

ปฏิบัติอาจารย์ด้วยความเคารพเสมือนพ่อเลี้ยง

๑๔. **อันเตวาสิกวัตร**

สนใจในอันเตวาสิกผู้มาอยู่อาศัยเสมือนลูก

เมื่อเรามาพิจารณาดูกิจวัตร ของพระทั้ง ๑๔ ข้อนี้แล้ววิธีการของผู้บวชเข้ามาเป็นพระแล้วนั้นมิใช่ย่อย เป็นของวิเศษมากทีเดียวนำสมัยอยู่เสมอ พระพุทธองค์บัญญัติข้อวัตรเหล่านี้ไว้ให้ปฏิบัติตาม เมื่อครั้งกระโน้นล่วงมาแล้ว ๒๕๐๐ กว่าปีด้วยความรู้รอบคอบของพระองค์แต่พระองค์เดียว ทั้งสมัยโน้นวิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญ เมื่อมาถึงสมัยวิทยาศาสตร์เจริญเต็มที่แล้ว ข้อวัตรที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้นั้น ก็ยังนำมาใช้ได้ดีอยู่และคนสมัยวิทยาศาสตร์ก็ยังปฏิบัติตามนั้นไม่ได้ครบถ้วนอีกด้วย ผู้บวชด้วยความไม่เลื่อมใสศรัทธาไม่มีปัญญามองเห็นคุณและโทษตามเป็นจริง แล้วไม่สามารถจะทรงเพศบรรพชิตอันเต็มไปด้วยธรรมนี้ไว้ได้ พุทธศาสนาท่านอุปมาไว้เหมือนกับมหาสมุทร ย่อมบริสุทธิ์ใสสะอาดอยู่เสมอ แม้

ของสกปรกเพียงปลาตายตัวเล็กนิดเดียวก็ไม่สามารถจะลอยอยู่ได้ในมหาสมุทร คลื่นย่อมซัดขึ้นฝั่งหมดฉันใด คนไม่บริสุทธิ์ ไม่ถอปร์ด้วยศรัทธา ไม่มีปัญญาเห็นโทษในวัฏฏสงสาร เมื่อบวชเข้ามา ถึงใครจะไม่ตำหนิติโทษแต่ตนเองหากเห็นโทษของตนเองแล้ว เกิดความเดือดร้อนใจสึกออกไปเอง ตรงข้ามผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษในวัฏฏสงสาร ถึงแม้ครองฆราวาสอยู่อภิรมชมเชยในกามสุขจะสุขแสนสุขสักเท่าไรก็ตาม แต่เห็นกามสุขนั้นเหมือนยาพิษเคลือบน้ำตาลหรือเห็นเป็นมารร้ายปีศาจ ศัตรูของชีวิตตนไป เมื่อเข้ามาบวชแล้วจึงเห็นเป็นเหมือนได้พ้นจากศัตรูหมู่มารร้าย บรรพชาแล้วเหมือนกับได้เกราะหุ้มป้องกันภยันตรายเช่นนั้น ข้อวัตรที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ให้ปฏิบัติจึงเหมือนกับคาถาร่ายกันปีศาจ พระ-ธรรมที่พระองค์ทรงประกาศไว้แล้วมี ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นต้น จึงเหมือนกับเป็นโอสถสำหรับรักษาโรคภัยบำรุงสุขภาพอนามัยให้สมบูรณ์พูลสุขตลอดเวลาฉะนั้น

ดังนั้น ท่านจะบวชเป็นสิบ ๆ ปี ชีวิตในการเป็นพระของท่านก็ไม่เห็นแปลกอะไร เปรียบดังเด็กกำลังเจริญวัยรุ่นย่อมไม่รู้สึกมีความทุกข์

สรุปแล้วผู้อยู่ครองฆราวาสก็เป็นทุกข์ บวชเป็นบรรพชิตก็ทุกข์ เพราะมีขันธ์ห้าเหมือนกัน มาบวชก็เอาขันธ์ห้าที่เป็นฆราวาสนั่นแหละมาบวช แต่ทุกข์ของฆราวาสเป็นทุกข์ชนิดถูกงูพิษกัดหรือน้ำร้อนลวกอยู่เสมอ หากไม่มียาดีหมอดีรักษาทันแล้วชักจะแย่หน่อย ส่วนทุกข์ของผู้บวชนั้น ถ้าบวชด้วยความไม่มีศรัทธาปัญญาดังกล่าวแล้ว ก็เป็นทุกข์ชนิดโรคเรื้อรัง ถ้าบวชด้วยความมีศรัทธาปัญญาใจบริสุทธิ์แล้ว ก็ไม่ผิดอะไรกันกับปล่อยลูกโป่งขึ้นบนท้องฟ้าฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาแก่ปวงสัตว์เวไนยนิกร จึงได้ทรงสั่งสอนแนวดำเนินชีวิตไว้ให้แก่คนทั้ง ๒ ประเภทนั้น เพื่อจะได้ดำเนินให้ถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องประสงค์ของตน ๆ คือฆราวาสก็ทรงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในฆราวาสธรรม (คิหิปฏิบัติ) ดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนผู้บวชเข้ามาก็สอนให้ปฏิบัติฝึกหัดอบรมตนตามกิจวัตร (วัตร ๑๔)

ที่แสดงมาแล้ว คนเราจะดีหรือที่เรียกว่าเป็นอารยชนได้ นอกจากน้อมนำเอาพระธรรมมาปฏิบัติหรือน้อมเอาตัวของเราเข้าไปปฏิบัติตามธรรมแล้ว ไม่มีอะไรเลยที่จะทำให้คนเราดีขึ้นมาได้แม้ที่สุดแต่สัตว์ดิรัจฉานเขาก็ยังต้องนำเอาธรรมนี้แหละไปฝึกอบรม ฉะนั้นเครื่องวัดความเป็นอารยชนของผู้อยู่ครองฆราวาส จึงขึ้นอยู่กับฆราวาสธรรมดังกล่าวแล้ว ส่วนผู้บวชเป็นบรรพชิตก็ขึ้นอยู่กับข้อวัตรเช่นกัน เขาจึงมีคำพังเพยว่า อยากรู้จักวัตรให้ดูที่ฐาน (ส้วม) อยากดูสมภารให้ดูสามเณรน้อย อธิบายว่าวัตร ๑๔ นั้นส้วมเป็นของสกปรกกว่าสิ่งใด ๆ ไม่ค่อยจะทำความสะอาดแต่ถ้าส้วมที่สกปรกนั้นสะอาดดีแล้ว ข้อวัตรอื่น ๆ นอกนี้ที่จะไม่ทำไม่ต้องสงสัย ส่วนสามเณรตัวนิด ๆ ก็เหมือนกัน ถ้าสามเณรขนาดนั้นมีสัมมาจารวัตรสุภาพเรียบร้อยดีแล้ว จะป่วยกล่าวไปใยถึงพระที่รู้จักดีชั่วแล้ว ต้องเรียบร้อยดีกว่าสามเณรตัวนิด ๆ นั้นแน่นอนทีเดียว ผู้บวชเข้ามามีข้อวัตรเป็นเครื่องฝึกหัดอบรมดีแล้ว เรียกว่าได้กระทำเหตุที่ดีและถูกต้องแล้ว ผลขั้นสูงคือความบริสุทธิ์ได้แก่มรรคผลนิพพาน ไม่ต้องกล่าวย่อมเป็นเงาตามตัวมา เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ยืนต้นยังไม่ตายถึงจะไม่มีใครไปวัดสอบความเจริญเติบ-โตของมัน มันก็เจริญเติบโตไปในตัวของมันเอง พร้อมกันนั้นความแข็งแกร่งของแก่นภายในลำต้นของมันก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งไม่มีใครจะแลเห็นมันได้ จนมีกำลังต้านทานต่อลมพายุให้พ้นอันตรายได้เป็นที่สุด หากไม่ได้รับผลอันสูงสุดก็ยังได้ชื่อว่าเป็น กัลยาณปุถุชน

โอวาทปาฏิโมกข์

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๐

วันมาฆะปุณณมีตามความนิยมถือเป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า วันจาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าประชุมสงฆ์มีองค์ ๔ ประการ

องค์ที่ ๑ เป็นวันมาฆะเดือนสามเพ็ญ (มาฆะคือ ๓ นั่นเอง)

องค์ที่ ๒ พระภิกษุทั้งหลายมารวมกัน ณ ที่นั้น ๑๒๕๐ องค์ โดยมิได้เชื้อเชิญอารา นาแต่บังเอิญมาพร้อม ๆ กันในเวลาตะวันบ่ายวันนั้น

องค์ที่ ๓ พระภิกษุที่มาทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นเอหิภิกษุคือพระพุทธเจ้าบวชเอง

องค์ที่ ๔ เรียกว่า วิสุทธิอุโบสถ คือไม่ต้องสวด เมื่อมาประชุมพร้อมเพรียงกันแล้วพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ มีเนื้อความโดยย่นย่อ ๓ ประการคือ

สพฺพปาปสฺส อกรณํ *การไม่ทำบาปทั้งปวง*

กุสลสฺสูปสมฺปทา *การถึงพร้อมด้วยกุศล*

สจิตฺตปริโยทปนํ *ชำระใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์*

วันประชุมสันนิบาตเช่นนี้ พระพุทธเจ้าในอดีตที่ล่วงมาแล้ว บางท่านบางองค์ก็ประชุมพระสงฆ์นับเป็นจำนวนหมื่น ๆองค์ บางท่านบางองค์ก็ไม่ถึงและบางท่านบางองค์ก็ประชุม ๒ ครั้งหรือ ๓ ครั้งไม่เกินนั้น แต่ในศาสนาพระโคดมพระบรมครูของเราท่านประชุมครั้งเดียว วันมหัศจรรย์เช่นนี้จึงมีครั้งเดียวที่ว่ามหัศจรรย์ที่สุดก็คือว่า พระภิกษุที่มาประชุมล้วนแต่ไม่ได้นิมนต์และล้วนแต่เป็นเอหิภิกษุด้วยกันทั้งนั้น วันนั้นเป็นวันเพ็ญ วันอุโบสถด้วย นี่จึงว่าเป็นวันมหัศจรรย์ บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงยึดถือเป็นประเพณีเครื่อง

ระลึกถึงคุณงามความดีและระลึกถึงความมหัศจรรย์นั้นตลอดมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ข้อสำคัญที่สุดที่ควรระลึกและเป็นสาระอย่างยิ่งก็คือ สัจจธรรมที่พระองค์ตรัสเทศนาไว้ ยังมั่นคงมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ใครปฏิบัติเข้าถึงหลักธรรมอันนั้น ธรรมนั้นก็เป็นของดีมีค่าอยู่ตลอดกาลเวลาไม่เสื่อมคลาย ฉะนั้นวันนี้จะแสดงเฉพาะหลักธรรม ๓ ประการที่ว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การประกอบด้วยกุศลกรรม และชำระใจของตนให้ใสสะอาดบริสุทธิ์

การไม่ทำบาป บาปในที่นี่พูดกันถึงเรื่องบาปของกาย ของใจ บาป หรือ ปาโป เป็นภาษาบาลีแปลว่า ของสกปรก ของน่าเกลียดหรือความชั่ว ที่พระองค์ตรัสว่าการไม่ทำบาปก็คือไม่ทำของสกปรกของน่าเกลียดนั่นเอง คำว่าสกปรกในที่นี้ต้องเห็นด้วยใจของตนเอง การเห็นด้วยใจของตนเองจึงจะเรียกว่า เห็นธรรม ธรรมนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นของจริงของมีอยู่โดยแท้ คำว่าบาป ในที่นี้สกปรกจริง ๆ เป็นของมีจริง ๆ ไม่ใช่ไม่มี แต่คนเราไม่รู้จักของสกปรก เลยไม่เห็นเป็นบาป เลยไม่เห็นของจริงของแท้ เพราะเห็นของสกปรกแล้วเข้าใจว่าเป็นของสะอาด เห็นของเน่าของปฏิกูลเข้าใจว่าเป็นของหอม เหตุนั้นคนจึงละได้ยาก ถ้าเห็นเป็นของสกปรกกันจริง ๆจัง ๆ เหมือนกับการเห็นของภายนอกเช่น ของปฏิกูลโสโครก น้ำเน่าพร้อมทั้งสกปรกอีกด้วย กลิ่นก็เหม็นเน่า น้ำก็เป็นของสกปรก ใครจะกล้าโจนลงไปอาบไปดื่ม ไม่มีใครเเน่ เห็นแล้วมีแต่จะสะอิดสะเอียน ไม่อยากเข้าไปใกล้ ถ้าเห็นบาปเป็นของสกปรก.และเป็นของเน่าอย่างนั้นก็ไม่กล้าทำ คิดดูอย่างนี้ก็แล้วกัน ใจของเราเวลามันสกปรกมันมืดมิดเศร้าหมอง สมมุติว่าไม่พอใจในใครหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา มันทำให้ใจเศร้าหมองไม่ผ่องใสและเบิกบาน จะพูดจะคุยกับใครก็แสดงปฏิกิริยาอาการไม่ดีไม่งามปรากฏออกมา แสดงอาการเศร้าหมองไม่เบิกบาน ผิวพรรณหน้า กิริยามารยาท ทุกสิ่งทุกส่วนสกปรกทั้งนั้น เราจะแต่งตนแต่งตัวให้สวยสดงดงามสักเท่าไรก็ตามเถิด ถ้าภายในใจมันสกปรกแล้วภายนอกก็ไม่น่าดูทั้งหมด เพราะใจเป็นใหญ่ เมื่อใจสกปรกใจเน่าแล้วสามารถที่จะบังคับกายให้เป็นของเน่าไปด้วย ของไม่ดีเช่นนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า บาป บาปเบื้อง

ตันเกิดตรงใจนี้เป็นขั้นแรกก่อน ต่อนั้นไปบาปจะหนักเพิ่มขึ้น จะต้องพูดจาหยาบคายจะต้องประหัตประหารฆ่าฟันซึ่งกันและกันเพิ่มหนักเข้าทุกที มืดมิดไปหมดไม่รู้จักดีชั่ว แม้แต่ผู้มีพระคุณเช่นบิดามารดาก็ฆ่าได้ อย่างที่เราเคยได้เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์ คนติดเฮโรอีนจนหน้ามืดขอสตางค์ซื้อเฮโรอีนไม่ได้ก็ฆ่าแม่ทุบตีแม่ คุณความดีไม่ทราบหายไปไหนหมด นั่นแหละคือบาป อย่าให้มันถึงบาปขั้นนั้น ถ้าถึงขั้นนั้นแล้วไม่มีหนทางแก้ไข ดังนั้นให้เห็นบาปภายในใจของเราเสียก่อนแล้วรีบแก้ไขอย่าให้คนอื่นทันเห็น อย่างนี้จึงจะได้ชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดอดกลั้นและอดทนต่อความโกรธ ผู้นั้นได้ชื่อว่าทำตามโอวาทคำสอนของเราตถาคต การได้ชื่อว่าเชื่อธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่ตรงนี้

ผู้ใดเห็นคนอื่นโกรธไม่พอใจตนแล้วโกรธตอบเขา ผู้นั้นได้ชื่อว่าเลวกว่าคนที่โกรธตนนั้นเสียอีก เปรียบเหมือนกับเขาคลุกคลีกับของเน่าปฏิกูลหรือว่าเขาอาบขี้โคลนเหม็นเน่าเหม็นหึ่งอยู่ถ้าเรากระโจนลงไปอาบกับเขาได้ก็ชื่อว่าเราเลวกว่าเขา เพราะเราเห็นแล้วรู้แล้วว่าเป็นของเน่าของปฏิกูลแล้วยังลงไปคลุกคลี หรือสมมุติว่าพวกหนอนทั้งหลายที่ลอยอยู่กับของเน่าของปฏิกูล เราเป็นคนเห็นของเน่าของปฏิกูลแต่ก็ยังลงไปนอนจมเหมือนกับเขานั้นลอยอยู่กับเขานั้น แล้วใครจะดีกว่ากัน ใครเป็นคนเลว ใครเป็นคนดี หนอนดีกว่าคนหรือคนดีกว่าหนอนลองคิดดู เหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าหากว่าเขาทำชั่วแล้วเรายังไปทำเข้าอีกก็เรียกว่าเลวกว่าเขา ความสำคัญอยู่ตรงที่จะเชื่อพระพุทธเจ้าหรือไม่เชื่อ ถ้าเชื่อพระพุทธเจ้าก็เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าจริง ๆ ถ้าเห็นแล้วไม่เชื่อเรียกว่ายังไม่ได้เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า **สาวสํโฆ** หมายถึง ผู้ฟังและปฏิบัติตามพระองค์ **สุปฏิปนฺโน** ปฏิบัติดีปฏิบัติตรงเชื่อธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า **สพฺพปาปสฺส** หมายถึงความเชื่อความสกปรกทั้งหมดไม่ว่าจะอันหนึ่งอันใดใน เรื่องความโกรธ ความโลภ ความหลงมัวเมาประมาททุกสิ่งทุกประการ การปฏิบัติธรรมไม่ต้องปฏิบัติมาก ปฏิบัติอันเดียวเท่านั้น เรื่องเดียวเท่านี้

แหละให้ได้กันจริง ๆ เราละตรงไหน, เว้นตรงไหน ได้ขนาดไหนแล้วก็ให้รักษาเอาไว้ให้มั่นคง คือปฏิบัติไว้ให้คงเส้นคงวา ได้ชื่อว่าเชื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า

การปฏิบัติต้องอาศัยปัญญาด้วยถ้าหากไม่รู้ถึงเรื่องความสกปรกเสียแล้วก็ไม่ทราบว่าจะไปละสกปรกได้อย่าง ปัญญา คือ ความรู้ รู้ดีรู้ชั่ว รู้ของสกปรกและรู้ของสะอาด นี้คือตัวปัญญาเราจะเรียนศึกษาไปสักเท่าใดก็ตาม ถ้าหากไม่รู้ไม่เห็นของสกปรกอย่างที่ว่านี้แล้วมันก็ไม่มีคุณค่าประโยชน์อะไรแก่เรา การศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติก็เหมือนกันจะปฏิบัติไปกี่ปี ๆ ก็ตามเถิด ถ้าหากเรายังละบาปไม่ได้ก็ไม่มีประโยชน์แก่เราเลย จึงว่าให้พยายามให้เห็นคุณค่าประโยชน์ในการปฏิบัติและการศึกษาที่ได้เล่าเรียนหรือสดับตรับฟังมา ให้เห็นคุณค่าเหล่านั้นด้วยตนเองให้มันเป็นประโยชน์แก่ตนจริง ๆ ให้ได้ เมื่อเรากระทำได้อย่างนี้แล้วเราจะกล้าหาญ กล้าพูด กล้าทำ ถ้าหากว่าความรู้ไม่ชัดไม่เจนและไม่จริงจัง ก้ไม่ทราบว่าอะไรเป็นอะไร มั่วสุมกันไปหมด มีแต่จะเรียน มีแต่จะรู้ มีแต่จะเอา ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่ใช่สอนให้เอา สอนให้ชั่ว ละสิ่งที่สกปรก คำสอนของพระองค์เปรียบเหมือนกับสบู่ หรือผงซักฟอกมีแต่ชำระของสกปรกถ่ายเดียวจะต้องกำจัดออกให้หมด ที่ว่า **สพฺพปาปสฺส อกรณํ** ไม่ทำความชั่วทั้งปวง นั้นไม่ได้ใช้บังคับว่าอย่าทำความชั่วท่านก็ไม่พูดถึงขนาดนั้น ความชั่วไม่ทำ คือถ้าเห็นว่าชั่วด้วยตนเองแล้วมันบังคับตนเองได้ มันงดเองได้ พระพุทธเจ้าบังคับก็ไม่มีประโยชน์บิดามารดาอุปัชฌาย์อาจารย์บังคับก็ไม่มีประโยชน์ ถ้าบังคับแล้วก็ต้องเดือดร้อน หรือมิฉะนั้นก็จะโกรธคนอื่นที่บังคับเพราะตนไม่เห็นโทษ ถ้าเห็นด้วยตนเองตราบใดแล้วนั่นแหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นของไม่ดีหยุดทำเอง ละเว้นเองด้วยความสมัครใจ

ที่เราพูดกันว่า เห็นกงจักรเป็นดอกบัวนั้น มีนิทานท่านเล่าไว้ ลูกชายคนเดียวอยากจะไปค้าขายทางเรือกับเขา มารดารักลูกที่สุดกลัวจะไปลำบากตรากตรำจึงไม่ยอมให้ไปกีดกันทุกวิถีทาง สุดท้ายลูกวิ่งจะไปลงเรือจะไปค้ากับเขา แม่สะกัดกั้นไว้ก็โกรธได้ทุบแม่ตาย

พอลงเรือไปกับเขาเกิดเรือไม่วิ่ง เมื่อเรือไม่วิ่ง ในเรือก็ต้องมีกาฬกิณีแน่นอน เขาจึงพากันเสี่ยงทายหาตัวคนกาฬกิณีชายนั้นจับสลากถูกเป็นตัวกาฬกิณีถึง ๓ ครั้ง เขาจึงลงความเห็นว่าคนนี้แน่นอนที่เป็นกาฬกิณี ถูกจับใส่แพลอยน้ำไป ต่อมาแพไปค้างติดอยู่ที่เกาะอันหนึ่งกลางน้ำ ก็ขึ้นไปบนเกาะนั้น บนเกาะมีเปรตตนหนึ่งที่ได้ทำกรรมไว้คล้าย ๆกันกับเขา คือ ฆ่าแม่อย่างเดียวกัน เปรตตนนั้นมีกงจักรหมุนผันอยู่บนศีรษะ หมุนติ้วอยู่ เลือดไหลอาบอยู่ทั่วทั้งตัว ชายผู้นั้นเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ส่วนเลือดที่หยดย้อยทั่วทั้งตัวของเปรตนั้นเป็นเห็นสายสร้อยเครื่องประดับเครื่องสังวาลย์สวยงาม จึงร้องขอเขา เปรตตนนั้นบอกว่าไม่ใช่ดอกบัวเป็นกงจักรต่างหาก ฉันเดือดร้อนจะตาย วิ่งอยู่นี่ไม่สงบสงัดเลย อันนี้ก็ไม่ใช่สายสร้อยเครื่องประดับมันเป็นเลือดต่างหาก ก็ไม่ยอมเชื่อร้องขอเปรตอยู่ไม่แล้วไม่รอดสักทีเปรตตนนั้นก็คิดว่า เห็นจะเป็นกรรมอย่างเรากระมัง มันคงถึงกาลเวลาที่เราจะพ้นกรรมแล้ว เอาถ้าอย่างนั้นก็ยกให้จึงเอาไปตั้งบนศีรษะชายหนุ่ม พอกงจักรอันนั้นหมุนอยู่บนศีรษะเท่านั้นร้องจ้าเลยทีนี้หมดหนทางแก้ไข นี่แหละที่เขาพูดกันว่า เห็นกงจักรเป็นดอกบัว คืออย่างนี้เอง คนที่เห็นของช้ำเป็นของดีก็เช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อเห็นของชั่วเป็นของดี กรรมอันที่เราทำนั้นจึงทำให้เดือดร้อนภายในใจของตนและไม่มีหนทางแก้ไขได้ จึงว่าพยายามใช้ปัญญาให้รู้จักปาโปคือบาปเสียก่อนแล้วจึงจะละได้ ไม่ว่าบาปเล็กบาปน้อย พระพุทธเจ้าทรงเทศนาพระภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าเห็นโทษเห็นความผิดแม้มีประมาณเล็กน้อยก็ไม่กล้าทำ ผู้ชำระกายของตน ผู้ชำระวาจาใจของตนให้สะอาดต้องพยายามละอย่างนี้จึงจะเรียกว่าคนชอบสะอาดสะอาดทั้งกายทั้งใจ โดยเฉพาะเรื่องใจเป็นใหญ่กว่าเรื่องอื่น พยายามชำระใจอยู่เสมอ พุทธศาสนาสอนให้ละ ไม่ได้สอนให้เอา ละสิ่งเล็กสิ่งน้อยตลอดไปถึงสิ่งที่มันมาก

กุสลสฺสูปสมฺปทา การถึงพร้อมด้วยกุศล *กุสะโล* แปลว่า กุศล แปลว่าคนฉลาด มีความฉลาดมีไหวพริบในการที่จะละชั่วทำดี คิดนึกรู้สึกภายในใจของตนเห็นชัดในความชั่วนั้น แล้วพยายามทำทุกวิถีทางที่จะละความชั่วที่มีอยู่และกีดกั้นความชั่วอื่นไม่ให้เกิด

ขึ้นมา เมื่อละแล้วภายหลังมันจะเกิดขึ้นใหม่ก็พยายามไม่ให้เกิดอีกต่อไป ดังที่ท่านแสดงไว้ถึงเรื่องความเพียร ๔ ประการ

๑. พยายามละชั่วนั้น

๒. ละความชั่วแล้วอย่าให้มันเกิดขึ้นมาอีก

๓. เจริญความดีให้ค่อยมีขึ้น มีน้อยก็ให้พยายามให้เกิดให้มีขึ้น

๔. เมื่อมีแล้วก็รักษาความดีนั้นอย่าให้มันเสื่อมสูญไป

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา ละของสกปรกของชั่วแล้วชอบความสะอาดก็ระวังไม่ให้มันสกปรกต่อไปอีก

สจิตฺตปริโยทปนํ คือชำระใจอันเดียว ใจนั่นแหละเห็นความชั่วเห็นของไม่ดีมันสกปรกใจเป็นผู้เห็นเป็นผู้ชำระ จึงว่าชำระที่ใจ อันร่างกายนั้นต้องชำระไม่มีที่สิ้นสุดตราบใดที่ยังไม่แตกดับ อาบน้ำล้างเหงื่อไคลวันละ ๒ ครั้ง ๓ ครั้งมันก็เท่านั้นแหละ เมื่อใจมันไม่สะอาดแล้วไม่เห็นอะไรสะอาดเลย ถ้าใจสะอาดอย่างเดียวแล้วถึงร่างกายอันนี้จะสกปรกเหม็นหึ่งก็ตามไม่ไปตกนรกหรอก หากว่าสะอาดแต่ภายนอกคือกายแต่ใจนั้นยังสกปรกอยู่ ก็ไม่สามารถจะพ้นจากนรกได้ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า สอน ๓ อย่างเท่านี้แหละกินความครอบหมดทั้งจักรวาล ผู้ใดมาศึกษาเข้าใจตรงนี้แล้วก็รู้พุทธศาสนาตลอดทั้งหมด ผู้ใดปฏิบัติได้เท่านี้แล้วก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถูกต้องแล้ว ถ้าหากไม่เข้าใจอย่างนี้ จะศึกษาเท่าไรก็ยังไม่รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้ายังไม่เห็นหลักของพระพุทธเจ้า ไม่เห็นหลักของสระพุทธศาสนา อย่าพากันศึกษามากเรียนมากโดยที่จับหลักพุทธศาสนา ปฏิบัติไม่ถูก เขาจึงว่าพวกเราชาวพุทธมีเต็มบ้านเต็มเมืองทั้งประเทศไทย เป็นชาวพุทธเด่นที่สุดในโลกสมัยนี้ แต่ก็สกปรกที่สุด นั่นเพราะอะไร เพราะไม่มีหลักธรรม จับหลักธรรมไม่ได้ ปฏิบัติศาสนาไม่ถูก แท้จริงพุทธศาสนานั้นสอนดี แต่คนปฏิบัติไม่ดี มันก็แค่นั้น

ศาสดาดี คำสอนดี แต่ผู้ปฏิบัติไม่ดี ก็ไม่เป็นผล

ศาสดาดี คำสอนไม่ดี ผู้ปฏิบัติดี ก็ไม่ได้ผลคุ้มค่า

ศาสดาไม่ดี คำสอนไม่ดี ผู้ปฏิบัติดี มันก็ไม่ได้ผลเหมือนกัน

ต้องดีทั้ง ๓ คือว่าทั้งศาสดาผู้สอนดีเป็นผู้มีคุณธรรม มีภูมิธรรม คำสอนดีเป็นธรรมะ ที่ตั้งมั่นในยุติธรรม มีเหตุมีผล นำไปปฏิบัติแล้วได้รับคุณประโยชน์คุ้มค่า และผู้ปฏิบัติก็ตั้งใจปฏิบัติตามด้วยความพอใจ ความเลื่อมใส ศรัทธา ไม่หลอกลวงตนและคนอื่น นั่นจึงได้ผลคุ้มค่า พระพุทธเจ้าของเราอุบัติขึ้นมาในโลกเป็นศาสดาเอกเป็นศาสดาดี คำสอนก็เป็นคำสอนที่ดี บรรดาพุทธสาวกทั้งหลายก็ล้วนแต่ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ตั้งใจปฏิบัติตรงตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์โดยตลอด จึงได้สำเร็จมรรคผลนิพพานเป็นเอนกประการ จึงได้เป็นของมีคุณประโยชน์สืบต่อมาให้พวกเราได้ศึกษาและปฏิบัติตาม

หลักของพระพุทธศาสนา ที่ว่าให้ละบาปบำเพ็ญบุญนั้นเป็นเรื่องของใจอันเดียว คือชำระใจนั่นเอง ในเมื่อเราชำระใจก็เป็นอันว่าละบาปบำเพ็ญบุญพร้อมกันไป **ใจนั้นแหละฝึกฝนใจให้เกิดปัญญา ให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว** ถ้าหากเราไม่ฝึกฝนใจ มันก็เพียงแต่เป็นของกลางอยู่เฉย ๆ เป็นของกลางแล้วไม่มีประโยชน์ไม่มีคุณค่าอะไรเลย ต้องเอาของกลางนั้นมาพิจารณาฝึกฝนให้เกิดความฉลาด เมื่ออบรมใจถึงตรงกลางแล้วจึงค่อยดูตรงกลางอันนั้น อะไร ๆ ก็เกิดขึ้นตรงนั้น ผิดถูก ดีชั่ว หยาบละเอียดเกิดขึ้นตรงนั้นทั้งนั้น พยายามจับอันนั้นให้ได้จึงจะรู้ดีชั่วผิดถูกมันเกิดขึ้นที่ตรงกลางนั้น จะละชั่วทำดีก็ตรงนั้นแหละไม่ใช่ที่อื่นใด

นี่อธิบายถึงเรื่องหัวข้อในโอวาทปาติโมกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนา ในวันมาฆะปุณณมีในสมัยโน้น ๒๕๒๐ ปีมาแล้ว หากว่าพวกเราทำตามดังที่กล่าวมานี้อย่างถูกต้องรสชาติของพุทธธรรมในครั้งโน้นก็เหมือนกันกับรสชาติที่เกิดขึ้นในใจเราเดี๋ยวนี้แหละ รสอันเดียวกัน เมื่อเราปฏิบัติถึงตรงนั้นแล้ว จะระลึกถึงพระคุณของพระองค์ว่า ธรรมที่พระองค์ทรงแสดง

นั้นไพเราะที่สุด จับอกจับใจที่สุด น่าเลื่อมใสเคารพบูชาน่านำมาปฏิบัติจริง ๆ เห็นคุณค่าธรรมเทศนาแต่ครั้งโน้นเหมือนกันกับครั้งนี้ในเวลานี้ศาสนาจึงไม่ได้เสื่อมสูญไปจากเดิม มีรสชาติเท่าเดิม มีคุณค่า มีประโยชน์ต่อบุคคลเท่าเดิม คนต่างหากถอยหลัง คนเท่านั้นล้าหลังไม่ทันพุทธศาสนา

นั่งสมาธิ
ท่านอาจารย์อบรมนำก่อน

เบื้องต้นคือมีศรัทธาเป็นต้นเหตุ ศรัทธาในการที่เราฟังหรือดูตำหรับตำรานั้นก็เป็นศรัทธาอันหนึ่ง แต่ว่าศรัทธานั้นยังไม่เข้าถึงทางปฏิบัติ ศรัทธาในการปฏิบัติคือเราอยากทดลองทดสอบทำดู เมื่อเรามีศรัทธาความเชื่อที่จะปฏิบัติว่า สิ่งนี้แหละเราจะต้องทำให้มันจริงจังลงไป ที่ท่านทำในสมัยก่อนก็เนื่องจากว่ามันเป็นของดีสำเร็จประโยชน์มาแล้ว เหตุนั้นจึงได้มีสืบไว้จนถึงบัดนี้ แต่เรายังไม่ทันทำให้สำเร็จประโยชน์ ฉะนั้นเราจะเชื่อมั่นว่า เป็นของจริงของดี แล้วเราพยายามทำ นี่คือวิธีทำให้ใจของเรามีความมั่นคงหนักแน่น ถ้าหากว่าทำสักแต่ว่าทำ จะทำเท่าไร ๆ ก็แค่นั้นแหละ มันไม่เห็นประโยชน์

นั่งขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวให้ตรง ท่านั่งขัดสมาธิแบบนี้พระพุทธเจ้าท่านเลือกสรรแล้ว เป็นท่านั่งดีกว่าวิธีอื่น ๆ กระดูกสันหลังเส้นเอ็นทุกอันได้สัดส่วนกันหมด เมื่อนั่งขัดสมาธิแล้วตั้งใจดำรงสติให้มั่น ก่อนที่จะทำความสงบให้ผ่อนลมหายใจค่อย ๆ ให้มันเบา ๆ แล้วจึงกำหนดคำบริกรรมว่า พุทโธ ๆ หรือจะเอาลมหายใจเป็นอารมณ์เรียกว่า อานาปานสติ ก็ได้สำหรับล่อจิตให้ไปอยู่กับอันนั้น พิจารณาลมหายใจเข้า-ออกพร้อมกับลมที่อ่อน ๆ เบา ๆ นั้น ให้จิตมันสงบรวมไปพร้อม ๆ กัน จับใจตัวนั้นให้มันได้ใจที่มันสงบอยู่กับบริกรรมแล้วนั้นหากมันจะส่งส่ายออกไปที่อื่นอีก ก็ดึงมาให้อยู่ในที่นั้นใหม่ให้สติควบคุมใจตรงนั้นไว้ให้มันนิ่งสงบให้ได้

เพียรสร้างความดี

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

ในพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๕

ต่อไปนี้จะแสดงถึงเรื่อง **สัมมัปปธาน ๔ ปธาน** คือความเพียรที่จะทำคุณงามความดี การทำคุณงามความดี มีหลักสี่ประการจึงเรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ อันได้แก่

๑. **ภาวนาปธาน** *เพียรพยายามสร้างคุณงามความดี สร้างบุญกุศลให้เกิดมีขึ้นในตน*

๒. **อนุรักขณาปธาน** *คือรักษาความดีที่สร้างขึ้นมาแล้วนั้นไว้ อย่าให้ความดีนั้นเสื่อมสูญไป*

๓. **ปหานปธาน** *คือละความชั่วที่มีอยู่ในตัวของตน*

๔. **สังวรปธาน** *ห้ามความชั่วที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นอีก*

อธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ คือ สร้างความดีให้มีขึ้นแล้วก็รักษาไว้ ความชั่วที่มีอยู่ให้ละเสีย แล้วห้ามไม่ให้ความชั่วอื่นเกิดขึ้นมาอีก อาจจะเปรียบได้กับอาชีพของคนทั่ว ๆ ไปว่า ขั้นแรกพากันหาเงินหาทอง หรือสิ่งของ เครื่องเลี้ยงชีวิต เมื่อได้มาแล้วให้รู้จักรักษามัธยัสถ์ ใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็น ส่วนการละความชั่วและห้ามความชั่วที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นอีก ก็หมายถึง สิ่งไหนที่เป็นทางแห่งหายนะ เช่น ความขี้เกียจขี้คร้าน เห็นแก่หลับนอน หรือใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย เราละเสีย และเราห้ามตัวเราไม่ให้ทำอีกต่อไป ปิดประตูไม่ให้ความชั่วอื่นในทำนองเดียวกันเกิดขึ้นมาอีก เช่น ดื่มสุรายาเมา เล่นการพนัน อะไรต่าง ๆ รวมทั้งการใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และคุณ ห้ามอย่าให้มันทำต่อไปอีก

วันนี้อธิบายถึงข้อต้นเสียก่อน คือ ภาวนาปธาน คำว่า ภาวนา คือ การทำให้มันมีขึ้น เจริญขึ้น อย่างเช่นจิตของเราไม่เคยหัดให้มันเป็นสมาธิ เราก็หัดให้มันเป็นสมาธิให้

เกิดมีขึ้นมา อันนี้เรียกว่าภาวนา หรือจิตของเรายังไม่เคยละกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็มาหัดละ ก็เรียกว่าภาวนา รวมความแล้ว ภาวนาปธาน คือ ความเพียรที่จะเจริญคุณงามความดีให้เกิดให้มีขึ้นในตนทุก ๆ วิถีทาง ความดีทั้งหลายที่เห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นก็พากันสร้างให้มันเกิดขึ้น การที่จะเอาใจใส่เจริญคุณงามความดีนั้นต้องเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ด้วยใจของตนเองเสียก่อน หากไม่เห็นคุณประโยชน์ด้วยใจของตนเองแล้ว จะไปบังคับให้สร้างขึ้นมานั้นไม่ได้โดยเด็ดขาด เหมือนกับลูกจ้างที่ทำงานเห็นแก่เงิน เมื่อต้องการเงินก็ทำงานเพื่อเงินถ่ายเดียว ถ้านายจ้างไม่ดูแลหรือนายจ้างไม่อยู่ เขาก็เล่นไปตามเรื่องพอให้หมดเวลา หมดวันแล้วเขาก็เรียกเอาค่าจ้างเลย งานดีหรือไม่ดีก็ไม่ทราบ ใช้ได้หรือไม่ได้ก็ไม่ทราบ แบบนี้เรียกว่าทำสักแต่ว่าทำ ไม่ใช่ทำเพราะเห็นคุณประโยชน์ แท้ที่จริงคุณประโยชน์ก็มีอยู่คือได้ค่าจ้างรายวัน แต่จิตมันไม่เห็นเป็นประโยชน์จึงได้ทำอย่างนั้น ส่วนการสร้างความดีนั้นเกิดขึ้นในผู้มีจิตเป็นธรรมโดยเฉพาะ

แนวทางที่จะสร้างคุณงามความดีมีหลักอยู่ ๓ ประการคือ ทาน ศีล ภาวนา การทำทาน ในจิตคิดอยากจะสละ มีสิ่งใดไม่ว่ามากหรือน้อย ไม่ว่าหยาบหรือละเอียดไม่ว่าอยู่ใกล้หรืออยู่ไกล หากมีมาแล้วก็พยายามที่จะสละ จาคะ ทำบุญทำทาน ถึงสิ่งนั้นยังไม่ทันมีแต่เห็นว่ามันเป็นประโยชน์ก็มุ่งมั่นอยากทำ เช่นอาหาร การบริโภค ผัก ลูกไม้ต่าง ๆ ที่เราเห็นว่าเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงชีพ เห็นมันเป็นอาหารเอร็ดอร่อย เราก็อยากจะสละจาคะเป็นทานแก่พระสงฆ์ ไม่ว่าจะอยู่ใกล้ อยู่ไกล ณ ที่ใด ให้นึกถึงการทำทาน มีความเพียรพยายามจะทำอยู่ตลอดเวลาตั้งเอาการทำทานเป็นหลักเป็นประธานว่าเราจะทำทาน ขวนขวายหาวัตถุทานทุก ๆ วิถีทาง นี่ว่าเฉพาะถึงเรื่องการทำทานอย่างเดียว

การรักษาศีล ศีลห้าหรือศีลแปดเป็นของฆราวาส ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นของสามเณรและภิกษุ หากว่ารักษาศีลเพราะเห็นคุณประโยชน์ของศีล ตั้งใจงดเว้นจากโทษห้าประการ โทษแปดประการ เช่นนี้เป็นการสร้างคุณความดี ไม่ได้ถือว่าศีลลงโทษทัณฑกรรม

บีบบังคับให้เราเดือดร้อนเป็นทุกข์ ถ้าหากว่าคนใดเห็นศีลเป็นเครื่องบีบบังคับลงโทษทัณฑ-กรรมให้เดือดร้อนเป็นทุกข์แล้วคนนั้นจะรักษาศีลได้ยากที่สุด ถึงเขารักษาศีลก็สักแต่ว่ารักษา ท่านเรียกว่า โคปาลศีล คล้าย ๆ กันกับว่าเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ตอนเช้าก็ต้อนออกไปหากินหญ้าตามทุ่งนาตามที่ต่าง ๆ แล้วก็คอยแต่จะให้มันมืดค่ำ จะได้ต้อนมาเข้าคอกเข้าแหล่ง การรักษาศีล โดยคอยที่จะให้เวลาผ่านไปเร็ว ๆ อยากให้พ้นวันพ้นคืนอย่างนี้ถึงเข้าไปอยู่วัดอยู่วา ก็ไม่ได้เห็นคุณค่าประโยชน์ในการออกไปอยู่วัด เพราะจิตใจยังประวัติอยู่ในบ้านอยากให้มันสว่างเร็ว ๆ แล้วจะได้กลับบ้าน ท่านองนี้เรียกว่ารักษาศีลเหมือนกับเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ศีลแบบนี้ไม่บริสุทธิ์ การสร้างบุญแบบนี้ไม่บริสุทธิ์ แต่ถึงอย่างไรก็ยังเรียกว่าดีกว่าผู้ที่ไม่เคยรักษาศีลเลย

ส่วนผู้ที่เห็นชัดในใจว่าการรักษาศีลเป็นการงดเว้นจากโทษต่าง ๆ มิใช่เป็นการบีบบังคับให้เราเดือดร้อนเป็นทุกข์ ไม่ได้มัดมือมัดเท้า ไม่ได้ผูกมัดรัดรึงแล้วเอาไปใส่ทุ่นใส่ตรวนไว้ แท้จริงการรักษาศีลนั้นคล้าย ๆ กับว่าสร้างกำแพง ๕ ชั้น ๘ ชั้น ไว้ป้องกันไม่ให้อันตรายมาทำร้ายเรา อุปมาเปรียบเหมือนเราเข้าไปในป่าลึกอันมีสัตว์ร้ายอันตรายต่าง ๆ มีเสือเป็นต้น ไปค่ำมืดในป่าต้องค้างแรมกลางห้วยกลางทางที่เสือเคยจับคนไปกิน หากว่าเราไปถึงที่เช่นนั้น แล้วมีคนมาทำห้อง ทำเรือนดี ๆ ไว้ให้เรานอน หรือกั้นกำแพงไว้ให้เรานอน จะ ๗ ชั้น ๘ ชั้น หรือ ๒๐ ชั้น อะไรก็ตาม สมมุติว่ามีกำแพงกั้น ๗ ชั้น (คนโบราณแต่ก่อนภาวนากำแพง ๗ ชั้น เวลาไปนอนบ้านอนรก ไปในที่กลัวภัย ก็ภาวนากำแพง ๗ ชั้นจะพ้นภัยอันตราย กำแพง ๗ ชั้นก็ไม่ใช่อะไร **พุทฺโธเมนาโถ ธมฺโมเมนาโถ สํโฆเมนาโถ อมฺหากํ สรณํ คจฺฉามิ** ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งนั่นเอง) คนที่ไปนอนป่าอยู่นั้น เขาจะมีความสบายใจ จะนอนหลับสนิทดีหรือไม่ แน่นอนทีเดียวถ้ามีกำแพงกั้น ๗ ชั้นแล้ว นอนหลับสนิทที่สุดไม่กลัวอะไรเลย เช่นเดียวกันผู้ที่รักษา

ศีลโดยเห็นว่าศีลเป็นกำแพงป้องกันไม่ให้มีอันตรายก็จะเกิดความสุขเมื่อมีศีลเกิดขึ้นในตน ศีลจึงเป็นปราการห้ามไม่ให้เราทำชั่ว

ในโลกนี้ถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า พอเกิดขึ้นมามันมีอันตรายรอบด้าน เปรียบเหมือนมีสัตว์ร้าย เสือ หมี เป็นต้น รอบด้านทีเดียว เมื่อเราเข้าไปในป่าเห็นหมู เห็นกวาง เห็นสัตว์อะไรต่างๆ หรือลงไปในน้ำในหนองไปเห็นปลา ไปเห็นกุ้ง ปู อะไรก็ตาม ถ้าไม่มีเครื่องดักและไม่มีเครื่องจับ ใจมันวูบวาบอยากได้เอามาเป็นอาหาร เอามาไว้กิน อันนี้เรียกว่าเสือตะครุบเราแล้ว เราเจ็บแล้ว ถ้าเราถึงกับฆ่าเขาแล้วเอามาเลี้ยงชีวิต ประหัตประหารกันได้เลือดได้เนื้อเขามากินเป็นอาหาร อันนั้นเหมือนกับเสือขบกัดเราตายแล้ว ทำไมจึงว่าตาย คือตายจากความเป็นไทแก่ตัวตายจากศีล คือข้อปาณาติบาต คนเราตายเพราะเสือกัดไม่ได้ไปตกนรก ถ้าหากตายเพราะฆ่าสัตว์ด้วยเจตจำนงค์ที่จะฆ่าเขา เอามาเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตตน อย่างนี้ตายแล้วตกนรก ร้ายกว่าเสือกัดอีก ร้ายกว่าเสือเอาไปกินอีก ฉะนั้น ถ้าเห็นว่าศีลเป็นปราการ เป็นกำแพงป้องกันตัวของเราไม่ให้ทำชั่วแล้ว เราก็มีศีลอยู่เป็นเครื่องอบอุ่น เย็นใจ ไปมาที่ไหนๆ ก็เย็นใจ เมื่อเห็นสัตว์ที่เคยอยากจะฆ่าเขาเอามาแกงกินมาทีหลังนี่พอนึกอยากจะฆ่าขึ้นมาระลึกถึงศีลได้ ศีลเลยเป็นกำแพงปราการป้องกันไว้ไม่ให้ทำไม่ให้ล่วงละเมิด เห็นของเขาคิดอยากจะลักขโมย ซึ่งแต่ก่อนนั้นเคยลักเคยขโมยของเขา แย่งของเขามา พอเรามีศีลเป็นเครื่องอยู่เราระลึกถึงศีลมันก็งดได้ นี่เบื้องต้นศีลป้องกันเราแล้วจากการประพฤติผิดมิจฉาจารไม่ว่าประการใดๆ ศีล ๘ ประการก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี ศีล ๒๒๗ ก็ดี ไม่ใช่ว่ามันเป็นเครื่องบีบบังคับให้เรากระดุกกระดิกไม่ได้หรือขยับตัวไม่ได้ ที่แท้จริงศีลเป็นกำแพงป้องกันเราไว้จากความชั่ว ๕ ชั้น ๘ ชั้น ๑๐ ชั้น ๒๒๗ ชั้น ต่างหาก ถ้าเราคิดได้ พิจารณาได้อย่างนี้ จะเป็น ศีลานุสสติ ระลึกถึงศีลของตนอยู่ตลอดเวลาจะเป็นภาวนา ศีลจะกลายเป็นภาวนาไปในตัว เป็นการบำเพ็ญคุณงามความดี ถ้าหากเข้าใจคุณประโยชน์และเห็นชัดในใจด้วยตนเองแล้ว การสร้างความดีนั้นง่าย ไม่ต้องมีคนอื่นบังคับ ไม่ต้องให้คน

ใดคนหนึ่งตักเตือนว่ากล่าว การไม่เห็นด้วยตนเองต้องให้คนอื่นคอยกำชับกำชาตักเตือนแนะนำหรือคนอื่นช่วยป้องกันอยู่ตลอดเวลานั้น มันเป็นเรื่องลำบาก หากว่ายังไม่รู้ก็ยังไม่หมดหวัง เพราะทำไปด้วยความไม่รู้พลั้งเผลอ เมื่อคนอื่นตักเตือนก็ยินดีพอใจ เปรียบเหมือนกับกำแพงที่มันพังลงไป ขาดลงไปสักแห่งหนึ่ง คนอื่นเขาเห็นเข้า เขาก็เตือนว่าเสือจะเข้าไปตรงนี้แหละ เราเห็นแล้วเราก็รีบปิดเสีย ซ่อมแซมให้มันดีเสีย คนผู้คิดได้อย่างนั้นเป็นผู้คิดเห็นอยู่ในคุณงามความดี เมื่อทำผิดพลาดหรือทำความชั่ว คนอื่นหวังดีตักเตือนเข้าจะรู้สึกขอบบุญขอบคุณเขาอย่างยิ่งและตั้งใจทำดีต่อไป ถ้าหากผู้ที่ยังไม่เห็นคุณประโยชน์ของการรักษาศีลรักษาหลบ ๆ หลีก ๆ ทำสักแต่ว่าทำงดเว้นจากโทษนั้น ๆ เพราะกลัวคนอื่นจะเห็นต่างหาก ไม่ใช่เจตนาที่เป็นบุญเป็นกุศลจากใจ ไม่เห็นคุณประโยชน์ด้วยตนเองแท้ ๆ การรักษาเช่นนั้นเป็นการเดือดร้อนในตนเอง แบบนี้หากได้โอกาสเข้าเวลาใดแล้วจะกล้าทำชั่ว คนที่ทำความชั่วจะเดือดร้อนในตัวของตน เรียกว่า ละจากความดีด้วยความชั่ว ถือเอาความชั่วเป็นความดีของตน ความชั่วนี่สกปรก ศีลไม่มีการสกปรก จะทำเมื่อใดใสสะอาดอยู่ตลอดเวลา สะอาดทั้งภายนอกภายใน

ผู้มีศีลมีธรรมรู้จักอ่อนน้อมเคารพนับถือ รู้จักกราบรู้จักไหว้ในสถานที่ควรกราบควรไหว้ เท่านี้มันก็งามขึ้นมาแล้ว ความงามอย่างนี้ประดับได้ในคนทั่วไปหมด ไม่ว่าแก่ว่าหนุ่ม ไม่ว่าผู้หญิงผู้ชาย คนขนาดใดรุ่นใดประดับงามหมด เป็นความงามลึกซึ้ง ส่วนสายสร้อยต่างหูหรือเครื่องประดับเพชรนิลจินดา เอามาประดับแวววาวไปทั้งตัว คนเข้าใจว่างามความเป็นจริงนั้นไม่ใช่งามของคน งามของเพชรพลอยต่างหาก สายสร้อยต่างหูต่างหากที่งาม เมื่อเอาของอันนั้นมาผูกไว้เลยเข้าใจว่าคนงาม ถ้าหากเราใช้ศีลเป็นเครื่องประดับ คือเรามีสัมมาจริยาวัตรระมัดระวังสังวรณ์ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดมิจฉาจาร ท่านว่า **ศีลปัญโญ อนุตฺตโร** ศีลเป็นเหมือนยิ่งกว่าดอกไม้ของหอม มีกลิ่นฟุ้งขจรไปในที่ต่าง ๆ ดอกไม้ถึงจะหอมมันก็ไปตามลมแต่ผู้มีศีลนั้นหอมทวนลม อยู่ใกล้หรืออยู่ไกลก็

พยายามไปหาเหมือนแมลงภู่แสวงหาดอกไม้ ไกลแสนไกลมันก็ไปเคล้ากินเกสรเอาไว้เป็นประโยชน์แก่ตน คนผู้เห็นคุณค่าของศีล ถึงแม้ว่าจะอยู่ในถิ่นฐานใด จะเอาศีลเป็นเครื่องประดับตนเองตลอดกาล ดมกลิ่นของศีลหอมหวลชื่นอกชื่นใจอยู่ตลอดเวลา ศีลเป็นของหอมที่ผู้ไม่มีปัญญาเหม็น เลยกลายเป็นของเหม็น นี่เป็นเรื่องการภาวนา คือเจริญความดีให้เกิดมีขึ้นในตน อธิบายพอเป็นทัศนัยอุทธาหรณ์เพื่อให้จำได้แล้วจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติ หากเข้าใจจับหลักนี้ได้แล้ว ความดีอื่นๆ ทำได้ไม่จำกัด พิจารณาได้กว้างขวางด้วยตนเอง จะทำประโยชน์ด้วยตนเอง ปฏิบัติด้วยตนเองไม่มีการบังคับ และไม่มีการรับจ้าง ทำอย่างอิสระ

ทุกคนเมื่อได้ฟังแล้วหากันจดจำ นำเอาไปพิจารณาอีกทีหนึ่ง จนเห็นชัดด้วยตนเอง แล้วตั้งใจปฏิบัติโดยอาศัยความไม่ประมาณ ก็จะสามารถนำความสุขความเจริญให้เกิดมีแก่ตน ดังอธิบายมาพอสมควรแก่เวลา เอวํ

นั่งสมาธิ

ท่านอาจารย์นำมาก่อน

ภาวนา ก็คือวิธีอบรมใจให้ได้รับความสงบ เพราะเราไม่เคยสงบตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ใจที่ไม่ได้รับความสงบแล้ว ก็ไม่มีพลังที่จะเกิดความรู้ คือความนึกคิดอะไรต่างๆ ให้เห็นของจริงได้ เหตุนั้นการภาวนาจึงเป็นการสร้างพลังใจ ให้ใจสงบอยู่ในที่เดียว จะอยู่ได้นานเท่าใดก็ขอให้อยู่ไปเสียก่อน แต่ใจเป็นของไม่มีตัวเหมือนลมกระทบสิ่งหนึ่งจึงประกฏว่ามีลม ใจก็เช่นเดียวกัน เราจะต้องให้กระทบวัตถุใดวัตถุหนึ่ง เช่นให้กระทบที่ปลายจมูก เอาลมหายใจนั้นเป็นเครื่องวัดให้ใจไปรู้เฉพาะลมหายใจกระทบปลายจมูกก็ได้ หรือเราจะเพ่งพิจารณาอยู่เฉพาะตัวของเราให้เห็นสักแต่ว่าธาตุสี่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อยู่อย่างนั้นตลอดเวลาก็ได้ แล้วแต่จะถนัดอย่างไหน เมื่อใจมันกระทบอยู่นั้น จะเห็นใจชัดขึ้นมาทีเดียวว่า ใจอยู่หรือไม่อยู่ เมื่อไม่อยู่ก็ดึงเอามาไว้ให้อยู่ในที่เดียว เมื่ออยู่แล้วก็คุมสติเพ่งพิจารณาอยู่อย่างนั้น เมื่อทำอยู่อย่างนี้ใจคอที่เคยแส่ส่ายก็จะค่อยอ่อนลงๆ แล้วผลที่สุดก็รวมลงเป็นเอกัคคตารมณ์ มีใจเป็นอารมณ์อันหนึ่งได้

เพียรรักษาความดี

แสดง **ณ** วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

ในพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๕

วันพระที่แล้วได้อธิบายธรรมที่เรียกว่าภาวนาปธาน คือ เพียรทำความดีทำกุศลให้เกิดมีขึ้นในใจของตนให้ฟังแล้ว วันนี้จะแสดงธรรมเรื่อง อนุรักขณาปธาน ต่อไป

อนุรักขณาปธาน คือ การรักษาความดีที่เกิดมีขึ้นในตนไว้ไม่ให้เสื่อมสูญไป ท่านอุปมาเปรียบเหมือนกับว่า บีดกั้นสระใหญ่ไม่ให้น้ำไหลบ่าออกจากสระนั้น บีดมิดชิดรอบคอบ ฝนตกมามันก็จะเก็บไว้ให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ภาวนาปธาน การทำให้กุศลเกิดขึ้นเปรียบเหมือนกับว่าฝนตกลงมาใส่สระ อนุรักขณาปธาน การรักษากุศลนั้นไม่ให้เสื่อมสูญไปก็เปรียบเหมือนขอบชระที่หนาแน่นบีดดีแล้ว ฝนตกมาเท่าใดน้ำมันก็ขังอยู่เท่านั้น ไม่ได้ไหลบ่าออกจากสระ ก็มีวันที่จะเต็ม ผู้สร้างคุณงามความดีคือสร้างกุศลทั้งปวงนั้นเรียกว่า สะสมคุณงามความดี มีน้อยก็เก็บไว้ มีมากก็เก็บไว้เหมือนกับน้ำฝนที่ตกลงมา ไม่ว่าห่าใหญ่ห่าน้อยตกลงมาแล้วไม่รั่วไหลไปไหนมีแต่จะมากขึ้น การที่จะรักษาคุณงามความดีของตนไว้ได้นั้นจะต้องเห็นคุณค่าของคุณงามความดีที่เราสร้างนั้นก่อน เห็นเป็นของมีค่ามีประโยชน์ยิ่ง เมื่อได้มาแล้วก็ยินดีพอใจในการที่เราได้กุศลนั้น เช่นเรายังไม่เคยเข้าวัดฟังธรรม เรายังไม่เคยทำบุญทำทาน และเรายังไม่เคยรู้จักรสชาติของสัจจธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อเราเข้าวัดจิตใจของเราเบิกบาน แช่มชื่นปลอดโปร่ง เพราะการเข้าวัดได้เห็นได้ฟังแต่สิ่งที่ดีที่งาม วัดเป็นที่บำเพ็ญกุศล เป็นที่อบรมจิตใจของคน เป็นที่ระงับดับเสียซึ่งความเดือดร้อนวุ่นวาย วัดเป็นสถานที่สงบ ผู้ที่เข้าไปถึงวัดจิตของเขาก็อดสงบไม่ได้ เมื่อเข้าไปถึงวัดเห็นคุณค่าประโยชน์อย่างนี้มันไกลจากที่เราอยู่ในบ้าน อยู่ในชุมชนหมู่มาก เราก็พยายามที่

จะรักษาคุณงามความดีไว้ คือหมั่นพยายามเข้าวัด ในบางคนถึงจะไม่หมั่นก็ช่างเถิด แต่พอเขาได้รับความเดือดร้อนใจเป็นทุกข์จะต้องวิ่งเข้าวัด เมื่อเข้าไปในวัด พอก้าวย่างเข้าไปในเขตวัดเท่านั้นยังไม่ทันทำอะไรเลย จิตใจจะสงบเยือกเย็น ความทุกข์เดือดร้อนทั้งหลายจะต้องหายไป ถ้าหากได้ไปคบค้าสมาคมกับพระเจ้าพระสงฆ์ผู้มีศีลธรรม คุณงามความดีของท่านเหนือจากเรา เราเห็นแล้วก็อดที่จะละอายความชั่วของเราไม่ได้ หรือหากเข้าไปหาท่านผู้รู้ผู้ฉลาดครูบาอาจารย์ผู้มีความสามารถ ท่านแนะนำให้เราเข้าใจในธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ความเดือดร้อนกังวลทั้งหลายจะหายไปอย่างเด็ดขาด ถ้าเราเห็นคุณค่าประโยชน์เช่นนี้ เรียกว่าคุณงามความดีได้เกิดมีขึ้นในตนแล้ว ผู้ที่ได้รับของแปลกประหลาดจะได้โดยบังเอิญหรือใครจะหยิบยกให้ก็ตาม เมื่อได้รับแล้วจะต้องสงวนและรักที่สุด หวงแหนที่สุด แม้ว่าของนั้นตกเรี่ยเสียหายไปก็จะระลึกถึงของนั้นอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปมาเปรียบการรักษาคุณงามความดีต้องเห็นคุณค่าประโยชน์เสียก่อนจึงจะรักษาไว้ได้

เมื่อเราทำกุศลแล้ว เกิดความอิ่มอกอิ่มใจ พอใจ ยินดี ปีติ เราจะรักษาคุณงามความดี คือเราจะรักษาวัตรปฏิปทาของการทำดีนั้น เช่น ทำบุญตักบาตร เช้าตื่นขึ้นมาทำบุญตักบาตร หรือค่ำมืดก่อนจะหลับจะนอนไหว้พระสวดมนต์ ทำความสงบ อบรมสมาธิภาวนา ตื่นขึ้นมากลางคืนดึกดื่น สงบสงัดก็ทำความสงบอบรมสมาธิภาวนา พิจารณาสังขารร่างกายเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือจวนจะสว่างก่อนไปทำงานอะไรทั้งปวงหมด เราจะต้องไหว้พระสวดมนต์ ทำความสงบอบรมสมาธิภาวนา จิตใจของเราก็มีความสงบ ได้รับความเยือกเย็น จะปล่อยวางและทอดธุระสิ่งอื่น ๆ หมด ความยุ่งเหยิงก็หายไป ยังเหลือแต่ความสงบวิเวก จิตใจเบิกบานอย่างเดียว หากผู้ใดทำจนเห็นคุณค่าประโยชน์อย่างนี้แล้วผู้นั้นจะต้องรักษากิจวัตรอันนั้นไว้ประจำภายในใจของตน อันนี้เรียกว่า อนุรักขณา เพียรพยายามรักษาความดีไม่ให้เสื่อม ของดีมีค่าจะต้องระลึกถึงอยู่ตลอดเวลา เหตุนั้นท่านจึงสอนให้รู้จักดีรู้จักชั่ว รู้จักผิดรู้จักถูก ให้มันหายเสียจากโมหะ คือ ความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ เห็น

ความจริงขึ้นมาว่าดีเป็นของดีจริง ชั่วเป็นของชั่วจริง ที่ชั่วก็ละเสีย ที่ดีก็รักษาไว้จริง ๆ ธรรมดาทุกคนไม่ว่าใครทั้งนั้น ถ้าไม่เห็นชัดด้วยตนเองแล้วก็ไม่ทราบจะทำอย่างไร ไม่เห็นคุณค่าประโยชน์ในสมบัติที่ตนได้ เหมือนกับไก่เห็นพลอย เหมือนกับลิงได้แก้ว ไก่เห็นพลอยมันจะมีประโยชน์อะไร พลอยเม็ดหนึ่ง ๆ ราคาเป็นหมื่น ๆ มันจะมีประโยชน์อะไรแก่ไก่ เพราะนำไปใช้อะไรไม่ได้ ไม่รู้จักคุณค่าของพลอยนั้น ลิงมันเห็นแก้วก็เหมือนกัน ลิงจะไปประดับที่ตัวมันตรงไหนกัน ก็ไม่มีคุณค่าประโยชน์เช่นกัน คนเราถ้าหากไม่รู้จักของดี คือ บุญกุศลคุณงามความดีที่เราบำเพ็ญอบรมให้เกิดมีขึ้นในตนแล้วก็ไม่รู้จักจะรักษา เมื่อไม่รู้จักจะรักษาก็หายไป เสื่อมสูญไปอย่างน่าเสียดาย เปรียบเสมือนเราทำสวนหรือไร่นา เมื่อถากถางและขุดไถให้เรียบร้อยแล้ว จึงปลูกพืชลงในนั้น แล้วจำเป็นต้องรักษาโดยทำรั้วกั้นป้องกันไม่ให้สัตว์เข้าไปกินไปเหยียบย่ำจึงจะได้รับผล มิใช่ว่าปลูกแล้วทอดทิ้ง ถ้าปลูกแล้วทอดทิ้งไม่มีหวังได้กินเลย เราสร้างคุณงามความดีมาแต่ไหนแต่ไรก็เพราะต้องการคุณงามความดี บุญกุศลเวลาได้ขึ้นมาจริง ๆ แล้วกลับไม่รู้จักของดีนั้น ทิ้งขว้างไม่รู้จักของมีค่า จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มีการรักษาคุณงามความดีที่มีอยู่อย่าให้เสื่อมหายไป

ดังได้อธิบายมาแล้ว การสร้างคุณงามความดีให้มีขึ้นในตนตามแนวทาง ศีลภาวนา คนที่ทำทานแล้วทอดทิ้งปล่อยวางเลย หาผลได้ยาก โดยคิดว่าตนทำทานแล้วก็แล้วไปหมดเรื่อง แบบนี้ก็ได้ผลอยู่แต่ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย หากว่าหมั่นพิจารณาถึงการทำทานการสละจาคะของตน ฝึกคิดจนเป็นอนุสสติเรียกว่าจาคานุสสติ เห็นประโยชน์ในการทำทาน การสละนั้นจริง ๆ แล้ว จะได้ประโยชน์มากมาย จิตใจจะเบิกบานอิ่มเอิบปลื้มปีติอยู่ตลอดเวลาจะมากน้อยเท่าใดเห็นได้ที่ใจของตน แม้กาลเวลาล่วงไปแล้วเมื่อมาระลึกถึงเรื่องเหล่านั้น จิตใจก็จะแช่มชื่นยินดีด้วยการทำทาน นี่ก็เป็นอนุรักขณาเหมือนกัน เมื่อผู้ได้ประโยชน์จากทานนั้นเราจึงจะได้รับความสุขเป็นอนิสงส์จากไทยทานของตน เช่น ให้ทานข้าว และน้ำหรืออาหารไป จากทานนั้นเขาก็จะได้มีชีวิตยืนนานสืบไปมีสุขภาพดี หรือเรามีผ้าผ่อน ผ้านุ่งผ้าห่ม ให้

ทานเขาไปเขาจะได้หุ้มห่อร่างกาย ปกปิดไม่ให้เกิดความละอาย เพื่อกันแดดกันฝน กันร้อนกันหนาว เราเห็นคุณประโยชน์เพียงแค่นี้ ก็จะเกิดปลื้มปีติขึ้นในใจ ว่าเราได้ช่วยคนมีทุกข์ให้พ้นทุกข์ได้ชั่วระยะหนึ่ง เราให้ทานความสุขแก่คนอื่น ให้ทานชีวิตแก่เขา ที่ท่านว่า **สพฺเพสตฺตา ชีวนฺตาหารเหตุกา** สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร สัตว์ทุกตัวถ้าไม่มีอาหารกินต้องตาย คนเราก็เหมือนกันหากเราให้ทานอาหารแก่มนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม เขาได้กินอาหารที่เราสละจาคะไป เขาไม่ตายมีชีวิตอยู่ต่อไป อันนั้นเรียกว่าให้ทานชีวิต เมื่อเราได้ทำคุณงามความดีให้เกิดมีขึ้น อย่างที่ว่ามานี้แล้วมีมากมีน้อยก็ตาม มีเท่าไรเราสะสมไว้ ของเล็กของน้อยนาน ๆ หนักเข้ามันค่อยเพิ่มขึ้นมา เหมือนดังนกกระจอกหรือผึ้งที่มันทำรัง มันค่อยปะติดปะต่อกันทีละนิดละหน่อย นาน ๆ เข้าก็เติบโตเป็นรังใหญ่โตขึ้นได้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **เสสํ เสสํ** การสร้างความดีทีละนิดเดียว เหมือนกับหยดน้ำที่หยดจากชายคาทีละหยด ๆ ถ้าเราเอาภาชนะจะเป็นขัน โอ หรือตุ่มก็ตามไปรองไว้ มันหยดทีละหยดไม่ขาดสาย นานเข้าค่อยเต็มไปเอง คนผู้ตามรักษาความดีของตน ผู้พิจารณาเห็นประโยชน์แล้วรักษาจริยาวัตร คือประพฤติคุณงามความดีนั้นไว้ให้ติดต่อสืบเนื่องกันไปเรียกว่า อนุรักขณาปธาน ถ้าหากว่านำเอาคุณงามความดีที่ตนได้ปฏิบัติมาพิจารณากำหนดสติ ก็จะได้ความปีติอิ่มใจ จิตสงบ เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง

จะแสดงถึงเรื่องบุญกุศลจากการทำทานให้ฟัง ก่อนหน้าที่จะลงมือทำทาน ได้เกิดคิดนึกปรารภที่จะทำท่านก่อน จึงแสวงหาปัจจัยไทยทานต่าง ๆ เวลานั้นก็เกิดความปลื้มปีติแล้วจึงเป็นบุญมาตั้งแต่ต้น ขณะที่ทำทานอยู่นั้น ถ้าทำทานแก่ผู้มีศีล เช่นภิกษุสามเณรเป็นต้น จิตใจเบิกบานอิ่มอยู่ตลอดเวลา ก็เป็นบุญ เป็นกุศล หลังจากนั้นเสร็จธุระแล้ว ก็ยังมีความอิ่มเอิบเบิกบานในการที่ได้ทำทานอยู่อีก เป็นการได้กุศลทั้ง ๓ สมัยอย่างเต็มที่ คือก่อนทำทาน ขณะทำ และหลังจากได้ทำแล้ว ผู้ทำเช่นนั้นจะไม่มีการจืดจาง ทำมากหรือน้อยก็อิ่มอกอิ่มใจ ทำน้อยกลับกลายได้ผลมากกว่าคนที่ทำบุญมาก ๆ แล้วไม่รักษา ไม่ได้

พยายามรักษา เหตุนั้นท่านจึงได้สอนให้รู้จักรักษาความดีที่ตนสร้างขึ้น คนที่เคยสร้างความดีนั้นรู้สึกเป็นของง่าย แต่แท้ที่จริงไม่ใช่ของง่าย

คนที่ไม่เคยสร้างความดียิ่งมองไม่เห็น แม้คนที่เคยสร้างความดีแล้วก็ตาม ถ้าไม่รักษาไว้ให้ดี เมื่อสูญเสียไปแล้วจะทำใหม่ก็ไม่ใช่ของง่าย จะเห็นตัวอย่างได้เช่นคนดื่มสุรา เขาพยายามละสุรา พยายามละยากแสนยากที่เดียว ร้อยทั้งร้อยเกือบจะไม่ได้ หากว่าละได้แล้ว ถ้าไม่ตามรักษาความดีนั้นไว้ ไปคบค้าสมาคมกับเพื่อนนักดื่มกลับติดสุราอีก ทีนี้ยิ่งร้ายกว่าเก่า หากคบค้าเพื่อนฝูงอันธพาลยิ่งไปกันใหญ่โต นี่เพราะไม่รักษาความดีของตน ความดีนั้นเป็นของสร้างได้ยาก ความชั่วสร้างได้ง่ายที่สุด ทำเมื่อไรก็ได้ ความชั่วนั้นมันมีผลให้ได้รับความทุกข์ ผลของความดีเท่านั้นนำให้เกิดความสุข คนไม่ต้องการทุกข์ ต้องการความสุขแต่ไม่อยากสร้างความดี คนเราเป็นอย่างนี้ อยากได้แต่ผลต้นเหตุไม่สร้าง ถ้าหากรู้จักว่าผลของความสุขเกิดจากเหตุที่สร้างความดี เราก็มาสร้างความดีเสีย ผลคือความสุขมันเกิดขึ้นมาเอง เราจะไปอยากได้แต่ความสุข ๆ แต่เราไม่สร้างความดีให้เกิด ไปกินเหล้าเมาสุราเฮฮาเกกมะเหรก ใช้จ่ายสุรุ่ยสุราย ไม่รู้จักประมาณ ขี้เกียจขี้คร้านหาเงินหาทองแล้วจะได้ความสุขมาจากไหนกัน เรารู้จักแต่อบายมุข อบายมุข แปลว่า ทางเสื่อม ทางให้ถึงความฉิบหาย ให้ถึงความล่มจม ทางให้ถึงความชั่วนั่นเอง มันเป็นของน่ากลัวน่ากลัวจะตาย แต่เราพากันทำชั่วทั้งหมดโดยไม่รู้จักกลัวกัน กลับชอบอบายมุขด้วยซ้ำ ส่วนอบายมุขที่ทำให้เกิดความเจริญไม่เอา แต่ว่าชอบความเจริญ เราชอบแต่เราไม่ปฏิบัติ แล้วจะเกิดความสุขได้อย่างไร มันเป็นอย่างนี้ ฉะนั้นท่านจึงสอนให้รักษาความดีที่เกิดมีขึ้นแล้วอย่าให้เสื่อมสูญไปเพราะเป็นของแสวงหาได้ยากเป็นของมีค่ามาก สิ่งที่เราต้องการและปรารถนาที่สุดก็คือความสุข เมื่อทำความดีได้ความสุขแล้ว อย่าไปทอดทิ้ง มันจะเสื่อมสูญหายไปได้ง่ายดาย

เมื่อเข้าใจตามนี้และเห็นชัดด้วยตนเอง มั่นใจด้วยตนเองแล้วละความชั่วได้ง่ายที่สุด ไม่ต้องมีใครบังคับเลยจะละไปเอง ความดีก็เหมือนกัน บุญกุศลก็เหมือนกัน ถ้าหากเราเห็นอำนาจอนิสงส์ของการสร้างความดีว่านำให้เกิดความสุขจริง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำทาน รักษาศีลหรือเจริญภาวนากัมมัฏฐาน ทำแล้วจิตใจเบิกบานสงบเยือกเย็น เห็นประโยชน์อย่างชัดเจนด้วยตนเองแล้ว มั่นขยันทำความเพียรอยู่ตลอดเวลา ไม่ขี้เกียจ สิ่งที่ตนเห็นด้วยตนเองนั้นไม่ว่าอะไรทั้งหมดมันเป็นของสบาย ไม่ต้องมีใครบังคับ แต่ถ้าไม่ได้เห็นด้วยตนเองแล้วบังคับมันยากเหลือเกิน ที่ยุ่ง ๆ กันก็เพราะเรื่องบังคับกันนั่นแหละ คิดดูตามภาษาคำพูดก็แล้วกัน บังและคับนี่ มันบังไว้ไม่เห็น มันคับจริง ๆ มันไม่ใช่การตักเตือนว่ากล่าวแนะนำเสียแล้ว มันเป็นเรื่องบีบคั้นหัวใจของผู้ที่ไม่เห็นด้วยให้กลับเป็นทุกข์ แม้แต่ผู้สอนก็เป็นทุกข์ ทุกข์ทั้งสองฝ่าย ผู้ที่ปรารถนาดีหวังดีต่อก็ต้องพร่ำสอนแนะนำตักเตือนด้วยการบังคับเลยกลายเป็นทุกข์จากการบังคับ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความสุขจะมาจากไหน แต่การเห็นด้วยตนเองไม่ต้องบังคับ ทำด้วยความเต็มใจกว้างขวางแล้วจิตใจจะเบิกบาน ทำงานอะไรก็หรรษาร่าเริง ทำน้อยก็เห็นเป็นของมาก ดังเราทำทานวันนี้ไม่ต้องเรี่ยไรกันมาก ไม่ต้องบอกเล่ากันมาก ในการรักษาศีลก็เหมือนกันไม่ต้องบอกอะไรกันมากนายหรอก เมื่อเห็นด้วยปัญญาของตนเองว่าศีลเป็นของดีมีค่า ระลึกถึงศีลแล้วจิตใจจะเบิกบาน ไม่ต้องบังคับ เปรียบเหมือนในเวลาที่หิวนึกถึงอาหารที่เคยรับประทานเคยชอบ พอนึกถึงอาหารแล้วจิตใจมันเบิกบาน ยังไม่ทันรับประทานสักหน่อยน้ำลายมันฟูออกมาแล้ว รสชาติมันเอร็ดอร่อยขึ้นมาแล้ว ไม่ต้องมีคนอื่นบังคับอีกด้วยว่าต้องกินนะ ต้องรีบกินนะ กินอันนั้นนะอันนี้นะ อย่าเลยไม่ต้องบอกหรอก การรับประทานอาหารมันสบาย มันยากแต่การที่จะหามารับประทานต้องบังคับกันหัวปักหัวปำ อยากรับประทานแต่ของดี ๆ มีรสชาติแต่เราขี้เกียจหา นี่ มันยากตรงนี้ เพราะฉะนั้นพระ-

พุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พวกเราเข้าใจหลักในการสร้างคุณงามความดี ให้มันเจริญให้มีขึ้นมา ถ้าสิ่งที่ตนต้องการและปรารถนามากที่สุดคือความดีและผลคือความสุขแล้ว ก็ต้องมีอนุรักขณาปธาน การรักษาคุณงามความดีที่เกิดขึ้นแล้วในตนของตน เพียรให้เกิดมีอยู่เสมอ

เพราะฉะนั้นทุก ๆ คน จงพากันคิดนึกตรึกตรอง ให้เห็นถ่องแท้ด้วยปัญญาญาณของตน แล้วตั้งใจปฏิบัติฝึกหัดตามธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นนิยานิกธรรม นำความสุขมาให้ต่อไปก็จะเกิดมีขึ้นแต่สภาพเจริญงอกงามด้วยธรรม ดังอธิบายมาด้วยประการฉะนี้ เอวํ

เพียรละความชั่ว

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

ในพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๕

ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นของสงบ เมื่อใจของเราไม่สงบมันก็เข้ากันไม่ได้ เมื่อใจของเราสงบจึงค่อยเข้ากันได้ มันต้องอยู่ในเชื้อสายอันเดียวกัน เหมือนกับเครื่องวิทยุ ถ้าคลื่นไม่ตรงกันก็รับไม่ได้ ฉะนั้นผู้จะฟังธรรมให้เข้าถึงธรรมแท้ ๆ จะต้องทำความสงบ คือ อย่าให้จิตส่งฟุ้งไปที่อื่น ดูที่จิตของตนเอง ธรรมที่ท่านแสดงเสียงที่ท่านพูดทำให้คล้ายกับว่าเป็นเครื่องครอบจิตของเราไว้ไม่ให้ส่งออกไปนอกจากนั้น ฟังที่ใจ เอาใจฟัง ดูตรงใจของเรา ทำความสงบอยู่ที่ตรงใจแห่งเดียว ธรรมที่ท่านแสดงจะมาปรากฏในที่นั้นหมดถ้าใจของเราสงบ เป็นการฝึกหัดทำภาวนาสมาธิไปในตัว สมัยครั้งพุทธกาลท่านทำแบบนี้ ฟังธรรมเทศนาคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะพระพักตร์พระองค์ ถึงมรรคผลนิพพานและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในขณะที่ฟังธรรมเทศนาอยู่ก็โดยเหตุที่ท่านฟังเป็น เอาใจเข้าไปฟัง ใจกับธรรมมันเข้าถึงกันได้ ธรรมเป็นของสงบ ใจก็เป็นของสงบ เมื่อสงบแล้วก็เห็นกิเลส บาปอกุศลและนิวรณ์ทั้งหลายที่อยู่ในใจ เห็นแล้วก็ชำระสะสางไปพร้อมกันในตัว จะหมดกังวลพัวพันในเรื่องกิเลสทั้งหลาย ทำให้ใจใสสะอาดบริสุทธิ์ผุดผ่อง นั่นเรียกว่าหมดจดจากกิเลสบาปธรรม การฟังธรรมต้องฟังแบบนี้จึงจะรู้เรื่องดี เข้าใจในธรรมถึงธรรมแท้ วันนี้จะอธิบายเรื่องความเพียรต่อ ความเพียรในทางพุทธศาสนาไม่ได้เพียรประกอบกิจการงานอย่างอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นการเพียรทำความดีให้เกิดมีขึ้นในใจของตน ท่านตั้งหลักเกณฑ์ไว้เป็นเครื่องวัดเครื่องหมายในการสร้างความดีความเป็นจริงหากว่าตั้งใจ จะสร้างคุณงามความดีแล้ว ถึงจะไม่มีหลักเกณฑ์เป็นเครื่องวัดมันก็ได้อยู่ แต่ที่มีเครื่องวัดเครื่องหมายนั้นมันหนัก

แน่นมั่นคงดีกว่า เราทำถูกต้องหรือผิดแผกไปจากหลักธรรมก็จะรู้ได้

มันเพียรสร้างคุณงามความดี สร้างบุญกุศลให้เกิดมีขึ้นมาแล้ว ท่านให้เพียรละความชั่วไปด้วย พุทธศาสนาไม่มีการล้างบาปเหมือนศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นศาสนาของชาติอื่นเขา ทำชั่วแล้วมีการล้างมีบาทหลวงคอยล้างให้ ส่วนศาสนาพุทธของเราไม่มีการล้างมีแต่การละเราเป็นคนทำชั่ว เราละการทำชั่วนั้นด้วยตนเอง การละความชั่วเรียกว่า **ปหานปธาน**

ความชั่วมีหลายด้านหลายทาง แต่มันก็อยู่ในตัวของเรานี้แหละเกิดจากตัวของเรามีที่ตัวของเราปรากฏขึ้นที่ตัวของเรานี่เอง เช่น เราทำชั่วโดยการลักขโมย ฉ้อโกง หรือคิดอิจฉาริษยาประหัตประหารคนโน้น อยากฆ่าอยากตีคนนั้นนี่เป็นความชั่ว คนที่ไม่รู้จักความชั่วเมื่อได้ประหัตประหารคนอื่น สำคัญว่าเป็นของดี ถือว่าตนมีอำนาจอิทธิพลเหนือคนเหนือสัตว์อื่น ๆ อันนี้เรียกว่าไม่รู้จักของดีของชั่ว ผู้นั้นยากที่จะละความชั่วได้เพราะเห็นของชั่วกลับเป็นของดี การละทิฏฐิมานะก็เข้าใจว่าเป็นของเลว ไม่อยากยอมให้ใคร **มานะ** คือความแข็งกระด้าง **ทิฏฐิ** คือความดื้อรั้นไม่ยอมคนอื่น ถ้ายอมก็กลัวจะเสียรัดเสียเปรียบอันนี้เป็นความเข้าใจผิดเพราะมีโมหะอวิชชาอยู่ ผู้ที่ละมานะทิฏฐิโดยไม่เห็นว่าการละเช่นนั้นเป็นการน้อยหน้าต่ำตาหรือโง่เง่าเต่าตุ่นอะไร ผู้นั้นมีความเห็นถูกต้องไม่หลง เพราะการละทิฏฐิมานะเราไม่ต้องอาศัยคนอื่นไม่มุ่งถึงคนอื่น เรามุ่งในตัวของเราเองมานะ อาสวะและกิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นที่ตัวของเรา มันทำให้เดือดร้อนวุ่นวาย เราไม่ได้ละเพื่อคนอื่น เราละเพื่อตัวของเราคนเดียว เพราะความเดือดร้อนเกิดขึ้นที่ตัวของเราต่างหาก เราเห็นโทษแล้วจึงละคนอื่นจะชมว่าดีหรือชั่วก็เรื่องของเขาต่างหากเขาจะว่าเราโง่เง่าเต่าตุ่น ไม่มีปัญญาสามารถนั้นก็เรื่องของเขาต่างหาก ส่วนเราเห็นโทษแล้วว่ามันไหม้เผาผลาญอยู่ในใจของเราเราจึงละของเราเองผู้เห็นอย่างนี้จึงจะละได้และไม่ต้องรอให้คนอื่นละหมดแล้วเราจึงค่อยละ เรื่องกิเลสคือความชั่วทั้งปวงท่านผู้ดีทั้งหลายท่านทิ้งแล้วจึงค่อยหนีจากโลกอันนี้ คล้าย ๆ กับว่าของชั่วเลวทราม

ต่าง ๆ ท่านผู้ดีวิเศษผู้เป็นพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านเห็นโทษเห็นเป็นของสกปรกน่าเกลียด เห็นเป็นของเลวทรามจึงสละปล่อยทิ้งทั้งหมด แล้วจึงค่อยหนีจากโลกนี้ แต่เราปุถุชนคนหนานี่ซิ กิเลสหุ้มห่อปัญญากลับเห็นเป็นของดิบของดี พากันแย่งชิงกันทุกหนทุกแห่งเพื่อเอาของเหล่านั้น การแย่งชิงของชั่วจึงเป็นเหตุให้เดือดร้อนวุ่นวาย คนทั้งหลายในโลกจึงเป็นทุกข์ ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลายท่านเห็นเป็นของไม่ดี ละทิ้งหมดปล่อยวางหมด ท่านอยู่ที่ไหนก็สุขสบายจะเป็นหมู่คณะหรืออยู่คนเดียวก็เป็นสุขสบาย ไม่มีการกระทบกระเทือน

คำว่าท่าน "ละ" คำว่า "เราพากันแย่งชิงตะครุบตะคลานกันอยู่" อย่างนี้น่ะมันเป็นอุปมาอุปมัยให้ฟังเฉย ๆ ความจริงกิเลสไม่มีตนมีตัว ไม่ได้เอาไปละที่ไหนหรือเอาไปทิ้งให้ใครเป็นการละออกจากใจของตนเอง ของที่ไม่ดีละออกจากใจของตนเองทั้งหมด ใครจะเอาหรือไม่เอาก็ช่าง ของไม่ดีมีอยู่ในโลกนี้ทั้งนั้นคนที่เกิดขึ้นมาเมื่อได้เข้าใจรู้เรื่องภาษามนุษย์จึงพากันมาแย่งชิงสิ่งต่าง ๆ แย่งอำนาจ แย่งความเป็นอิสระ แย่งความเป็นใหญ่แย่งอยากได้แย่งความมัวเมา จึงว่าพากันมาแย่งมาชิงเอาของไม่ดีก็เลยเป็นเรื่องเดือดร้อน เรื่องเหล่านี้ถ้าเห็นด้วยตนเอง เข้าใจด้วยตนเองแล้วไม่ยาก ละง่ายที่สุดไม่ต้องอื่นไกลอะไรในตัวของเรานี่แหละ เช่นเป็นหวัดจามน้ำมูกไหลออกมาจากจมูก เราเห็นเป็นของชั่วแล้ว ของในตัวของเราแท้ ๆ พอปรากฏมากลายเป็นของไม่ดีต้องรีบเช็ด นี่เองไม่ดีมันต้องรีบเช็ด รีบทิ้ง ทีนี้ของดีแต่เรามองไม่เห็นไม่รีบเอาไม่รีบรักษา ดังอธิบายมาข้างต้นในเรื่องอนุรักขณาปธาน

ปหานปธานนั้นต้องอาศัยความรู้ที่จะละความชั่ว ต้องอาศัยความเข้าใจในเรื่องความชั่ว สมมุติว่าเดี๋ยวนี้เรามีความวุ่นวายจิตใจส่งส่ายไม่สงบ เป็นภัยของสมาธิหรือมีความเพลิดเพลินมัวเมาและลุ่มหลงปรุงแต่ง ส่งหน้าส่งหลังตรงโน้นตรงนี้ความปรุงความแต่งเป็นภัยของสมาธิภาวนาทั้งนั้น นี่เรียกว่าเราเห็น เห็นของชั่วเห็นเป็นของไม่ดีจริง ๆ เมื่อเห็นเป็นของชั่วของไม่ดีเช่นนี้แล้วจะละได้ การเห็นโทษเห็นภัยแล้วมันทิ้งไปในตัวปล่อยวางไปเอง ทีนี้

เราไม่เห็นโทษมันนี่ซีเห็นแต่ว่าเป็นของดี เมื่อเห็นเป็นของดีแล้วเลยอยากได้ จึงยึดเอาอันนั้นแล้วก็ไม่พออยากให้มันยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ถ้ามีแล้วก็หยิ่งยะโสดีกว่าคนอื่นทั้งหมด เกิดอัสมิมานะถือตนถือตัว ถือใหญ่ถือโต ถืออิสระ มีมานะทิฏฐิไม่ยอมใคร ในทางธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแบบนั้นคือคนต่ำต้อย คนเลวทราม ผู้ละได้นั้นคือคนใจสูง ผู้ยึดคือคนใจต่ำ ใจเลวทราม เมื่อเข้าใจอย่างนี้จะละได้สบาย ปหานปธาน ให้เพียรดูที่จิตของเรานั่นแหละ การกระทำสิ่งใด ๆ ก็เกิดจากจิตเป็นคนบัญชา ถ้าจับจิตเห็นจิตอันนี้แล้ว จะรู้ได้ดีเห็นได้ชัด กายจะทำอะไรผิดหรือถูก ดีหรือชั่ว เป็นบุญหรือเป็นบาปรู้ได้ดีทีเดียว เอาสติไปตั้งไปตั้งไว้ที่จิต คิดค้นอยู่ที่จิตเห็นใจเป็นผู้สั่งกายทำอะไร ๆ เห็นอยู่ตลอดเวลา เมื่อเราอ่านรู้เรียนเข้าใจเรื่องความชั่วดังอธิบายมานี่แล้ว และเห็นชัดเห็นจริงด้วยก็ละความชั่วได้ดี ถ้ายังไม่ทันเห็นความชั่ว หรือยังไม่ทันเห็นตัวจิตจริง ๆ แล้วก็ไม่ทราบว่าจะไปละตรงไหน เหตุนั้นคนเราจึงคอยให้คนอื่นละเสียก่อนแล้วตนจึงค่อยละ เพราะยังไม่เห็นใจของตนตรงนี้เอง เปรียบเหมือนถ้าเขาโกรธเรา เราอยากจะให้เขาหายโกรธเสียก่อนแล้วเราจึงละความโกรธหรืออิจฉาริษยา เขาเหยียดหยามดูถูกดูหมิ่นเราด้วยประการต่าง ๆ ก็หาว่าเขาผิด เราต้องการอยากจะให้เขาละความผิดเสียก่อนแล้วเราจึงจะละทีหลัง ถ้าเขาไม่ละก็หาว่าเขาไม่ดีบางทีเขาละแล้วเรายังไม่ยอมละเลย มานะทิฏฐิของเรายิ่งทวีขึ้นไปอีกอย่างนี้ก็มีมากเนื่องจากไม่รู้จักของดี ก็เลยไม่รู้จักรักษาไม่รู้จักความชั่วก็เลยไม่รู้จักละทิ้ง ไม่มีการพยายามที่จะละ ถ้าเห็นว่ามันมาติดในจิตของตนเป็นอกุศลเป็นเครื่องมัวหมอง ทำให้ใจไม่ผ่องใสสะอาดให้เกิดเดือดร้อนเป็นทุกข์แล้ว ก็พยายามที่จะรักษาที่จะขัดเกลาชำระสะสางจิตใจทุก ๆ วิถีทางนั้นเรียกว่าเพียรละความชั่ว การละความชั่วต้องละอย่างนี้บางคราวถ้าไม่แสดงออกมาทางกาย มันก็แสดงมาทางวาจาพูดยกโทษคนนี้นินทาคนนั้น สรรเสริญคนโน้นพูดให้กระทบกระเทือนให้คนอื่นเกลียด โกรธ พูดอะไรออกมามีเจตนาเพื่อที่จะให้เขาเข้าใจในคำพูดแล้วจะได้โกรธหรือเขาเกิดโทมนัสน้อยใจ นี่ก็แสดงออกมาทางวาจาโดยมีใจเป็นคนบัญชาเหมือนกันดังนั้น

ถ้าเห็นใจแล้วก็ไม่ยากจะเห็นได้ชัดเลยว่าบาปอกุศลเกิดขึ้นมาที่ใจ ก็พยายามที่จะละโดยแนวเดียวกันเหมือนกับกาย

ทีนี้หากว่ามันเกิดขึ้นทางใจโดยที่ไม่ได้พูดออกมาทางวาจาและไม่ได้แสดงกิริยาการกระทำด้วยกาย แต่จิตใจนั้นคิดขุ่นมัวหมองเกิจอิจฉาริษยา โทมนัสน้อยใจ นึกเศร้าโศกเสียใจหรือเกิดความเกลียดความโกรธคนใดฝังอยู่ใน สุมอยู่ภายในอันนั้นไม่มีใครเห็นด้วยหรอก เห็นด้วยตนเองคนเดียว ถ้าไม่รู้จักใจตรงนี้มันก็ไม่ทราบจะไปละอะไร ละไม่ถูกอีกนั่นแหละ เพราะอย่างนั้นจึง ให้เห็นใจเสียก่อน จึงจะละได้ นี่เรียกว่าพยายามละอกุศลบาปธรรม

บาปในที่นี้ ได้แก่ความชั่วที่ทำจิตให้มัวหมอง ทำจิตเดือดร้อนเป็นทุกข์ เรียกว่าบาปเราพยายามที่จะเอาชนะมันพยายามชำระให้มันหมดไป จึงจะได้ความสงบสุข น่าเสียดายบางคนต้องการอยากจะหาความสุข แต่กลับไปแสวงหาทุกข์เกิดทุกข์มากขึ้นกว่าเก่า คือแทนที่จะละกลับไปยึดไปถือเอาสิ่งที่เราจะละนั้นเสีย เลยเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนความประสงค์นั้นไม่ได้อยากได้ความทุกข์เดือดร้อน อยากจะหาแต่ความสุขแต่เวลาทำกลับไปหาแต่ความทุกข์เพราะไม่รู้ เช่น อยากจะได้ความสุข อยู่วิเวกเยือกเย็นสงบกายสงบใจ แต่ก็เกิดความอิจฉาริษยาเบียดเบียนคนอื่น ไปพูดกระทบเขาทำให้เขาเดือดร้อนเป็นทุกข์ อันนี้เรียกว่าแสวงหาสุข แต่ไม่ประกอบในสิ่งที่เป็นเหตุให้ได้รับความสุข กลับไปประกอบในสิ่งที่เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อน จับไม่ถูกตัวเลยกลับตรงกันข้ามเพราะฉะนั้นในการฟังธรรมครั้งนี้ ขอจงพากันจับหลักใหญ่ ๆ ใจความให้มันได้มีหลัก ๓ ประการคือ ความชั่วมันเป็นอย่างไร มันเกิดที่ไหนแล้วเราจะพยายามละได้อย่างไร

ความชั่ว บาปทั้งหลายเกิดจากจิต จิตเป็นคนสั่งการให้พูดให้ทำ ให้คิดให้นึก ถ้าหากเราเห็นจิต เราจะเห็นความชั่วเกิดที่จิต จึงจะพยายามละความชั่วที่จิตของตนนั้นได้

ดังนั้นทุก ๆ คนเมื่อเข้าใจและได้หลักแล้วก็ยึดหลักอันนี้ตั้งไว้ปฏิบัติในปธานที่ ๓ คือ **ปหานปธาน** ละความชั่วอย่าให้มันเกิดมีขึ้นในตัวของตน จิตใจก็จะผ่องใสสะอาด

บริสุทธิ์ นำมาซึ่งความสุขสบายทั้งกายและจิต คิดนึกสิ่งใดก็ปลอดโปร่งถ้าเราปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ธรรมก็จะปรากฏที่ใจของตนได้รับผลประโยชน์อันแท้จริงคือความสุขสงบ และเกิดปัญญาตามพุทธประสงค์ อธิบายมาก็พอแก่กาลเวลา เอวํ

นั่งสมาธิ
ท่านอาจารย์อบรมนำก่อน

จิตเป็นของส่งส่ายไปในอดีตที่ล่วงมาแล้ว จดจำได้ในสิ่งต่าง ๆ ทั้งดีและชั่วและส่งไปข้างหน้าไปปรุงแต่งที่เรียกว่าอนาคตมันไม่อยู่ในปัจจุบัน เหตุนั้นจึงควรอบรมใจของตนให้อยู่ในปัจจุบัน คือให้เห็นว่าอดีตล่วงไปแล้วเวลานี้ไม่มีอนาคตก็ยังไม่มาถึง เราไม่ควรไปคำนึง เพราะคำนึงมันก็ยังไม่ทันมา ฉะนั้นจึงทิ้งไปเสียทั้งในอดีตและอนาคต ให้กำหนดปัจจุบันในเวลานี้ให้จิตตั้งมั่นอยู่แต่ในพุธโธปล่อยวางสิ่งที่ยึดถือทั้งหมด เอาพุธโธเป็นเครื่องอยู่ เมื่อจิตเราแน่วแน่เข้าถึงเอกัคคตารมณ์ เอกัคคตาจิตแล้วนั่นแหละเราเข้าถึงพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์แล้ว ขณะนั้นอนาคตก็ไม่มีอดีตก็ไม่มี ความชั่วทั้งในอดีตในอนาคตหายไปหมดยังเหลือแต่ความดีในปัจจุบัน จิตเป็นสมาธิเต็มที่ด้วยวิธีนี้คือการชำระล้างบาปในทางพุทธศาสนา เราจะบริสุทธิ์หมดจดได้ก็เพราะอย่างนี้ไม่มีใครจะช่วยเราได้ พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีฝึกหัดชำระตนด้วยตนเอง เรารู้แล้ว เราเข้าใจแล้วชำระด้วยตนเอง ลงมือทำเลย

เพียรไม่ให้ความชั่วเกิด

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

ในพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๕

ความประสงค์ในการเทศน์ในการสอน ก็ต้องการให้ปฏิบัติธรรม สอนให้ละในสิ่งที่ควรละ สอนให้เจริญในสิ่งที่ควรเจริญ สอนให้รักษาไว้ในสิ่งที่ควรรักษา สอนให้ระวังในสิ่งที่ละแล้วอย่าให้มันกลับคืนมาสู่อีก ก็มีอยู่เพียงแค่นี้ หากฟังไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจความหมายก็ไม่มีทางที่จะปฏิบัติถูกต้องได้ ถ้าเข้าใจจุดหมายความประสงค์ของการฟังธรรมเทศนาแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาถึงตัวของเราว่าเราทำถูกต้องแล้วหรือยังตรงไหนที่ถูกต้องแล้วก็รักษาและปฏิบัติต่อไป ถ้าตรงไหนมันไม่ถูกต้องยังผิดพลาด ก็แก้ไขตรงนั้นให้มันถูกต้องการฟังเทศน์จึงจะได้ความเข้าใจ ได้รับประโยชน์ถูกต้องตามประสงค์และความมุ่งหมาย

ได้อธิบายเรื่องความเพียรมาแล้ว ๓ ข้อ ข้อต้นว่าให้เพียรพยายามเจริญกุศลให้เกิดให้มีให้เป็นขึ้น ข้อต่อมาก็เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วนั้นอย่าให้มันเสื่อมหายไป ๒ ข้อนี้ก็อุปมาอุปมัยเปรียบได้ดั่งคนเราชาวสวนชาวนา พยายามปลูกต้นไม้ในสวนของตน พอมันงอกงามขึ้นมาก็รักษาไว้ไม่ให้มันตายเมื่อรักษาต้นไม่ให้ตาย ไม้บางอย่างบางชนิดได้รับประโยชน์ก่อนที่จะเป็นดอกเป็นผลคือ ยอดและใบยังจะรับประทานได้ก่อนเมื่อรกษาไว้ไม่ตายยังเจริญงอกงามอยู่ก็ย่อมเกิดผลได้รับผล เปรียบได้กับการเจริญกุศลคือความดีให้มีอยู่ในของตนแล้วก็จะได้ชมความดีที่ตนฝึกอบรมขึ้นมา เราจะได้เห็นความดีของตนนั้นแหละจึงจะรักษาความดีของตนไว้ได้ ถ้าหากสร้างความดีขึ้นมาแล้วแต่หากไม่รู้จักความดีนั้นว่ามันดีอย่างไรและไม่เห็นความดีของตน ก็ไม่มีหนทางจะรักษาความดีนั้นไว้ได้ คนเราบางคนมีแต่สร้าง

ความดีเขาว่าอะไรดีก็สร้างไป สร้างไปทุกสิ่งทุกอย่างเขาว่ารักษาศีลดี ทำทานดี ทอดกฐิน บวชนาคดีอยากจะทำอย่างเขาบ้าง เพราะเห็นเขาบอกว่าเป็นของดีแต่ไม่ทราบว่าดีอย่างไร เช่น การรักษาศีลดีอย่างไร ยังไม่ทันเห็นคุณค่าของการรักษาศีล รักษาก็รักษาทั้งหมดเรื่อย ๆ เฉย ๆ ไปอย่างนั้น ท่านได้จัดประเภทของการรักษาศีลไว้หลายอย่างหลายประการ ศีลบางประเภทรักษาแล้วได้ความอิ่มอกอิ่มใจได้เห็นผลประโยชน์ เมื่อมีผลแล้วก็สามารถรักษาคุณงามความดีของตนคือการที่มีศีลไว้ได้ไม่ให้เสื่อมทำลาย ไม่ให้แกว่ง ไม่ให้ด่าง ไม่ให้พร้อย เห็นว่าศีลเป็นเหมือนดังกับนัยตาข้างเดียวที่ตนมีอยู่ กลัวมันจะบอดคอยระวังตาอันเดียวนั้น คอยรักษาอย่างยิ่ง การเห็นคุณค่าของศีลว่าศีลทำประโยชน์คือ ให้ได้รับความสุข ให้ความเย็นใจ ให้เกิดปลื้มปีติกับการที่เราละความชั่วได้และตั้งอยู่ในความดีอย่างนี้เป็นต้น ผู้เห็นผลอย่างนี้จึงจะรักษาความดีนั้นไว้ได้ ศีลอย่างนี้ท่านเรียกว่า **วิสุทธิศีล** นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านชมเชยสรรเสริญศีลอันนั้น ศีลบางอย่างท่านเรียกว่า **โคปาลศีล** รักษาศีลเหมือนกับรักษาวัวควายคอยที่จะให้รุ่งให้สว่าง การเลี้ยงวัวนั้น ตอนเช้าเขาก็ปล่อยมันออกไปจากคอกจากแหล่งไปหาเที่ยวกินหญ้าตามสนามหรือทุ่งนาต่าง ๆ ค่ำลงเขาก็ต้อนมาไว้ในคอกแล้วเขาก็นอน คนรักษาศีลที่ไม่เข้าใจถึงเรื่องศีลก็คล้าย ๆ กัน ถึงวันพระวันศีลของตนจึงจะเข้าวัดฟังธรรม เพียงแต่จำศีลคือเพียงสักแต่ว่า**จำ** คิดถึงภาระการงานคิดถึงทั้งบ้านทั้งช่องอยากจะให้สว่าง แล้วจะได้สละศีลกลับไปบ้านจะรีบไปทำงานทำการของตน นี่คนที่ไม่เข้าใจในเรื่องการรักษาศีลถึงต้องเป็นไปอย่างนั้น **การทำความดีโดยการรักษาศีลนั้น ไม่เลือกกลางวันกลางคืน ไม่เลือกวันพระวันศีล คอยระวังสังวรอยู่ตลอดเวลา** คิดถึงศีลของตนแล้วก็ปลื้มปีติอิ่มใจ ไม่ใช่จะอิ่มใจจะปลื้มปีติแต่วันเรารักษาศีลและในวันพระเท่านั้น เรื่องของฆราวาสมันเป็นการลำบากที่จะรักษาศีล ๘ ตลอดไป แต่ว่ารักษาศีล ๘ เป็นศีลพิเศษในวัพระวันหนึ่งกับคืนหนึ่งรักษาได้ขนาดนั้นก็นับว่าดีมาก มีศีล ๕ เป็นนิจศีลหมายถึงศีลประจำตลอดเวลา ผู้มีศรัทธาเห็นคุณค่าของศีลแล้วจะมีศีลเป็นเครื่อง

อยู่เรียกว่า เจริญความดี บำเพ็ญความดีให้เกิดมีขึ้นในตน ความดีเกิดมีขึ้นในตนแล้วจะอิ่มใจ ดีใจกลิ้มปีติกับความดีอันนั้น และพยายามรักษาความดีอันนั้นไว้นี่แหละหลัก ๒ ข้อเบื้องต้น

ข้อที่สาม พยายามละความชั่ว ความชั่วในที่นี้คือมันก็เกิดที่กาย วาจา ใจ ของเรานี่แหละอย่าไปดูที่อื่น ถ้าหากว่าไม่รู้จักความชั่วก็ไม่ทราบจะไปละตรงไหน ต้องดูให้รู้จักความชั่วเสียก่อน อุปมาเปรียบได้กับการเกิดโรคภัยไข้เจ็บจะเป็นปวดหัว ปวดท้อง เป็นไข้ เป็นหนาวอะไรก็ตาม รู้สึกแต่ว่าโรคเกิดขึ้นในกายแต่ไม่รู้จักว่าโรคอะไร เกิดขึ้นที่ไหน เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีหนทางที่จะระงับดับโรคนั้นได้ มิหนำซ้ำร้ายยิ่งกว่าเก่านั้นอีกหายาตามท้องตลาดมากิน โดยไม่เข้าใจว่าเป็นยาแก้โรคที่มีอยู่ในกายของตนโดยเฉพาะหรือไม่ ใช้ยาสุ่มสี่สุ่มห้ามันก็ไม่ถูกกับโรค และอาจจะไปแสลงแก่โรคให้ร้ายแรงยิ่งกว่าเก่าถึงกับตายก็ได้ ฉันใดคนที่จะละความชั่ว ถ้าไม่เห็นความชั่วของตนแล้วก็ละไม่ได้เหมือนกันถ้าไม่รู้จักความผิดของตน ไม่รู้จักความโง่ของตน เข้าใจว่าตนฉลาดอยู่ร่ำไปอะไรก็เข้าใจว่าเป็นดีหมด ไม่ยอมฟังเสียงใครทั้งนั้น อย่างนี้ก็ไม่ทราบว่าจะไปละความโง่อันนั้นได้อย่างไรมีแต่เพิ่มพูนความโง่ขึ้นเจ็ดมีทิฏฐิมานะกล้าขึ้นกว่าเก่าทวีคูณไม่ทราบว่ามันจะไปดีได้อย่างไร นี่เพราะไม่เห็นความโง่ของตนถือเอาความโง่เป็นความฉลาด โง่ฝังอยู่ในใจเฉย ๆ ก็ยังคลางแคลง แต่เมื่อเอาความโง่มาแสดงให้ปรากฏออกภายนอกในที่สาธารณะแล้ว เป็นสิ่งที่น่าอับอายขายขี้หน้าเพราะความโง่นั้นฝังอยู่ภายในตัวของเราแต่เราเข้าใจผิดคิดว่าอันนั้นเป็นความฉลาด เลยถือมานะทิฏฐิว่าตนเด่นตนดี อันนี้เรียกว่าไม่รู้จักความชั่ว ไม่รู้จักความโง่ แล้วก็ไม่ทราบจะชำระอะไรได้ก็หมดหนทาง ความชั่วหรือความโง่นี้หากไม่รู้จักแล้วละอยากอย่างนี้ โดยทั่วไปการกระทำของใครคนนั้นก็ว่าตนทำถูกหมดมันถูกตามกิเลสของตมเองแต่ไม่ถูกตามธรรมวินัย แม้ถึงถูกตามธรรมวินัยก็ยังเอามาใช้เป็นกาลเป็นเวลา เป็นสมัย ใช้ตามกาละเทศะและบุคคลไม่ใช่จะไปใช้ทั่วไป นอกจากนั้นยังต้องดูขนบธรรมเนียมประเพณีที่เขานิยมกัน เช่นภาษาที่ว่า กินข้าวจะรู้เรื่องกันหมดใคร ๆ ก็รู้กันทั้งนั้นคำว่ากินนั่นน่ะ กินคือ มีอาหารมีกับแกล้มแล้วก็เปิบ

เข้าปาก หรือปั้นคำข้าวเข้าปากแล้วพยายามเคี้ยวกลืนลงไปเรียกว่า แต่คราวนี้เราจะพูดคำว่ากินนี้กับคนอีกชั้นหนึ่งไม่ใช่พวกเราที่คุ้นเคย คำว่ากินนั้นไม่เหมาะสมแก่ความนิยมของเขาเสียแล้ว ต้องเรียกว่ารับประทานไม่ใช่กิน อันนี้เรียกว่ารู้จักฐานะพอดีพองามและความนิยมของบุคคลในชั้นภูมินั้น ๆ คราวนี้ถ้าหากเราพูดกันอย่างกระแดกแดกดัน เพื่อให้บังเกิดความรู้สึกให้มันตื่นกลัว บางคนมันทื่อพูดละเอียดมันไม่กระเทือนต้องพูดหยาบและพูดกระแทกให้เอาไปคิดไปนึก โดยหวังอยากจะให้ผู้นั้นรู้สึกก็ไม่ใช่กินเสียแล้วมันเป็นแดกเป็นยัดไปแล้ว ถ้าหากว่าขนาดนั้นแล้วยังไม่รู้ตัวก็หมดหนทาง ไม่ทราบว่าจะเอาอะไรไปพูดกันอีกแล้ว นี่แหละเรียกว่าคำพูดที่รู้จักใช้ตามฐานะ ถ้าไปพูดกับพระเจ้าพระสงฆ์เขาไม่นิยมกินหรือคำว่าแดกเสียแล้ว ถ้าใครพูดอย่างนั้นกลายเป็นอาการเหยียดหยามดูถูกพระเจ้าพระสงฆ์ผู้เป็นที่สักการะเคารพเพราะท่านมีศีลธรรม สำนวนภาษาคำพูดเขาใช้ทั่วไปเรียกว่าฉันไม่ใช่กิน ถ้าพูดว่ากินเขาหาว่าไม่รู้จักฐานะชั้นต่ำสูง คำว่าฉันนี่ไปพูดกับชาวบ้านชาวเมืองเขาก็หัวเราะอีกเพราะเขาไมใช้กัน ของอย่างนี้มันเป็นความรู้ของแต่ละบุคคลที่จะเอาไปใช้ให้มันถูกต้องพูดรวม ๆ เรียกว่า ตนเองเข้าใจว่ามันดีทั้งหมดถูกทั้งนั้นมันก็ถูกเหมือนกัน มันถูกกิเลสของตนแต่มันไม่ฉลาดพอจะไปใช้ให้ถูกตามกาละเทศะ และฐานะของบุคคลชั้นภูมินั้นๆ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละความชั่ว แต่ให้รู้จักความชั่วเสียก่อน การเพียรพยามนั้นท่านใช้ให้เพียรใช้ให้พยายามละ ถ้าไม่เพียรพยายามละเคยเป็นมาอย่างไรก็เป็นไปอย่างนั้นแล้ว ถึงเกิดตายตั้งห้าร้อยชาติแล้วก็เกิดอีกก็เท่าเก่านั่นแหละ เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกฝนอบรมให้พากันศึกษาให้เข้าใจให้พากันเล่าเรียนสังเกตพิจารณา ก็เพื่อให้เกิดความรู้ความฉลาดนี่แหละ อย่าให้มันตันตือนักซิ คนเราเขาให้เรียนให้ศึกษาไม่อยากเรียน ไม่อยากฟัง ไม่อยากเอาเสียแล้วมันไม่ชอบเมื่อใครเขาใช้ทำอย่างนี้ ไม่ศึกษาไม่สังเกต มันเป็นเสียอย่างนั้นรู้เฉย ๆ ไม่ฉลาดก็ไม่ได้รู้อยู่ที่เราจะทำแต่ว่าไม่ฉลาด ไม่รู้พิษรู้ภัยที่จะเอาไปใช้มันก็ใช้ไม่ได้การฟัง การศึกษา การอบรม ต้องอบรมให้ฉลาดอบรมให้เข้าใจ แต่ผู้รับอบรมทั้งหลายไม่เป็นการสำคัญถือรั้นเอา

แต่ตามความคิดความเห็นของตนนี้ก็หมดทาง จึงว่าตายแล้วไปเกิดอีกตั้งห้าร้อยชาติ ห้าร้อยภพมันก็ไม่ดีขึ้นมาได้ การละความชั่วนี้ก็ยากเหมือนกัน ถ้าหากไม่มีปัญญาไม่ศึกษาให้เข้าใจในความชั่วเสียก่อนแล้วละความชั่วไม่ได้เหมือนกันกับว่า เรามีของสกปรกติดอยู่ในตัวของเรา เปื้อนติดที่มือหรือติดอยู่ใดติดก็ตาม แม้ที่สุดที่ฟันในปากของตนรู้สึกว่ามันเหม็นน่าเกลียด จะรีบแปรงรีบล้างออกเพราะเห็นความน่าเกลียดสกปรก ถ้าไม่เห็นเป็นของชั่วก็ไม่รู้สึกว่ามีกลิ่นเหม็นสกปรกอะไรเหม็นฉุ ๆ อยู่อย่างนั้น นี่เห็นโทษของความสกปรกจึงค่อยพยายามทำความสะอาด เห็นโทษของความชั่วความไม่ดีจึงค่อยพยายามละได้ชื่อว่า พยายามละชั่วละของไม่ดีจะให้มันหายเองมันไม่หายหรอก มันต้องอาศัยความพยายามเห็นแล้วพยายามละมันจึงจะสอาด จึงจะเป็นคนดีขึ้นมาได้ นี่อธิบายถึงข้อที่สามเมื่อวันพระที่แล้ว

วันนี้จะอธิบายต่อถึงข้อที่สี่ **สังวรปธาน** คือละชั่วแล้วระวังอย่าให้มันกลับเกิดขึ้นมาอีกคล้ายกับคู่แรกคือ เจริญความดีให้เกิดขึ้นมา แล้วรักษาอย่าให้ความดีนั้นเสื่อมหายไปอันนั้นรักษา อันนี้ระวัง ระวังอย่าให้ความชั่วนั้นรั่วไหลเข้ามาในตนอีก เหมือนกับการขับไล่ศัตรูออกจากหมู่บ้านของเรามันหนีพ้นไปแล้วอย่าให้มันกลับมาอีกได้ เป็นการระวังและสังวรณ์ระวังตรงไหนกัน ก็ระวังตรงที่มันเกิดนั่นแหละมันเกิดขึ้นตรงไหนมันมักเกิดขึ้นตรงนั้นอีก อุปมาเปรียบเหมือนกันกับเราแปรงฟัน เรารู้จักว่าความสกปรกมันเกิดขึ้นที่ฟันเพราะเหม็นขี้ฟัน เราเห็นตรงนั้นมันเป็นที่สกปรกเราก็พยายามแปรง พยายามถู พยายามบ้วนปากอยู่เสมออย่าประมาทนี่เรียกว่าระวังอย่าให้สกปรกเกิดขึ้น ฉันใดจิตที่มันเคยคิดนึกในทางชั่วโดยเข้าใจผิดมาแต่ก่อนว่าความชั่วเป็นของดี เมื่อรู้จักว่ามันเป็นความชั่วแล้วอย่าให้มันไปคิดนึกอีก อย่าให้มันเอนเอียงไปตามทางเลวนั้นอีกคนเรามันดีได้ตรงนี้ ทุกคนเกิดขึ้นมามีผิดทั้งนั้นแหละ ถ้าหากว่าเราไม่พยายามที่จะละความผิดและไม่พยายามระวังไม่ให้ความผิดมันเกิดขึ้นอีกแล้วดีไม่ได้หรอก จะไม่มีคนดีในโลกนี้เลยจะคอยให้มันดีเองไม่ได้ ต้องอาศัยความพยายามละความชั่วแล้วระวังอย่าให้ความชั่วเกิดขึ้นอีก หากละชั่วแล้วไม่มีการระวังก็จะเกิด

ผิดอีกนั่นแหละไม่มีทางจะดีขึ้นมาได้ นี่อธิบายถึงข้อสี่ให้ระวังอย่าให้ความชั่วนั้นกลับเกิดขึ้นมาอีกได้ จึงจะเป็นคนดี

ความเพียรสี่ประการนี้ เป็นแนวทางปฏิบัติที่จะให้คนดีขึ้นมาโดยลำดับหรือจะอำนวยให้คนพ้นจากทุกข์ได้ ถ้าไม่มีความเพียรพยายามก็ไม่มีวันที่จะดีขึ้นมาได้ และไม่มีทางที่จะละความชั่วนั้นได้ เมื่อละแล้วไม่มีการระวังก็ไม่มีทางที่จะดีได้ตลอดไป จึงว่าความเพียรสี่ประการนี้เป็นหลักสำหรับดำเนินชีวิตของเรา เราฟังแล้วจำเอาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเป็นอยู่ของตน ๆ **เมื่อจะทำอะไรลงไปต้องเอามาเทียบกับหลักสี่ประการนี้** ถ้าไม่มีหลักเป็นเครื่องวัดเครื่องเทียบก็ทำไปโดยไม่รู้ว่าผิดหรือถูกตามหลักธรรม ฉะนั้นหากนำไปปฏิบัติก็จะได้รับผลประโยชน์จากการฟังธรรม สมควรมุ่งมาตรปรารถนาอธิบายมาก็สมควรแก่กาลเวลา เอวํ

นั่งสมาธิ

ท่านอาจารย์อบรมนำก่อน

การภาวนาคือ เรารวมใจให้อยู่ในอันเดียวให้ปล่อยวางหมด เราไปยึดมามากแล้วคราวนี้เราจะไม่ยึดอะไรทั้งหมดให้มันวางอยู่ในจุดเดียว ลองหัดแบบนี้ ลองดูหากมันจะไปยึดเราบอกว่าไม่เอา มันจะส่งไปยึดอะไรเราไม่เอาทั้งนั้นให้มันปล่อยวางทำความรู้สึกโดยเฉพาะคือ มีความรู้สึกอยู่เราจับอันนั้นให้ได้ และคุมให้อยู่ตรงนั้นในจุดอันเดียว

สติควบคุมจิต

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

พ.ศ. ๒๕๑๗

สติควบคุมจิต นั่นคือรวบรวมจิตให้อยู่ในอำนาจของสติทุกอิริยาบถ ไม่ว่ายืน เดิน นั่งนอน การเคลื่อนไหวไปมา แม้จะคิด จะพูด จะทำก็ให้มีสติปกครองจิตไว้ให้มันรู้เท่าต่อการกระทำของเราทุกอย่าง ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายได้รับสัมผัส จิตได้รับอารมณ์ ต้องมีสติรู้เท่าทันอยู่ตลอดเวลา เมื่อผัสสะกระทบให้มีสติรู้เท่าทันอย่าให้มันซึมลงลงถึงจิตได้ ถ้าเผลอสติเมื่อไรจะรู้สึกว่าฟุ้งซ่านรำคาญหงุดหงิดส่งส่ายไปตามเรื่องที่มากระทบ เป็นกุศลบ้างอกุศลบ้าง โดยส่วนมากแล้วจิตของเรามันเอนเอียงไหลไปทางอกุศล เกิดเดือดร้อนเศร้าหมองขุ่นมัว บางทีก็หลงไหลเพลิดเพลินไปตามสิ่งภายนอกอยู่เรื่อยไป จิตมีแต่ความโลภ ความโกรธ ความหลง นาทีผ่านไป ชั่วโมงผ่านไป แล้วก็วันหนึ่งคืนหนึ่ง เดือนหนึ่ง ปีหนึ่งผ่านไปโดยไม่มีอะไรเป็นสาระที่ระลึกได้เลย จะระลึกอะไรมาเป็นที่พึ่งก็ไม่ได้เพราะว่าจิตของเราไม่เคยฝึกอบรมให้ระลึกเช่นนั้น เคยแต่อยากได้อันนี้มาก ๆ เมื่อได้อันนี้แล้วแทนที่จะสบาย มีพอแล้ว ก็ไม่พอ อยากได้อันอื่นอีก เลยไม่มีวันพอ ก็เลยตายก่อน ทีนี้พอถึงเวลาจะตายเราจะไม่ให้จิตติดข้องได้อย่างไรเล่า ในเมื่อเราไม่ได้ฝึกฝนสติอบรมจิตไว้เสียก่อนแก่ ก่อนเจ็บก่อนตาย แล้วจะกะเกณฑ์ให้จิตที่มันติดข้องอยู่กับเรื่องของกิเลสตัณหาอย่างหนาแน่นวางได้อย่างไร จิตเช่นนี้ถ้าตายแล้วก็ต้องจมอยู่ในกิเลสตัณหาอย่างแน่นอน เพราะว่ามันไม่ได้อบรมในทางกุศล มีแต่ส่งจิตไปตามความอยากได้ อยากดีอยากมั่ง อยากมี เลยเพลิดเพลินไปตามความอยากอยู่เรื่อยไป ไม่มีสติจะมองเข้ามาในตัวตนของเราสักที มีแต่เดือดร้อนวุ่นวายส่งส่ายไปตามความอยากจนลืมตัว ไม่รู้ตัวว่าแก่เท่าไรแล้ว

ยิ่งแก่ก็ยิ่งมีความอยากมาก แบบนี้เรียกว่า แก่ไปทางกิเลสตัณหาอย่างไม่รู้ตัวว่าแก่ ใครเล่าจะมาแก้กิเลสตัณหาให้เราได้ ถ้าเราไม่รู้ของเราเอง ใครจะมารู้ให้เรา เราต้องสำนึกเอาเอง เมื่อเรามีความขัดข้องหมองใจ เดือดร้อน ขุ่นมัว มันติดข้องอยู่ในจิตของเราหมดทุกอย่าง เราหามาถมจิตใจของเราเองทั้งนั้น มีเงินมีทอง มีที่ดิน มีบ้าน มีของเท่าไรก็ไม่อิ่มไม่พอ เรื่องของกิเลสตัณหานี้น่ากลัวมากที่สุด มันจะพาเราตายจมอยู่ในกิเลสตัณหา มันพาเราเดือดร้อนวุ่นวายอยู่ในกองทุกข์ทุกวันนี้ ก็เพราะว่าจิตของเรามันหลงอยู่ในกาม หลงยึดหลงถือเอาไว้ว่าเป็นตัวเราตัวเขากันอยู่ทั้งโลก แย่งกัน ด่าว่ากัน ถกเถียงกันยังไม่พอ จิตที่ผูกพยาบาทอาฆาตจองเวรไว้ตั้งแต่ครั้งก่อนโน้น เกิดมาในชาตินี้ก็มาหลงเอาของเก่า มาแย่งชิงกัน ด่าว่ากัน ฆ่าตีกันจนล้มตายมากมายเหลือหลายอยู่ในโลกอันนี้นับไม่ถ้วนเลย ฝ่ายอกุศลมันหมุนวนอยู่ในห้วงของกาม มันติดข้องผูกพันอยู่ หาวิธีแก้ได้ยาก มันเหนียวแน่นอย่างแกะได้ยากที่สุด เพราะมันเกี่ยวเนื่องกันอยู่ในกามภพ รูปภพ และอรูปภพ จิตของเราติดข้องอยู่ในภพทั้งสามนี้แหละ จึงออกจากทุกข์ได้ยาก

ที่ว่าหาวิธีแก้ได้ยากเพราะว่าเราไม่รู้จักทุกข์อย่างจริงจัง ถ้าเราทำให้มันถึงทุกข์ได้ต่อสู้กับทุกข์ ได้ชนะทุกข์มาแล้วจึงจะรู้วิธีออกจากทุกข์มาได้ หากเราไม่ทำให้มันถึงทุกข์จะเห็นทุกข์ได้อย่างไร เพราะว่าเราไม่ทันพบทุกข์ก็ไม่รู้จักทุกข์อย่างแท้จริง ถ้าไม่ได้ต่อสู้กับทุกข์เสียก่อนแล้ว เราจะรู้วิธีออกจากทุกข์ได้อย่างไรหนอ เปรียบเหมือนเรายังเดินทางไม่ถึงที่หมายเราจะไปรู้จักได้อย่างไร ฉะนั้นเราผู้อยากจะพ้นทุกข์ ต้องทำให้มันถึงทุกข์ได้ต่อสู้กับทุกข์ ชนะทุกข์ได้แล้ว มันจึงพ้นทุกข์ เป็นปัจจัตตัง ผู้ประพฤติปฏิบัติในอรรถในธรรมรู้เองเห็นเอง ถ้าทำแท้ทำจริง ไม่เผลอสติ มีสติรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ที่มันเกิดขึ้นมานั้น มันค่อยผ่อนจากหนักเป็นเบา รู้เท่าทันดีขึ้น

ขอให้มีศรัทธา ทำทานไปเรื่อยทั้งทานภายนอกทานภายในรักษาศีล คือ รักษากาย วาจา และใจให้มันเป็นปกติหรือรักษาจิตนั่นเอง คอยมีสติปกครองจิตใจ สิ่งใดไม่ควรคิด

ก็ไม่คิดสิ่งใดไม่ควรพูดก็ไม่พูด สิ่งใดไม่ควรทำก็ไม่ทำ เพราะเรามีสติรู้อยู่ว่าเราเป็นผู้มีศีล เราไม่ควรจะคิดไปทางอกุศล เช่น พูดเท็จ พูดคำหยาบ ด่าว่าเสียดสี พูดเพ้อเจ้อ พูดไม่มีเหตุผล ทางกายก็ไปฆ่าสัตว์ ลักขโมยของคนอื่นมาเป็นของตนเป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นอกุศลผิดหลักของศีลทั้งนั้น หากว่าจิตของเรามันยังอยากจะคิดอย่างนี้ พูดอย่างนี้ ทำอย่างนี้อยู่แล้ว ก็แปลว่าเรายังอยากก่อกรรมก่อเวรใส่ตัวเราเองทั้งนั้น คนอื่นไม่ได้มาทำให้เราเลย กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีอยู่ล้วนแล้วแต่เป็นของเราทำไว้เองทั้งหมด คนอื่นมาแบ่งมาปันให้เราได้เมื่อไร ต่างคนต่างทำใส่ตัวเองมาทั้งนั้น กุศลและอกุศลมันเกิดขึ้นสัมผัสจิตของเราเอง ถ้าเรามีสติดีมันก็หมุนไปตามกุศลกรรม คิดแต่ทางดี ไม่คิดอิจฉาริษยาใครทั้งหมด มีแต่คิดเมตตาสงสารต่อเพื่อนมนุษย์ผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากลำบากด้วยกัน คิดอยากเกื้อกูลอุดหนุนเขาไปตามสติกำลังของเราที่จะทำได้ จิตอันนี้คิดเป็นกุศล ถ้ามีผู้มาด่าว่าเบียดเบียนเสียดสี จิตดวงนั้นมันก็คิดได้ว่าเป็นกรรมเก่าของเรา มันก็ทำทานไปหมด ไม่ติดต่อกรรมเก่าไว้ต่อไปอีก ไม่มีเรื่องของกรรมเก่ากรรมใหม่ ตั้งหน้าสร้างแต่กรรมดี คิดแต่ทางดี พูดแต่ทางดี ทำแต่ทางดี มันดีมาจากจิตทั้งนั้น จิตดีพูดออกมาก็ดี การกระทำทางกายก็ดี ถ้ากายดีวาจาดี จิตดีแล้วเราจะไปหาดีจากที่ไหนอีกเล่า ความดีมันก็อยู่ที่จิตของเราเอง ความชั่วมันก็อยู่ที่จิตของเราเอง ถ้าเรารู้จักชั่วว่ามันจะพาเราชั่วเสียหาย ก็ให้เรามีสติละชั่ว ทำแต่ทางดีก็เป็นบุญ ถ้าว่าบุญมีแล้ว ทำอันใดก็ได้ง่าย ไม่มีเวรไม่มีภัย เราเป็นผู้ไม่ก่อเวรเราก็ไม่มีเวร เราไม่ก่อภัย เราก็ไม่มีภัย เราไม่ก่อกรรม เราก็ไม่มีกรรม เราทุกคนเกิดมารับผลของกรรมเก่าของเราที่ทำมาแล้วทั้งนั้น

ฉะนั้นเราต้องตั้งสติให้มั่นคง เพื่อจะได้มองเข้ามาตรวจดูต้นสายปลายเหตุที่เป็นภัยของจิตที่มันติดข้องอยู่ พาให้เราเป็นทุกข์อยู่ในภพทั้งสามนี้เอง กามภพ คือจิตมันหลงติดอยู่ในกามติดรูปของเราเอง จิตของเรามันหลงยึดถือว่าเป็นตัวตนอย่างจริงจัง แล้วรูปภพมันก็เกี่ยวเนื่องกันมา มีตามันเห็นก็ไปติดรูปที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ มันพันเกี่ยวเนื่อง

กันมาหมดทุกอย่างเปรียบเหมือนมัดวัวไว้กับหลัก หลักก็ติดวัว วัวก็ติดหลักผูกพันกันอยู่เป็นคู่กันไป เรื่องของโลกมันเป็นอยู่อย่างนั้นไม่สิ้นไม่สุดลงได้ ยืดยาวแบบนี้ เดี๋ยวเป็นอย่างนั้น เดี๋ยวก็เป็นอย่างนี้ เดี๋ยวร้อน เดี๋ยวเย็น เดี๋ยวหัวเราะ เดี๋ยวร้องไห้สลับกันอยู่อย่างนั้นเรื่อยไปน่าเบื่อหน่าย มีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวายไม่มีความสงบระงับได้เลย ถ้าเราไม่พินิจพิจารณาเรื่องของโลกให้มันเห็นแจ้งเห็ดชัดแยบคายอย่างถี่ถ้วนแล้ว เรื่องต่าง ๆ มันก็เป็นพืชพันธุ์ผสมอยู่ในดวงจิตอย่างมองเห็นได้ยาก เปรียบเหมือนเราจะดับไฟ แทนที่จะดับด้วยน้ำเราเผลอสติไปเอาขี้ขยะมาถมไฟ หรือขี้แกลบมาถมเพื่อให้เชื้อไฟมันดับ อย่าหวังว่ามันจะดับได้เผยเชื้อของไฟมันยิ่งเพิ่มพูนขึ้นฉันใด เรื่องของกิเลสตัณหาที่มันข้องอยู่ในจิตของเรามาแล้วนับภพนับชาติไม่ได้ เราจะมาประพฤติปฏิบัติเพียงนิดหน่อย จะให้มันพ้นไปได้อย่างไร ไม่ใช่ว่าเป็นของง่าย และก็ไม่ใช่ว่าเป็นของยากจนเหลือวิสัย ขอแต่ให้เราทำแท้ทำจริงอบรมสติปัญญาของเราให้แก่กล้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป พิจารณาสอดส่องให้รู้จริงเห็นแจ้งในสภาพเหล่านี้ จึงจะรู้จักของจริง ธาตุทั้งสี่มันก็แตกสลายเสื่อมโทรมลงไปทุกลมหายใจเข้าออกอยู่เป็นนิจ เราไม่ได้พิจารณาดูให้เห็นความเสื่อมก็เลยกลับเห็นว่าเป็นของสวยของงามไปหมด จึงมีความรักใคร่กำหนัดยินดีหลงยึดหลงถือเอาว่าเป็นของจริงของเที่ยง ที่แท้แล้วมันเป็นของเท็จของหลอกลวง ของไม่เที่ยงทั้งนั้นไม่มั่นคงถาวรอยู่ได้เลย เกิดมาแล้วมีแต่เสื่อมสิ้นไป สิ่งเหล่านี้มันเป็นเครื่องปิดกั้นให้อยู่ในกองทุกข์กองไฟทั้งนั้น ล่อให้เราหลงมัวเมา เสียเวลาไปพิจารณาแต่เรื่องภายนอก ไปดูแต่รูปอื่น ฟังเสียงอื่นอยู่เรื่อยไป เพลิดเพลินอยู่กับสิ่งภายนอกจนเฒ่าจนแก่จนตายมามากมายเหลือหลายในโลกนี้ ติดข้องวุ่นวายอยู่ด้วยกันทั้งหมดคนที่มัวเมาอยู่กับกิเลสตัณหานี้นับวันแต่จะมืดเข้าทุกที ไม่มีวันหายได้เลย แก่ไปเท่าใดยิ่งติดข้องมากขึ้น มีลูกก็ติดข้องอยู่กับลูก มีหลานก็ติดข้องอยู่กับหลาน มีเหลนก็ติดข้องอยู่กับเหลนไปไหนมาไหนก็ไม่ได้ แก่แล้วก็อยู่กับลูกกับหลานกับเหลนกับบ้านกับของ อยู่กับเงินกับทองแล้วก็ตาย เราตายแล้วจะไปไหนกันแน่ เราต้องตรวจดูให้ละเอียดจึงจะรู้เห็นด้วยตนเองว่า เมื่อจิตมัน

ติดข้องยึดถืออันใดไว้ เราก็รู้จิตของเราไม่ติดข้องไม่ยึดถือเราก็รู้ ถ้าว่าเรามีสติรู้เท่าอยู่ได้เสมอไป มันก็ค่อยปล่อยค่อยละวางไปทีละเล็กละน้อย จะค่อยเบาบางลงไป จะได้เห็นแจ้งเห็นชัดขึ้นมาว่า ในตัวตนของเราของเขานั้นมันไม่มีอันใดจะเที่ยงแท้แน่นอนสักอย่างเดียว เป็นแต่เพียงอาศัยกันสืบไปจนวันตายเท่านั้น แล้วก็เป็นของคนอื่นไป หมุนวนเกี่ยวเนื่องกันอยู่อย่างนั้นไม่สิ้นไม่สุด เรื่องของจิตมันติดข้องหลายสิ่งหลายอย่างเพราะฉะนั้นเราต้องประพฤติปฏิบัติให้มันเคร่งครัด เพื่อให้กิเลสตัณหามันเบาบางลงไปในขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่นี้ ต้องประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อดับทุกข์ดับกิเลส

เรื่องโรคของกายของจิตมันติดข้องผูกพันกันอยู่ โรคทางกายเราก็ต้องรักษาพยาบาลให้มันหายขาด ถ้ามันไม่หายตายไปก็เผาไฟหรือฝังดินมันก็หายขาดได้ แต่โรคของจิตไม่เป็นอย่างนั้นหาวิธีแก้ได้ยากที่สุด เรื่องของกิเลสมันมีอำนาจมาก ทั้งเกิดขึ้นได้ง่ายและว่องไวที่สุด เราต้องพิจารณาให้มันเห็นกองทุกข์ของกิเลส คือ ความเร่าร้อนเศร้าหมองขุ่นมัวที่มันเกิดขึ้นภายในจิตของเรา เมื่อเห็นแล้วก็ต้องตั้งสติปัญญาซักฟอกชำระสะสางให้จิตใจของเราบริสุทธิ์สะอาด จะได้มีความเยือกเย็นไม่มีความเดือดร้อนเศร้าหมองขุ่นมัว เป็นเรื่องที่จะต้องใช้สติปัญญาเป็นเครื่องรู้เครื่องวัดสติปัญญาของเราที่ทำมาแล้ว ถ้ามันมีความเห็นผิดอยู่มันก็หลอกเรา หลอกให้คิด ให้พูด ให้ทำไปตามเรื่องที่ผิดอยู่อย่างนั้น หากเราไม่แก้ความหลงด้วยสติปัญญาให้มันเบาบางลงไปแล้ว เราก็ตายเปล่า คือจะได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในห้วงของกามอยู่เรื่อยไป ถ้าเราเกิดมาอีกก็มาเอาของเก่า มาหลงยึดถือเอาของเก่า มาเอาดิน, น้ำ, ไฟ, ลมมาเป็นตนตัวมายึดถือไว้จะไม่ให้มันแก่ มันเจ็บ มันตาย ก็เลยเกิดทุกข์ขึ้นกับตัว ประเดี๋ยวก็สุขเกิดขึ้น ประเดี๋ยวก็เฉย ๆ ประเดี๋ยวก็ทำดี ประเดี๋ยวก็ทำชั่ว เอามาปรุงมาแต่งนึกคิดอยู่อย่างนั้นเรื่อยไปไม่สิ้น ปรุงไปทางอดีตและอนาคต เดินมันก็ปรุง ยืนมันก็ปรุง นั่งมันก็ปรุง นอนมันก็ปรุงแต่งอยู่อย่างนั้น มันไม่อยู่เป็นปกติได้เลย เรื่องของจิตนั้นเมื่อเราพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงอย่างชัดเจนแล้วอารมณ์ต่าง ๆ จะดับสลายไปเอง เหลือแต่

ความว่างแทนที่ เราไม่ควรเสียเวลาไปพิจารณาแต่เรื่องภายนอก ควรกลับเข้ามาพิจารณาภายในตัวตนของเรานี้ มองเข้าไปดูจิตให้รู้แจ้งเห็นจริงให้ได้ สติปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมพิจารณาตัวเองนี้เปรียบเหมือนกับของที่มีคมสามารถตัดกิเลสตัณหาให้มันขาดไปได้เป็นชั้น ๆ ถ้าเราไม่เผลอสติมีสมาธิมั่นคง มันก็ตัดได้ขั้นแรกเราต้องมีสติฝึกฝนอบรมจิตให้สงบระงับ ให้มันเป็นเรือนที่อยู่ของจิต ให้จิตของเราอยู่ในอำนาจรองสติ แล้วก็คอยมองแต่จิตของตัวเองอยู่ทุกอิริยาบถ เมื่ออายตนะผัสสะสัมผัสกัน อะไรจะเกิดขึ้นมาก็เห็นว่ามันไม่เที่ยงเกิดแล้วก็ดับไป จิตก็เป็นปกติรู้อยู่อย่างนั้น แล้วก็พิจารณาอยู่ทุกอิริยาบถ ขณะไหนจิตมีความตั้งมั่นได้เป็นระยะนาน มีสติมั่นคงอยู่อารมณ์อันเดียวจะมีกำลังใหญ่ให้รู้จริงเห็นแจ้งขึ้นมาได้ เราไม่ต้องคิดว่าไม่รู้ไม่เห็นไม่เป็น ว่าแต่ทำให้มันแท้ให้มันจริง มันก็จะรู้จะเห็นของจริง มีความสุขความสบายเอิบอิ่ม เบากายเบาจิต เพราะจิตมันวางจากกิเลสตัณหาได้ชั่วขณะหนึ่งก็ยังดีกว่ามาทำกรรมไว้ไม่ปล่อย ไม่วาง ไม่สะสางให้สะอาด ดีแต่ปล่อยให้จิตของเราสกปรกเพลิดเพลินไปตามกิเลสตัณหาหลงมัวเมาลืมตัวจนวันตาย

จิตไม่มีตัวเราของเรา กายก็เป็นธาตุทั้งสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ประกอบกันเข้าเป็นตนเป็นตัวขึ้นมา แล้วไม่นานก็แตกสลายลงไปสู่สภาพเดิมของเขาหมดทุกอย่าง เมื่อเราได้ค้นคิดพินิจพิจารณาเห็นเป็นชิ้นเป็นอันไปหมดดังกล่าวแล้วก็เห็นว่าเป็นหน้าที่ของอนิจจังทุกขัง อนัตตาไม่เที่ยงจริง ๆ มันหมุนอยู่เรื่อยไปจึงไม่ใช่ของใคร เพราะว่าจิตของเราไม่รู้จักว่าเป็นของไม่เที่ยงมันจึงหลงไปยึดถือเอาของไม่เที่ยงจะให้มันเที่ยงก็เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป เกิดมาตายเปล่าไม่มีคุณความดีติดตัวเลย น่าเสียดายเกิดมาแล้วขาดทุน ปล่อยให้จิตเรรวนไปตามความชั่วความเสียหายอยู่เรื่อย ๆ วันคืนเดือนปีผ่านไปไม่ได้อะไรเป็นที่พึ่ง ไม่ได้ทำความดีให้ตัวเลย มีแต่หลงมัวเมาอยู่กับสิ่งภายนอกแล้วก็ตายไปอย่างน่าเสียดาย ไม่มีทาน ศีล ภาวนาอันใดเลย เดือนหนึ่งมีวันพระอยู่ ๔ วันเท่านั้น จะสละมาวัดมารักษากาย วาจา จิตให้มันว่างจากตัณหาสักวันหนึ่งคืนหนึ่งก็ไม่ได้ มีแต่ติดข้องอยู่กับลูก กับหลาน กับบ้าน

กับของ อยู่กับเงินกับทอง ติดข้องอยู่อย่างนั้นตลอดไป นี่แหละเรื่องกิเลสตัณหานี้มันผูกรัดติดต่อกันไม่ให้มีโอกาสเวลาทำความดีได้ อยากได้อันนี้ เมื่อได้อันนี้มาแล้วยังอยากได้อันนั้น ได้อันนั้นมาแล้ว ยังอันโน้นอีกต่อ ๆ กันไป ไม่มีวันจะพอ มีแต่ความติดข้อง วุ่นวายส่งส่าย เผาร้อนอยู่อย่างนั้นทั้งวันทั้งคืน ถึงกายมันจะพักผ่อนอยู่ก็ตาม แต่จิตมันไม่ได้พัก คิดปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้หยุดพักผ่อนเหมือนกาย เมื่อเราตายแล้วเขาเอาไปเผาไฟหรือฝังดิน ก็หมดเรื่องของกาย แต่จิตมันเป็นโรคติดต่อเรื้อรังสืบภพสืบชาติไว้เป็นที่น่ากลัวมากที่สุด เพราะฉะนั้นเมื่อเข้าใจเรื่องที่อธิบายมานี้แล้ว เราควรหันกลับมาอบรมฝึกหัดดัดนิสัยจิตของเราที่แต่ก่อนมันเคยคิดไปตามความโลภ ความโกรธ ความหลง บัดนี้เรามาฝึกฝนอบรมจิตให้คิดแต่ทางดี ไม่คิดอิจฉาริษยาใครทั้งหมด เป็นผู้มีเมตตาอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่มีแม้แต่ด่าว่าเสียดสีใครทั้งนั้น มีศีลธรรมประจำจิต กายก็เป็นปกติ วาจาก็เป็นปกติ ไม่หาเรื่องเดือดร้อนวุ่นวายกับใคร ถ้ามีผู้มาด่าว่าเสียดสีก็ต้อง ให้มีสติกำหนดอยู่ในลมหายใจเข้าออก หรือจะเพ่งอยู่กับพุทโธก็ได้ เพื่อไม่ให้จิตของเราไปเก็บเอาอารมณ์ที่ไม่ดีนั้นมาทำให้จิตของเราเศร้าหมอง ขุ่นมัว วุ่นวาย ต้องให้สติปกครองจิตไว้อย่างมั่นคง ไม่ให้จิตเคลื่อนไหวเอนเอียงไปตามดีและชั่ว เรื่องที่มันเกิดขึ้นนั้นมันก็ดับไปเอง เพราะว่าเราไม่ได้ติดต่อไว้ ก็ไม่มีอะไรจะมาเกี่ยวข้องกับเราได้เลย จิตจะได้ว่างจากเครื่องกระทบกระเทือน เพราะว่าเรามีหลักยึดได้แล้วสติก็ละเอียดเข้าไป สมาธิก็มั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีปีติความเอิบอิ่มสบาย กายก็เบา จิตก็สะอาดเยือกเย็น อย่างนี้เรียกว่าให้อาหารจิต จิตก็มีความแช่มชื่นเบิกบาน มีความอิ่มหนำสำราญมีกำลัง ประพฤติเช่นนี้เป็นการ เลี้ยงชีวิตชอบ ปัญญาเห็นชอบคือเห็นอยู่ในตัวของเรานี้ ตัวของเราก็คือสมุทัย จิตมันหลงก็หลงอยู่ในตัวสมุทัยนี้ และทุกข์มันมาจากตัวตนของเรานี่แหละ หากว่าจิตมันยังหลงยึดถือว่าตัวตนของเราอยู่แล้ว จำเป็นต้องมีทุกข์อยู่เรื่อยไป เพราะฉะนั้นควรฝึกฝนสติปัญญาของเราให้แก่กล้าเพื่อจะทนต่ออารมณ์สู้กับทุกขเวทนาที่มันเกิดขึ้นมาสัมผัสจิตของเราให้เศร้าหมองขุ่นมัว อบรมให้มีสติปกครองจิต

ให้ชำนิชำนาญ เวลาตาเห็นรูปก็ให้รู้เพียงแค่ตา หูได้ยินเสียงให้รู้เพียงแค่หู จมูกได้กลิ่นให้รู้เพียงแค่กลิ่น ลิ้นได้รสให้รู้เพียงแค่ลิ้น กายสัมผัสก็ให้รู้เพียงแค่กาย อย่าให้มันซึมลงถึงจิต เพียงแต่รับรู้ว่าสัมผัสเกิดขึ้นแล้วก็ผ่านไป ไม่มีอันใดมารบกวนจิตของเราได้เพราะว่าสติสมาธิมั่นคงดี ปัญญาได้ค้นคว้าเห็นเรื่องของกิเลสตัณหาที่มันพาเราเป็นทุกข์มาแต่ก่อนโน้น และได้ถูกสติปัญญาของเราทำลายลงไปเป็นเรื่องของโลกตามเดิมของเขา ปัญญาได้รื้อออกและคืนให้โลกตามเดิมหมดแล้ว ไม่มีอะไรที่เกี่ยวข้องผูกพันอยู่ในจิตของเราต่อไป เพราะว่าสติปัญญาของเราได้ทำลายตัวตนของสมุทัยให้มันแตกออกไปเป็นธาตุสี่ ขยายธาตุสี่ออกไปเป็นอาการสามสิบสองมันเป็นของไม่เที่ยงทั้งหมด ไม่ว่ากายนอกและกายในที่จิตของเรามาอาศัยแอบอิงอยู่ทุกวันนี้ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยงทั้งนั้น เพียงแต่อาศัยกันไป แล้วก็จะได้พลัดพรากจากกันไปไม่วันใดก็วันหนึ่งในข้างหน้าไม่นานเลย

เราไม่ควรอ้างกาลเวลา เราต้องตั้งสติให้มันเคร่งครัดลงไป ไม่ว่ายืน เดิน นั่ง นอน ทุกอิริยาบท ให้มันมีสติอยู่เสมอทุกลมหายใจเข้าออก เราแก่อยู่ เจ็บอยู่ ตายอยู่ทุกเวลานาที คนเราส่วนมากไม่เห็นความแก่ เจ็บ ตายอยู่ภายในตัวของเรา เห็นแต่คนอื่นแก่ คนอื่นเจ็บ คนอื่นตาย เราไม่ได้โน้มเข้ามาหาตัวเราว่า เราก็จะต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายเหมือนกับเขา เราไม่ได้พิจารณาในตัวเราเห็นแล้วก็แล้วไป ผ่านไป ก็เลยเห็นแต่คนอื่นเท่านั้น อันนี้เรียกว่าเป็นผู้ที่ไม่มีปัญญา มีตาไปดูก็ไม่มีผลเกิดขึ้นกับจิต ก็เลยเป็นตาเปล่าหูเปล่า จิตที่ไม่มีสติปัญญามันก็เป็นอยู่อย่างนั้นเรื่อยไป จิตคิดว่าเรายังไม่แก่ เรายังไม่เจ็บ เรายังไม่ตาย แล้วก็เพลิดเพลินอยู่กับกิเลสตัณหาอย่างไม่รู้ตัวว่าแก่ เวลาแก่มาถึง เจ็บมาถึง ตายมาถึงตัวของเราแล้ว ทีนี้เราจะทำอย่างไรถึงจะได้หลักที่พึ่งของเราได้ คนเราเกิดมาแล้ว

ต้องรักตนของตนทั้งนั้น ถ้าเรารักตนของเราอย่างแท้จริงแล้ว ก็ให้มีสติปกครองจิตไว้ไม่ให้คิดชั่วพูดชั่ว ทำชั่วใส่ตัวเรา ก็เป็นคนดี ดีไปหมดทุกอย่าง มีทานศีล ภาวนา แสวงหาทางออกจากทุกข์ มันถึงจะเป็นคนผู้รักตนอย่างแท้จริง และไม่ใช่รักแต่ตนคนเดียวยังรักบิดามารดารักครูบาอาจารย์ด้วย เราเป็นคนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบฝึกฝนอบรมกาย วาจา จิตของเราดีแล้ว ก็แปลว่าผู้นั้นเป็นผู้รักษาพระศาสนาของพระพุทธเจ้าไว้ให้มั่นคงถาวรอยู่ได้ ไม่ให้พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสื่อมสูญไป เพราะว่าพระองค์ทรงบัญญัติพระธรรมไว้ให้เอามาประพฤติปฏิบัติกาย วาจาจิตของเรา ไม่ให้มัวเมาหลงใหลอยู่กับกิเลสตัณหานี้จนเกินไปทรงสอนให้เรามีสติมองเข้ามาดูจิตมันติดข้องที่ไหนเราจะได้แก้ไขตรงที่มันติดข้องอยู่นั้น เพื่อให้มันลุล่วงลงถึงใจดวงเดิมได้

ถ้าสติ สมาธิไม่มั่นคงมันก็หลบไปติดข้องอยู่ใน กามฉันทะมีความรักใคร่ยินดีอยู่ในกาม ถ้าตาเห็นรูปที่ไม่ดี หูได้ยินเสียงที่ไม่เพราะ จิตของเราก็เศร้าหมองขุ่นมัว เรียกว่าพยาบาท เจ้าของเพราะว่าไม่มีสติปัญญาจะชำระจิตให้สะอาด ถ้าพิจารณาอันใดก็ไม่แจ้งไม่ชัด ตื้อไปหมดอันนี้เรียกว่า ถีนมิทธะ เมื่อพิจารณาไม่แจ้งไม่ชัดจึงไม่สิ้นความสงสัยได้เรียกว่า วิจิกิจฉา ติดข้องอยู่เรื่อยไปทำบ้างไม่ทำบ้างลูบ ๆ คลำ ๆ เรียกว่า สีลัพพตปรามาส เพราะว่าจิตมันเกี่ยวเนื่องในกามอยู่ในกาม มันก็เป็นนิวรณ์ข้องอยู่ใน กามฉันทะ มีความรักใครยินดีอยู่ในตนในตัว หลงถือเอาไว้ เดี๋ยวมันก็เกิดทุกข์ขึ้น เดี๋ยวมันก็เกิดสุขขึ้นเดี๋ยวมันก็เฉย ๆ เดี๋ยวก็จำโน่นจำนี่ จำอดีตอนาคต จำผิดจำถูกเอามาปรุงมาแต่งว่าดีว่าชั่วมันหมุนกันอยู่เกี่ยวข้องกันอยู่ในกาม จึงได้เรียกว่า นิวรณ์ห้า เพราะว่ามันเกี่ยวข้องกันอยู่ทั้งห้าอย่าง มันจึงไม่โยกคลอน ถอนได้ยากที่สุด หากว่าจิตมันยังหลงยึดหลงถือว่าตัวกูของกู

อยู่แล้วก็แปลว่าจิตของเรายังมีภพมีชาติอยู่ต่อไป เพราะว่าเราไม่ได้แก้ไขกันให้ทันเวลาไว้ก่อนตั้งแต่ยังไม่แก่ไม่เจ็บ

เราต้องเตรียมตัวอบรมฝึกฝนให้มีสติปัญญาแก่กล้า มีความสามารถอาจหาญ ไม่ท้อแท้อ่อนแอ ไม่ถอยหลังได้เลย มีแต่ตั้งสติสมาธิให้มั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้นไป จะได้เกิดปัญญาเห็นแจ้งเห็นชัดขึ้นมาจากจิตของเราเองทั้งนั้น มีทั้งดีทั้งชั่วอยู่ที่ในตัวเรา ถ้าว่าสติสมาธิแก่กล้า มีความสามารถอาจหาญตัดรอนกำลังของกิเลสตัณหาลงได้ถึงใจเดิมเรียกว่า เอกัคคตา-รมณ์ มีอารมณ์อันเดียว ไม่ปรุงไม่แต่ง สิ่งใดเกิดขึ้นในขณะนั้นสติปัญญาทำลายลงสู่สภาพเดิมของโลก ไม่มีอะไรที่มาเกี่ยวข้องผูกพันกับใจที่มันอยู่เป็นปกติของใจ เปรียบเหมือนน้ำกันน้ำมันที่มันเข้ากันไม่ได้เป็น เอกกัคคตาจิต จิตเป็นเอก จิตสูงกว่าเหนือกว่ากิเลสตัณหา จิตดวงนั้นไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหาอีกต่อไป เรียกว่า จิตสูงกว่าโลก ความเป็นจริงนั้นอยู่กับโลก แต่ไม่เป็นไปกับโลก เรื่องของโลกมันก็เป็นเรื่องโลกอยู่แล้ว แม้เราไม่เกิดมามันก็มีอยู่เป็นอยู่อย่างนี้แต่ไหนแต่ไรมา ถ้าเรารู้รอบรู้ทั่วแล้วเราก็ปล่อยวางไว้กับโลกตามเดิมหรือคืนให้โลกเขาหมดทุกอย่าง เหลือแต่จิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยกำลังของสติปัญญาแก่กล้าตัดกระแสนิวรณ์ได้ถึงใจเดิม เรียกว่า จิตถึงศีล สมาธิ ปัญญา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ มันก็สิ้นความสงสัยหมดทุกอย่าง แม้ว่าทีหลังมันจะติดข้องในที่ไหนเราก็ต้องใช้สติปัญญาตรวจค้นดูให้มันละเอียดถี่ถ้วนเข้าไป ไม่ให้มันเศร้าหมองขุ่นมันอยู่กับเรื่องโลกชำระสะสางให้มันสะอาดอยู่เรื่อยไป ถ้าว่าสมาธิมั่นคงเข้าไปเท่าไร่ ยิ่งหนักแน่นมีแยบคายเบื่อหน่ายกับเรื่องของโลกเท่านั้น มันวุ่นวายเดือดร้อน มีทั้งคุณมีทั้งโทษ มีทั้งบุญทั้งบาป มีทั้งสุขทั้งทุกข์ มีผิดมีถูก วุ่นวายอยู่อย่างนั้น น่าเบื่อหน่ายไม่ควรยินดีอยู่กับโลกนี้ มีแต่ของไม่เที่ยงทั้งหมด เอวํ

นั่งสมาธิ
ท่านอาจารย์อบรมนำก่อน

จงตั้งสติ คือ ความระลึกได้ตลอดเวลา ผู้ระลึกนั้นก็ คือสติคุมจิตให้อยู่จุดเดียว เช่น ให้อยู่ในจุดพุทโธ ๆ ให้อยู่ในจุดนั้น อย่าให้หนีจากนั้น หรือจะพิจารณาเอาลมหายใจเป็นจุดหมายก็ให้ใจอยู่ตรงนั้น สติคุมให้รู้สึกอยู่ที่ตรงนั้นอย่างเดียว อย่าให้ส่งส่ายไปที่อื่น หากมันส่งออกไปก็ดึงมาให้มาอยู่ในที่นั้น จงยอมสละทุกสิ่งทุกประการ อย่าไปกังวลเกี่ยวข้องถึงเรื่องภายนอก เพราะเวลานี้เป็นเวลาที่เราจะกระทำความเพียรภาวนา เราเคยยุ่งเคยกังวลมาแล้ว เรื่องนั้นเราก็พอเห็นคุณค่าประโยชน์มากน้อยเพียงไรแล้ว แต่เวลานี้เราจะทอดทิ้งสิ่งทั้งหลายนั้น อยู่กับปัจจุบัน ไม่คิดอดีต อนาคต ข้างหน้า ข้างหลัง สำรวมอยู่ที่ใจ คือให้มันรวมอยู่ที่ใจแห่งเดียวเอาใจไปจดจ้องเฉพาะในอารมณ์เดียว มีสติควบคุมใจตรงนั้นให้ได้

กรรมนิมิต คตินิมิต

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

กรรมในทางพุทธศาสนาท่านแสดงไว้ตามตำราหลายอย่าง ผู้สนใจศึกษาตามตำรับตำราก็พอเข้าใจและได้ความรู้กว้างขวาง เพราะท่านแสดงไว้ดีหมดทุกอย่าง วันนี้จะแสดงเฉพาะเรื่อง กรรมที่ติดตามคน หรือ กรรมที่จะนำคนให้ไปเกิดในคตินั้น ๆ นั้นคือกรรมนิติ กับ คตินิมิต

กรรม หมายความถึง การกระทำ คนเรานั้นกายกับใจเป็นเกลอกัน อยู่ร่วมกันสนิทสนมกลมเกลียวกันกันดีที่สุด จะทำอันใดพร้อมเพรียงกันทุกสิ่ง ไม่ว่าจะทำชั่วทำดี ทำบาปทำบุญ พร้อมเพรียงกันทุกประการ แต่เวลากายแตกดับ กายไม่ได้รับผิดชอบที่เกดจากการทำร่วมกันนั้น ใจเป็นผู้รับผิดชอบคนเดียว ที่ว่าไม่ได้รับผิดชอบในที่นี้หมายความถึงว่ากายไม่ได้รับกรรมเพราะเมื่อแตกดับหรือตายแล้วทอดทิ้งไว้ในดิน กลายเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไปตามเดิม เรียกว่ารูปสลายไปตามสภาพของมันไม่ได้รับรู้ด้วย ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่กายกับใจร่วมกันทำงานก็จริง เช่นไปฉ้อโกง ลักขโมยของเขา ไปตีศีรษะเขา ทำทุจริตประพฤติผิดต่าง ๆ นานา ๆ แต่กายเป็นผู้ได้รับโทษให้ปรากฏ เมื่อถูกจับกุมมันก็ต้องจับที่กาย เอาไปติดคุกติดตะรางกายเป็นผู้ไปติดคุก หรือเขาจะเอาไปฆ่าไปประหาร เขาก็ประหารที่กายในขณะที่มีชีวิตอยู่ดูเหมือนว่ากายรับภาระหนักกว่าใจ แต่ความเป็นจริงแล้วใจก็รับภาระหนักเหมือนกันหากไม่มีใครเห็น ความทุกข์กลุ้มอกกลุ้มใจนั้นจะหนักยิ่งกว่ากายด้วยซ้ำ เพราะเมื่อเขาเอากายไปประหาร ไปฆ่า ถ้าหากมันไม่มีใจมันก็ไม่รู้สึกอะไร ก็เหมือนกับตัดท่อนกล้วย หรือท่อนไม้ท่อนหนึ่งเท่านั้นเอง กายไม่มีความอาลัยอาวรณ์กับความเป็นอยู่ของมัน

เลย ฆ่าก็ฆ่าไป สับก็สับไป ตีก็ตีไป ผู้อาลัยอาวรณ์ ผู้เป็นทุกข์เดือดร้อนคือ ตัวใจ ดังนั้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ร่วมกันจึงทำกรรมร่วมกันและเวลารับผลกรรมก็รับร่วมกัน แต่เวลาแตกเวลาดับ คือใจหนีจากร่างแล้ว กายไม่ได้รับรู้อะไรอีก กรรมต่าง ๆ จะเป็นบาปหรือบุญเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ใจเป็นผู้รับมอบไปคนเดียวหมด ในขณะที่หนีจากกันต่างคนต่างไม่อาลัยอาวรณ์กัน เวลาที่กายมันจะแตกดับ ใจก็หนีไปคนเดียวไม่ได้ร่ำได้ลากันเลย หรือบางครั้งบางคราวกายจะหนีจากใจ เช่นรถชนตายหรือฟ้าผ่าหรือ เกิดอุบัติเหตุด้วยประการต่าง ๆ ก็ดี เวลาดับเวลาตายก็วูบวาบไปประเดี๋ยวนั้น ไม่ได้ร่ำได้ลากันเลย ทั้ง ๆ ที่อยู่มาด้วยกันตั้งแต่แรก สนิทสนมกลมกลืนกันตลอดมา เวลาจะจากกันจริง ๆ จัง ๆ ต่างคนต่างไปไม่อาลัยอาวรณ์กันและกัน ธรรมของคนเรามันเป็นอยู่อย่างนี้ คนที่ไปยึดไปถือนั้นไปยึดไปถือลม ๆ แล้ง ๆ หรอก ยึดถือว่าเป็นของ ๆ กู ความยึดถือนั่นแหละที่ท่านเรียกว่า กิเลส กิเลสอันนี้แหละนำให้เกิดการกระทำคือ กรรม กรรมนี่แหละเป็นของมีผลมีกำลังมาก ไม่มีใครสามารถที่จะกีดกัน หรือต้านทานหรือแก้ไขด้วยประการต่าง ๆ ได้ กรรมอันนี้ไม่มีหนทางแก้ไขเลย

ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ คนที่ทำกรรมชั่วประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจของกิเลส แล้วคิดว่าจะแก้ไขทีหลัง หรือบางคนยังพูดดันทุรังไปอีกว่า ไปสู้กันอยู่ในนรกหรือแก้ไขกันกับนายยมบาล เป็นต้น ความจริงมันไม่มีหนทางแก้ไขเลย คนเราเวลาจะตายมันต้องมีเครื่องดึงดูดชักจูงคือกรรมที่เรียกว่า กรรมนิมิต คตินิมิต คนจะตายมันจะต้องหมดความรู้สึกคือไม่รู้จักเจ็บปวด ใจทอดธุระกายแล้วจึงค่อยตาย ในขณะที่ใจทอดธุระกายไม่ยึดกายปล่อยวางกายยังเหลือแต่ใจ ตอนนั้นนิมิตจะเกิดขึ้นเป็นภาพของกรรม คือการกระทำต่าง ๆ จะมาปรากฏขึ้นในขณะนั้น ผู้ที่เคยทำดีทำบุญสุนทาน สร้างกุศลมากมาย จิตใจอิ่มเอิบเบิกบานก็จะปรากฏภาพที่เราทำดีนั่นแหละ เช่นเราเคยสร้างกุฏิ เวลาเราสร้างก็ไม่เคยสร้างใหญ่โต ไม่สวยสดงดงามอะไรมาก แต่ว่าภาพที่มาปรากฏในขณะนั้นมันจะสวยงามวิจิตร เป็นของน่า

เพลิดเพลินเจริญใจอย่างยิ่ง และในขณะนั้นจิตจะต้องยึดเอาเป็นอารมณ์คือ เป็นอารมณ์แน่วแน่ในเรื่องนั้น นี่เรียกว่า กรรมนิมิต คือนิมิตจากการกระทำ

ส่วน คตินิมิต นั้นอาจจะปรากฏเห็นพวกเทวดา หรือมนุษย์ก็ตามที่เป็นผู้มีความสุขสบาย แต่งกายงดงาม น่าเพลิดเพลินเจริญใจมาเรียงรายเรียกร้องอ้อนวอนขอให้ไปอยู่ด้วยในสถานที่โอ่โถงสวยงาม น่าอยู่น่าชม ซึ่งเราจะมองเห็นสถานที่เช่นนั้นด้วยตนเอง และเขามาแห่แหนอย่างสมเกียรติสมยศที่เขาเรียกกันว่าเทวดามารับเอาคนมีบุญ เขาจะพูดว่าเทวดาอะไรก็ช่างเถิด แต่ว่านิมิตมันเป็นอย่างนั้นและเราเห็นชัดด้วยตนเอง คราวนี้เราก็เลยไปตามเขา เพราะความชอบใจมีมากก็ไปตามความชอบใจ อันนี้เรียกว่า คตินิมิต คติที่จะไป มองเห็นที่จะไป เป็นทางกรรมที่ดี

ส่วนกรรมที่ชั่ว เราเคยทำบาปกรรม คิดชั่วช้าเลวทราม ฉ้อโกง ลักขโมย ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ประพฤติผิดด้วยประการต่าง ๆ ในขณะที่จิตใจมันปล่อยวางกายนั้น จะปรากฏภาพที่เราทำความชั่วต่าง ๆ ให้เห็นชัดขึ้นมาโดยที่เราไม่ตั้งใจจะคิดนึกระลึกถึง เราลืมไปแล้วนานแสนนานทีเดียวภาพจะแสดงขึ้นมาปรากฏในใจหรือบางทีอาจแสดงออกมาภายนอกก็ได้ เช่นคนฆ่าหมูฆ่าวัว ในขณะนั้นจะแสดงอาการทางกาย ทำท่าทีปฏิกิริยาของการที่เราทำความชั่ว ฆ่าหมูฆ่าวัวนั้นให้ปรากฏแก่คนอื่นทั้ง ๆ ที่เรามีสติอยู่ แต่มันปรากฏขึ้นมาหรือว่าบางทีในขณะนั้นจะเผลอสติไปก็ได้ ทำให้ปรากฏขึ้นมาอันนี้เรียกว่ายังไม่ทันแตกทันดับ คือกายกับใจยังรวมกันอยู่ ถ้าหากเรายังเหลือแต่ใจอย่างเดียว คือมันทอดทิ้งกายแล้วดังอธิบายมานั้น มันจะปรากฏภาพความชั่วของตน ซึ่งเป็นเหตุให้วิตกวิจารณ์เดือดร้อน วุ่นวาย หรือหวาดเสียว น่ากลัวอย่างเสนสาหัส เช่นปรากฏว่ามีคนใจอำมหิตโหดร้ายหน้าบึ้งหน้าเบี้ยวมาลากมาผูกมัดเอาไปกระชากขู่เข็ญด้วยประการต่าง ๆ จะขอร้องอ้อนวอนสักเท่าใดก็ไม่มีใครจะช่วยเหลือได้ และก็ไม่ให้อภัยเสียด้วย หรือปรากฏเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่น่ากลัว วิตกสะดุ้ง ตกใจ แต่ก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขได้ อันนี้เรียกว่ากรรมนิมิตในทางชั่ว ส่วนคตินิมิต

นั้น อาจจะไปเห็นที่ซึ่งเราไปอยู่ เช่นเห็นหลุมถ่านเพลิงไฟลุกโชนอยู่ตลอดกาลเวลา กองไฟใหญ่โตหรือว่าเห็นสถานที่อันทุรกันดารอดอยากยากแค้น เดือดร้อนด้วยประการต่าง ๆ เป็นสถานที่ซึ่งเขาจะเอาเราไปนั้น เกิดสะดุ้งหวาดกลัวสุดแสน แต่ไม่สามารถจะแก้ไขได้

กรรมนิมิต คตินิมิ ทั้งสองอย่างนี้ อันใดอันหนึ่งจะเกิดก่อนก็ได้ กรรมนิมิตเกิดขึ้นก่อนก็ได้หรือคตินิมิตเกิดขึ้นก่อนก็ได้ แต่ว่าทั้งสองอย่างนี้แหละจะเป็นเครื่องดึงดูดและชักจูงเอาจิตใจของเราที่ทอดทิ้งจากกายแล้วนั้นให้ไปเสวย อาจจะมีปัญหาถามว่าเมื่อกายกับใจยังปรองดองสามัคคีกันอยู่การทำก็ไม่เห็นทารุณโหดร้ายสักเท่าใดนัก แต่เมื่อจิตคือใจนี้ทอดทิ้งกายแล้ว ทำไมจึงทำให้เกิดนิมิตโหดร้ายน่ากลัว แสดงอาการโหดร้ายเหลือเกิน นั้นมันเป็นธรรมดาถึงเรื่องในใจของคนเรา ถ้ายังอยู่กับกายพร้อมเพรียงก็ยังมีการที่จะปลดเปลื้องและแก้ไขได้ สมมติว่าเรานั่งหรือเรานอนเหนื่อยมันเหนื่อยที่ใจ เราก็พลิกกาย มันก็พอที่จะแก้ไขปลดเปลื้องกันได้ หรืออ่อนเพลีย หิวข้าว กระหายน้ำ เราก็เอาน้ำดื่ม ก็ดื่มลงที่กายใจก็ค่อยสบายขึ้น นี่ช่วยกันแก้ไขได้ แต่ถ้ายังเหลือแต่ใจอันเดียวแล้วมันหมดหนทาง ไม่มีหนทางแก้ไขเหตุนั้นเมื่อทุกข์จึงทุกข์แสนสาหัส สุขก็สุขแสนยิ่ง มันมีสิ่งเดียวเท่านั้น เหลือใจสิ่งเดียวและก็เป็นของเบาอีกด้วย ของเบา ๆ นั้นไม่ว่าอะไรลองพิจารณาของภายนอกก็แล้วกัน เช่นรถวิ่งตามถนนหนทาง ถ้าพลาดบางครั้งบางคราวไม่เหลือเกินก็พอมีหนทางแก้ไขคือสามารถที่จะปลดเปลื้องแก้ไขด้วยประการต่าง ๆ ได้ ถ้าหากว่าเป็นว่าว เมื่อขึ้นไปปลิวอยู่บนอากาศมันเป็นของเบา ๆ พอแฉลบก็วูบลงเลย ของเบาเป็นอย่างนั้น ใจเป็นของเบาเหมือนกัน ถ้ามันตกลงได้เอนไปทางไหนแล้วจะไปอย่างสุดขีดเลย เหตุนั้นสุขก็สุขอย่างสุดขีดทุกข์ก็ทุกข์อย่างสุดขีด ดังนั้นเมื่อถึงตอนนี้จึงเรียกว่าไม่มีหนทางแก้ไข ที่บางคนว่าจะไปแก้ไขตอนไปหรือตายไปแล้วจะไปแก้ไขนั้น อย่าไปหวังไม่มีทางแก้ไขเลย

ที่ท่านเรียกว่านรก ทนทุกข์ทรมานแสนสาหัสหรือ สวรรค์ได้ความสุขอย่างยิ่ง ไม่ใช่อยู่ที่อื่นที่ไกล อยู่เฉพาะในขณะนั้นแหละ ในขณะที่จิตมันว่างทอดทิ้งร่างนั่นละ ไม่ได้หมายความว่า อยู่ใต้ดินหรืออยู่บนอากาศกลางหาวที่ไหน ขณะที่จิตมันถอนจากร่างแล้วเกิดกรรมนิมิต คตินิมิต ปรากฏเห็นนรก เห็นสวรรค์กันตรงนั้นเอง เหตุนั้น ผู้ที่มาเข้าใจในเรื่องทั้งหลายนี้แล้ว จะแก้ไขตนเองก็พึงแก้ไขเสียในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่ คือเมื่อกายกับใจยังร่วมกันอยู่นี้จะประกอบกุศลให้มีคุณงามความดีเจริญงอกงามขึ้น ก็พากันพร้อมใจเจริญรีบเจริญเสีย รู้สึกตนแล้วยังแก้ไขได้ เมื่อทำดีแล้วก็ทำให้เจริญยิ่งขึ้น ๆ ไปได้ หากว่าใจทอดทิ้งกายแล้ว ไม่มีหนทางแก้ไขเลย

ผลของกายกับใจร่วมกันทำเรียกว่า กรรม มาส่อแสดงให้ปรากฏ กรรม เป็นของมีพลังอย่างยิ่ง ไม่มีใครจะต้านทานหรือห้ามปรามไว้ได้ ไม่มีใครจะมาร้องขออ้อนวอนได้เลย กรรมให้ผลยุติธรรมอย่างยิ่ง ทำลงไปแล้วมากน้อยเท่าใดก็ได้ผลเท่าที่ตนทำนั่นแหละ ไม่เหมือนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ กายกับจิตร่วมกันอยู่ปลิ้นปลอกหลอกลวงได้สารพัดทุกอย่าง จะโกหกมายาได้ทั้งนั้น หรือเอาเงินเอาทองมาแก้ไขความผิดอันนั้น คือมาจ้างทนายความก็ดี หรือว่าให้ค่าไถ่ค่าถอนเพื่อไม่ให้ผิดได้ทั้งนั้น ส่วนไปถึงตรงนั้นแล้วยังเหลือแต่ใจ ไม่มีอัฐไม่มีสตางค์ ไม่มีทนายความ ไม่มีใครจะอ้อนวอนร้องขอได้ และไม่ให้อภัยกันเสียด้วย เมื่อถึงตอนนั้นแล้ว มีอย่างใดก็ต้องตรงไปตรงมาเลย ไม่มีการยกเว้นกรรมตัวนั้นไม่มีพ่อมีแม่ไม่มีพี่มีน้อง ไม่มีญาติมีวงศ์ ไม่มีครูมีอาจารย์ เป็นเอกสิทธิ์ของมันคนเดียวมันไม่เลือกหน้าใครทั้งนั้น กรรมถึงได้ชื่อว่าเป็นของมีกำลังมาก กรรมได้ชื่อว่าแยกสัตว์ให้เป็นไปต่าง ๆ นานา เช่นเราทำกรรมชั่วด้วยประการต่าง ๆ มันจะแยกเราให้ไปเกิดในที่ชั่ว ถ้าเราทำกรรมดีมันจะแยกเรามาในทางที่ดี ในทางที่ชั่วหรือที่ดีนั้นคนอื่นจะมาแยกไม่ได้ สุขหรือทุกข์ คน

อื่นมาแยกไม่ได้ กรรมเท่านั้นเป็นคนแยก เราจะมาแก้ตัวและผลัดเปลี่ยนกันไม่ได้ทั้งนั้น นั่นจึงเป็นของน่ากลัว เป็นสิ่งที่เราพึงสังวรณ์ และรู้สึกตัว รีบทำเสียตั้งแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่

เราเกิดขึ้นมาพบพุทธศาสนา ซึ่งเป็นธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า สอนให้เราละชั่วทำดี เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก เป็นโชคลาภอย่างยิ่ง ถ้าหากเรามาระลึกได้ถึงเรื่องนิมิตว่า กรรมนิมิต คตินิมิตเป็นสิ่งที่ไม่มีหนทางแก้ไขได้ เป็นสิ่งที่ควรจะกลัวและพยายามแก้ไขตนเสียจึงจะไม่สายเกินกาล รีบแก้เสียตั้งแต่เดี๋ยวนี้ เพราะเราจะต้องเวียนว่ายตายเกิดด้วยเหตุที่ผลของกรรมนำให้ไปเกิด ถ้าเราแก้ไขเสียได้แล้ว การเกิดการตายก็เรียกว่าสั้นเข้ามา คือว่าใกล้ที่จะสิ้นสุดลงไป เพราะฉะนั้นให้พากันศึกษา พิจารณาธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าดังที่อธิบายมานี้ ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตนทุก ๆ คน เอวํ.

รื้อถอนภพ

แสดง ณ วัดหินหมากเป้ง อ. ศรีเชียงใหม่ จ. หนองคาย

๑๑ กรกฎาคม ๒๕๒๑

จะอธิบายธรรมที่เป็นหัวข้อสำคัญมีประจำ อยู่กับตัวของเราทุกคน คือ**พยาธิธมฺโมมฺหิ พยาธึ อนตีโต** เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้ **พยาธิ** คือ ความเจ็บไข้ ความเสียดแทง ความไม่สบาย เป็นเรื่องกระทบกระเทือนเสียดสีเกิดขึ้นในตัวของเราทุกคน ไม่ให้อยู่เป็นสุขสบายได้ ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งแก่เฒ่า มันตามเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา หาความสุขสักนิดหนึ่งไม่มีเลย ที่ว่าสุข ๆ นั้นเพราะความเมา เพราะความหลงต่างหาก แท้ที่จริงนั้นไม่มีสุขหรอก เราเข้าใจกันแต่การเจ็บปวดเป็นไข้ที่รุนแรงถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อจึงจะเรียกว่าป่วย ที่แท้จริงที่ท่านเรียกว่า **อาพาธิโก** คือเป็นผู้ที่อาพาธ หมายถึง มีความเสียดแทงอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องถึงกับว่าเป็นหนักจนกระทั่งต้องนอนจึงจะเรียกว่าอาพาธ ลองคิดดู ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของมารดาก็คุดคู้อยู่ในท่าเดียว พลิกแพลงเบี่ยงตัวก็ไม่ได้ นั่นแหละเรียกว่าเวทนา มีความเจ็บ ความปวด ความเมื่อยทนทุกข์อยู่ในที่นั้นเมื่ออยู่ในครรภ์ก็อาศัยลมของมารดาไปหล่อเลี้ยงระบายออกระบายเข้า ถ้าหากมารดาไม่มีลม ทารกในครรภ์ก็พลอยหมดลมไปด้วย เป็นการอาศัยลมคนอื่นเมื่อเขาเหน็ดเหนื่อยทรุดโทรมเจ็บป่วยไปตามธรรมชาติของเขา มันก็ต้องเหน็ดเหนื่อยทรุดโทรมเจ็บป่วยไปตามอาการของเขาทุกประการ มันเนื่องกันอยู่กับมารดา ครั้นคลอดออกมาแล้วอาศัยลมของเราระบายเองค่อยสะดวกขึ้นหน่อย แต่กระนั้นการถูกสัมผัสกับความเย็น ร้อน อ่อน แข็งก็เกิดการเจ็บปวดเป็นทุกข์มากถึงกับร้องไห้ร้องห่ม การร้องไห้เรียกว่าเวทนา การเวทนาอย่างนี้แหละที่เรียกว่า ทุกข์ เรียกว่า อาพาธมีอยู่ตามปกติธรรมดา ที่เราอาศัยยืน

อาศัยเดินอาศัยนั่งนอนเปลี่ยนอิริยาบถต่าง ๆ ก็คือเปลี่ยนทุกข์นั่นเอง ยืนเหนื่อยหนักเข้าก็ต้องเดิน เดินเหนื่อยหนักเข้าก็ต้องนั่ง นั่งเหนื่อยหนักเข้าก็ต้องนอน เปลี่ยนอยู่ในอิริยาบถทั้งสี่นี้ตลอดเวลา เปลี่ยนแต่ละครั้ง ๆ ค่อยสบายขึ้นนิดหน่อย ก็พออยู่ได้แต่ไม่ตลอดไป อันนี้ก็เรียกว่าเวทนาเรียกว่าอาพาธ ไม่มีที่สิ้นสุด ทุกคนต้องอาพาธอยู่ตลอดเวลา เพราะร่างกายเรานี้เป็นที่เกิดเป็นที่ตั้งของเวทนา หรืออาพาธิโก คือเป็นที่ตั้งของความเจ็บปวดความเมื่อยอยู่ตลอดเวลา บางคนซ้ำร้ายกว่านั้นอีก เป็นโรคกระเสาะกระแสะ ทำอะไรก็ไม่สะดวกคล่องแคล่ว เจ็บป่วยออด ๆ แอด ๆ แม้แต่จะรับประทานอาหารมันก็ไม่รับให้ อาหารไม่มีรสชาติไม่เอร็ดอร่อย ทุกข์ทั้งหลายมันมีอย่างนี้ อาพาธทั้งหลายมันเสียดแทงอยู่อย่างนี้ สังขารร่างกายเป็นของน่าเบื่อหน่าย เป็นของน่าเกลียดไม่พึงปรารถนา ถ้าหากตั้งใจภาวนาพิจารณาเวทนา เห็นเป็นของน่าเกลียด น่าเบื่อหน่ายอย่างนี้แล้ว จิตใจจะไม่เกาะเกี่ยวถึงเรื่องรูปกาย ใจนั้นจะออกไปมองดูเวทนาอยู่ เรียกว่าแยกใจออกจากเวทนา คือออกจากอาพาธนั่นเอง เห็นว่าอาพาธเป็นของจริงของเขาอยู่อย่างนั้น เมื่อได้กายได้รูปอันนี้มาต้องมีต้องเป็นอย่างนี้ทุก ๆ คน ไม่มีใครพ้นไปจากนี้ได้ เมื่อเห็นชัดอย่างนี้แล้ว เกิดความสลดสังเวชในการที่ได้กายนี้มาให้เจ็บให้ป่วย มาให้อาพาธอยู่อย่างนี้ อยากจะทิ้งกายนี้เสีย ละกายนี้เสีย ให้มันพ้นไปพ้นจากกายนี้แล้วก็ไม่ถือกายอื่นอีกต่อไปเพราะได้ทีไร ๆ ก็ต้องเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่ยึดมันก็เป็นอยู่อย่างนั้นยึดก็เป็นอยู่อย่างนั้นแต่ไหนแต่ไรมา ถ้าหากว่าไม่ยึดปล่อยวางเสียแล้วหมดเรื่องหมดกังวล ไม่วุ่นวายดิ้นรน การเวทนาก็เป็นอยู่อย่างนั้น เห็นเป็นเรื่องของกาย เป็นสภาพของกาย เมื่อได้มาแล้วต้องเป็นอย่างนั้นทุก ๆ คน ใจจะเป็นเอกเทศของมันส่วนหนึ่งต่างหาก จึงหมดทุกข์หมดร้อน

บางคนถึงจะทุกข์มากอยากตายมันก็ไม่ตาย บางคนไม่อยากตายมันก็ตายไปเอง เป็นเรื่องของกาย บางคนได้รูปได้กายอันนี้มาแล้วหลงลืมตัวมัวเมา ประมาทด้วยเข้าใจว่ายัง

หนุ่มยังสาวเข้าใจว่ายังสวยสดงดงาม เข้าใจว่าเราจะยังไม่ตาย ยึดเอาร่างกายอันนี้ไว้แน่น ไม่สวยก็ว่าสวย ไม่งามก็ว่างาม มันแก่แล้วก็ยังว่าไม่แก่ มันเฒ่าแล้วก็ยังว่าไม่เฒ่า แท้จริงมันเสื่อมโทรมไปทุกวัน ๆ ตั้งแต่เกิดตั้งแต่ปฏิสนธิ ถ้าไม่แก่ก็ไม่คลอด คลอดออกมาแล้วก็แก่ไปโดยลำดับ เด็กแก่เป็นหนุ่มสาว แก่เป็นกลางคน แก่เป็นเฒ่าชราจนกระทั่งงอมจึงจะรู้ตัวได้ ความมัวเมาประมาทด้วยประการอย่างนี้จึงเป็นคนหลงน่าสลดสังเวชนัก พวกเราทั้งหลายควรพิจารณาอย่าได้หลงตาม ตั้งใจพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เห็นตามเป็นจริงแล้วก็ปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดถือ เรียกว่าตั้งมั่นอยู่ในธรรม ธรรมนี่แหละเป็นที่พึ่ง เป็นเกาะสำหรับที่จะยึดไว้ ไม่ให้หลงไปตามสังขารร่างกาย เมื่อมันจะแก่จะเฒ่าก็แก่เฒ่าไปตามเรื่องของร่างกาย จิตใจไม่เฒ่าไม่แก่ไปด้วยเพราะเป็นอิสระไม่หลงยึดกายอีกต่อไป เป็นการรื้อถอนภพชาติ ก็จะพ้นจากความแก่ ความเจ็บความตาย เอวํ

นั่งสมาธิ

ท่านอาจารย์อบรมนำก่อน

เราอุทิศชีวิตร่างกายนี้เป็นเครื่องบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามธรรมดาการบูชา นั้นหมายถึงบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน เราจะต้องเด็ดเอาลงมาจากต้น บูชาธูปจุดธูป บูชาเทียนจุดเทียน ไม่มีการเสียดายว่าจะหมดสิ้นไป การบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์วันนี้ก็เช่นนั้นเหมือนกัน ตั้งใจของเราให้มั่นว่าชีวิตของเราเป็นมานมนานแล้ว ยี่สิบ, สามสิบ, หรือสี่สิบปีอะไรก็ตาม ยังไม่ได้บูชาคุณพระรัตนตรัยสักที เอาละในเวลานี้เรานั่งสมาธิภาวนา เราจะบูชาพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ด้วยการยอมสละทุกอย่าง ความคิดความนึกที่ส่งส่ายไปภายนอก สละหมด ปล่อยวาง ละหมดไม่เอากลับคืนมา ตั้งใจตั้งสติกำหนดใจแห่งเดียว ภาวนาอานาปานสติ กำหนดจิตให้อยู่ในอานาปานสติ กำหนดลมหายใจ ให้จิตแน่วแน่อยู่กับลมหายใจเข้าออก ไม่ต้องไปกำหนดที่ตรงนั้นตรงนี้ หรือไม่ต้องไปกำหนดว่าลมตรงนั้น

ตรงนี้ แต่หากว่าทำความรู้สึกว่ามีลมหายใจเข้าออก เราจะกำหนดว่า มีเพียงแต่ลมเท่านั้น มันระบายออกระบายเข้า ตั้งสติอยู่ตรงนั้นแหละ กำหนดรู้เพียงแต่ลมเท่านั้นจนแม่นยำมั่นคง แล้วจึงไปจับผู้ที่รู้ลมนั้นอีกทีหนึ่ง ดูผู้ที่รู้ว่าลมหายใจเข้าออกนั้น ใครเป็นผู้รู้ ใจเป็นผู้รู้ เมื่อจับใจได้แล้วตอนนั้นลมก็จะหายไป สตินึงแน่วอยู่กับอาการที่รู้นั้น (หรือผู้รู้นั้น) อย่างนี้แหละจึงเรียกว่าอานาปานสติ ผลที่สุดลมก็จะไม่มี แต่อย่าไปกลัว ลมไม่มีไม่ตายหรอก มันเป็นเพราะภาวนาต่างหาก ถ้าไม่มีลมจริง ๆ มันดับมันสูญในขณะนั้นก็ยิ่งดีด้วยซ้ำ ให้มันตายกับภาวนานี้ยิ่งดี เป็นการตายหนเดียวเท่านั้น หมดภพหมดชาติ ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เราอย่าไปเสียดายความตาย ถ้ากลัวตายจะต้องตายหลายครั้งหลายหนไม่ดีหรอก การหัดสมาธิภาวนาให้ลงตรงใจอันเดียวจับตรงใจอันเดียวเท่านี้เป็นพอ

ปัญญาอบรมสมาธิ

ของ

พระอาจารย์ มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

อารัมภกถา

ก่อนที่จะคิดแต่งหนังสือ "ปัญญาอบรมสมาธิ" เล่มนี้ขึ้น เพราะอาศัยความเมตตาจากท่านเจ้าคุณศรีวิศาลคุณ (ท่านมหาสำรอง) วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน พระนคร ซึ่งพระคุณท่านองค์นี้เป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างขวางและเผื่อแผ่โดยทางเมตตาแก่พุทธบริษัทและประชาชนทั่วไปประจำนิสัยของท่าน ทั้งเป็นผู้สนิทสนมและเคยมีอุปการคุณแก่ข้าพเจ้ามาแล้วด้วย ได้ขอโดยความเป็นกันเอง ให้ข้าพเจ้าแต่งหนังสือเกี่ยวกับสมาธิภาวนา แต่อย่างไรก็ดีขอเรียนให้ท่านผู้อ่านทราบ ข้าพเจ้าผู้แต่งเป็นพระบ้านนอก อยู่แต่ในป่า ไม่ค่อยมีโอกาสเข้าสมาคมในสังคมที่ท่านเจริญแล้ว การแต่งหนังสือและอรรถธรรม พร้อมทั้งสำนวนโวหารที่นำมาลงในหนังสือจึงเป็นไปตามวิสัยป่าโดยมาก หากว่าไม่สบเจตนารมณ์ของท่านผู้อ่านโดยประการใด ก็ขอได้ให้อภัยด้วย จะขอขอบพระคุณอย่างสูง เนื่องจากผืนคำของท่านผู้เจตนาดีขอร้องไม่ได้ ข้าพเจ้าก็เต็มใจช่วยแต่งตามกำลังความสามารถเพื่อสนองความต้องการของท่าน โดยให้นามหนังสือว่า "ปัญญาอบรมสมาธิ" ที่ให้นามเช่นนี้เนื่องจากคำอธิบายธรรมบางตอน มีขัดแย้งกันกับความคิดเห็นคนอื่นอยู่บ้าง ตอนที่ว่าปัญญาอบรมสมาธิ ซึ่งหลักเดิมของท่านว่าสมาธิอบรมปัญญาจึงให้นามอย่างนั้น หวังว่าท่านผู้อ่านและผู้ทรงไว้ซึ่งศาสนาของพระพุทธเจ้าที่หวังความเจริญรุ่งเรืองในตนเองและส่วนรวม คงจะได้พิจารณาในเหตุผลที่ขัดแย้งต่อหลักเดิมของท่านเท่าที่เหตุผลจะอำนวยเพราะที่กล่าวเช่นนั้นไม่มีความเห็นและเจตนาจะคัดค้านหลักเดิมที่วางไว้โดยถูกต้องแต่ประการใด เป็นแต่ขอแทรกความเห็นส่วนปลีกย่อยที่ตนได้ปฏิบัติและปรากฏมาตามวิสัยของการอยู่ป่า ให้ท่านผู้มุ่งเหตุผลและหลักความจริงด้วยกัน จะได้พิจารณาและหาทางแก้ไขตนโดยอุบายต่าง ๆ เท่าที่จะเป็นไปได้ในขอบเขตของหลักธรรมเป็นรั้วกั้น

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้เป็นสำนวนโวหารของผู้แต่งเอง ไม่ได้รับคำแนะนำจากท่านผู้ขอร้องแต่ประการใด หากว่าข้าพเจ้าแต่งขึ้นด้วยเจตนาจะเทิดทูนสมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าและช่วยสงเคราะห์พุทธบริษัททั้งหลายในทางจิตภาวนา แต่เพราะความไม่รอบคอบอันอาจเกิดมีได้และจะกลายเป็นความเสียหายต่อส่วนรวมแล้ว ข้าพเจ้าขอยอมรับผิดและความเสียหายทั้งนี้อย่างภาคภูมิใจแต่ผู้เดียว แต่ถ้าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านและผู้ปฏิบัติอยู่บ้างแล้ว ประโยชน์ทั้งนี้ขอจงเป็นคุณสมบัติอันไพศาลของทุกท่านยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านคุณศรีวิศาลคุณในการที่ท่านมีอัธยาศัยใฝ่ใจในทาง-ธรรมปฏิบัติและมีน้ำใจอันกว้างขวาง เต็มไปด้วยความเมตตาแก่ประชาชนทั่วไปมา ณ ที่นี้ด้วย อีกประการหนึ่ง หากหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้บ้าง และมีท่านผู้จะศรัทธาพิมพ์เผยแผ่ในกาลต่อไป จะเป็นการพิมพ์ในงานอะไรก็ตาม ข้าพเจ้ายินดีให้จัดพิมพ์ได้ทุกเมื่อ โดยไม่ต้องขออนุญาตอีกแต่อย่างใด ส่วนจะพิมพ์จำหน่ายเพื่อเป็นสินค้า ขอ "สงวนลิขสิทธิ์"

พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

ปัญญาอบรมสมาธิ
ของ
พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน
ศีล

ศีล เป็นรั้วกั้นความคะนองทางกายวาจา มีใจเป็นผู้รับผิดชอบในงานและผลของงานที่กายวาจาทำขึ้น คนที่ไม่มีศีลเป็นเครื่องป้องกันความคะนอง เป็นผู้อันสังคมผู้ดีรังเกียจ ไม่เป็นที่ไว้วางใจของสังคมทั่วไป แม้จะเป็นสังคมในวงราชการหรือสังคมใด ๆ ก็ตาม ถ้ามีคนทุศีลไม่มียางอายทางความประพฤติแฝงอยู่ในสังคมและวงงานนั้นๆ แม้แต่คนเดียวหรือสองคน แน่ทีเดียวที่สังคมและวงงานนั้น ๆ จะตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาไม่ได้นาน จะต้องถูกทำลายหรือบั่นทอนจากคนประเภทนั้นโดยทางใดก็ได้ ตามแต่เขาจะมีโอกาสทำได้ในเวลาที่สังคมเผลอตัว เช่นเดียวกับอยู่ใกล้อสรพิษตัวร้ายกาจ คอยแต่จะขบกัดในเวลาพลั้งเผลอฉะนั้น

ศีล จึงเป็นธรรมคุ้มครองโลกให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากความระแวงสงสัยอันเกิดแต่ความไม่ไว้ใจกันในทางที่จะเกิดความเดือดร้อนเสียหาย นับแต่ส่วนเล็กน้อยไปถึงส่วนใหญ่ซึ่งเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ไม่พึงปรารถนา ศิลมีหลายประเภท นับแต่ศีล ๕ ศีล ศีล ๘ ศีล ๑๐ ถึงศีล ๒๒๗ ตามประเภทของบุคคลที่จะควรรักษาให้เหมาะแก่เพศและวัยของตน เฉพาะศีล ๕ เป็นศีลที่จำเป็นที่สุดสำหรับฆราวาส ผู้เกี่ยวข้องกับสังคมหลายชั้นที่ควรมีศีลเป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์ของตน และรับรองความบริสุทธิ์ของกันและกันต่อส่วนรวมที่เกี่ยวแก่ผลได้เสียอันอาจเกิดมีได้ในวงงานและสังคมทั่วไป คนมีศีล ๕ ประจำตนเพียงคนเดียวหรือสองคนเข้า

ทำงานในวงงานทั่วไป จะเป็นงานบริษัทห้างร้านหรืองานรัฐบาลซึ่งเป็นงานแผ่นดินก็ตาม จะเห็นได้ว่าคนมีศีล ๕ เพียงคนเดียวหรือสองคนนั้น จะได้รับความนิยมชมชอบ ความไว้วางใจในกิจการเงินเป็นต้น จากชุมนุมชนในวงงานนั้น ๆ เป็นอย่างดียิ่ง ตลอดเวลาที่เขายังอยู่หรือแม้เขาจะไปอยู่หนใด ก็ต้องได้รับความนิยมนับถือในที่ทั่วไป เพราะคนมีศีลก็แสดงว่าต้องมีธรรมประจำใจด้วย เช่นเดียวกับรสของอาหารกับตัวของอาหารจะแยกจากกันไม่ได้ ในขณะเดียวกัน คนมีธรรมก็แสดงว่าเป็นผู้มีศีลด้วย ขณะใดที่เขาล่วงเกินศีลข้อใดข้อหนึ่งขณะนั้นแสดงว่าเขาไม่มีธรรม เพราะธรรมอยู่กับใจ ศีลอยู่กับกายวาจา แล้วแต่กายวาจาจะเคลื่อนไหวไปทางถูกหรือผิด ต้องส่อถึงเรื่องของใจผู้เป็นหัวหน้ารับผิดชอบด้วย ถ้าใจมีธรรมประจำ กายวาจาต้องสะอาดปราศจากโทษ ในขณะทำและพูด ฉะนั้นผู้มีกายวาจาสะอาดจึงเป็นเครื่องประกาศให้คนอื่นเขาทราบว่าเป็นคนมีธรรมในใจ คนมีศีลธรรมประจำกายวาจา ใจ จึงเป็นคนมีเสน่ห์เครื่องดึงดูดใจประชาชนทั่วโลก ให้หันมาสนใจและนิยมรักชอบทุกยุคทุกสมัยไม่มีวันจืดจาง แม้ผู้ไม่สามารถกระทำกายวาจาใจให้เป็นอย่างเขาได้ ก็ยังรู้จักนิยมเลื่อมใสในคนผู้มีกายวาจา ใจ อันเป็นศีลธรรม เช่นเดียวกับพวกเราเคารพและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายฉะนั้นจึงชี้ให้เห็นว่า ศีลธรรม คือความดีงาม เป็นสิ่งที่โลกต้องการทุกเวลา ไม่เป็นของล้าสมัย ทั้งมีคุณค่าเท่าทันกับโลกเสมอไป

จะมีอยู่บ้างก็เนื่องจากศีลธรรมได้ถูกแปรสภาพจากธรรมชาติเดิมออกมาสู่ระเบียบลัทธิประเพณี ซึ่งแยกออกไปตามความนิยมของชาติ ชั้น วรรณะ จึงเป็นเหตุให้ศีลธรรมกลายเป็นของชาติ ชั้น วรรณะ ไปตามความนิยมของลัทธินั้น ๆ อันเป็นเหตุให้โลกติชมตลอดมา นอกจากที่ว่านี้ ศีลธรรมย่อมเป็นคุณธรรมที่นำยุคนำสมัยไปสู่ความเจริญได้ทุกโอกาส ถ้าโลกยังสนใจที่จะนำเอาศีลธรรมไปเป็นเส้นบรรทัด ดัดกายวาจา ใจ ของตนให้เป็นไปตามอยู่

จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือ กาลใดที่โลกเกิดความยุ่งเหยิงไม่สงบ กาลนั้นพึงทราบว่าโลกเริ่มขาดความสมบูรณ์ทางศีลธรรม ถ้าไม่รีบปรับปรุงให้ตรงกันทางศีลธรรมแล้ว ไม่นาน

ฤทธิ์ของโลกล้วนๆ จะระเบิดอย่างเต็มที่ แม้ตัวโลกเองผู้ทรงฤทธิ์ก็ต้องแตกทลายลงทันที ทนอยู่ไม่ได้

เฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวหนึ่งๆ ถ้าขาดศีลธรรมอันเป็นหลักของความประพฤติแล้ว แม้คู่สามีภรรยาก็ไว้ใจกันไม่ได้ คอยแต่จะเกิดความระแวงแคลงใจว่า คู่ครองของตนจะไปคบชู้กับชายอื่น หญิงอื่น อันเป็นเหตุบ่อนทำลายความมั่นคงของครอบครัวและทรัพย์สิน เพียงเท่านี้ความปวดร้าวภายในใจเริ่มพักตัวขึ้นมาแล้ว ไม่เป็นอันกินอันนอน แม้การงานอันเป็นหลักอาชีพประจำครอบครัว ตลอดลูกเล็กเด็กแดง ก็จะเริ่มแตกแหลกลาญไปตามๆ กัน กับขณะที่ครอบครัวนั้นๆ เริ่มทำลายศีลธรรมของตน ยิ่งได้แตกจากศีลธรรมโดยความประพฤติอย่างที่กล่าวแล้วแน่ทีเดียว สิ่งที่มั่นคงทั้งหลายจะกลายเป็นกองเพลิงไปตามๆ กัน เช่นเดียวกับหม้อน้ำที่เต็มไปด้วยน้ำ ได้ถูกสิ่งกระทบให้แตกลง น้ำทั้งหมดที่บรรจุอยู่ในหม้อจะต้องแตกกระจายไปทันที ฉะนั้น

ดังนั้น เมื่อโลกยังต้องการความเจริญอยู่ตราบใดศีลธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับโลกอยู่ตราบนั้น ใครจะคัดค้านหลักความจริง คือศีลธรรม อันเป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำโลกมาแต่กาลไหนๆ ไม่ได้ คำว่า ศีลธรรมในหลักธรรมชาตินั้น ไม่ต้องไปขอรับมาจากพระหรือจากใครตามวัดหรือตามสถานที่ต่างๆ แล้วจึงจะเกิดเป็นศีลธรรมขึ้นมา แม้เพียงแต่ผู้รักษาความถูกความดีงามประจำนิสัยแล้ว ประพฤติแต่สิ่งที่ถูกและดีงามแก่ตนและผู้อื่น เว้นการประพฤติสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อความถูกความดีของตนเพียงเท่านั้น ก็พอจะทราบได้แล้วว่า ผู้นั้นมีศีลธรรมขึ้นในตนแล้ว

อนึ่ง เหตุที่จะเกิดศีลธรรมขึ้นในใจและความประพฤติ เกิดขึ้นจากหลักธรรมชาติที่กล่าวแล้วอย่างหนึ่ง เกิดจากการคบค้าสมาคมกับนักปราชญ์ มีสมณะชีพราหมณ์ เป็นต้น ได้ศึกษาไต่ถามจากท่านแล้วสมาทานนำมาปฏิบัติอยู่อีกอย่างหนึ่ง เพียงเท่านี้ก็พอจะยังศีลธรรมให้เกิดขึ้นในตน และกลายเป็นคนมีศีลธรรมได้ พอแก่การทรงตัวและครอบครัว ตลอด

สังคมที่ตนเกี่ยวข้องให้เป็นไปได้โดยปราศจากความระแวงสงสัย ในสิ่งที่ไม่น่าไว้ใจในครอบครัวและส่วนรวม ฆราวาสปฏิบัติตนได้เพียงศีล ๕ ก็สามารถทำความอุ่นใจให้แก่ตนและครอบครัวโดยประจักษ์ใจตลอดเวลาที่ตนมีความประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรม

ส่วนศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ นั้น แยกแจก ศีล ๕ ขึ้นไปสู่ความละเอียด ตามอัธยาศัยของผู้ใคร่ประพฤติตนในศีลธรรมขั้นสูงขึ้นไป ทั้งด้านปฏิบัติรักษาและความเอาใจใส่ย่อมมีกฎเกณฑ์หรือวิธีการต่างจากศีล ๕ ขึ้นไปเป็นชั้นๆ เมื่อสรุปความแล้วศีลทุกประเภทเป็นคุณสมบัติเพื่อรักษาความคะนองทางความประพฤติของกายและวาจา เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขสบายใจ สำหรับท่านผู้ปฏิบัติถูก และเป็นสิ่งจำเป็นแก่ผู้เกี่ยวข้อง ที่ต้องการจะทำตนให้เป็นคนดีทุกรายไป แต่สำหรับผู้เลวทรามย่อมไม่เห็นว่าเป็นของจำเป็น เพราะไม่ต้องการอยากเป็นคนดีเหมือนโลกเขา แต่คอยจะทำลายความสุขของผู้อื่น ก่อความเดือดร้อนแก่โลกทุกเวลาที่ได้ช่องและโอกาส ศีลธรรมบางส่วน แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานเขายังพอมีได้ อย่าว่าแต่มนุษย์จะเป็นเจ้าของๆ ศีลธรรมโดยถ่ายเดียวเลยเราพอจะสังเกตได้ว่า สัตว์ดิรัจฉานเขายังมีรัศมีแห่งธรรมแทรกอยู่ในใจ และความประพฤติของเขาบ้างเช่น แม้แต่สัตว์เลี้ยงในบ้านเรา

ผู้ที่มีศีลธรรมเป็นภาคพื้นประจำนิสัยและความประพฤติตลอดเวลา นอกจากจะเป็นผู้ให้ความอบอุ่นเป็นที่ไว้วางใจ และให้ความนิยมแก่ประชาชนตลอดกาลแล้ว ยังเป็นความอบอุ่นในตนเอง ทั้งวันนี้ วันหน้า ชาตินี้ และชาติหน้าอีกด้วย ศีลธรรมจึงเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นของโลกตลอดกาล

เมื่อต้องการพ้นจากทุกข์จะมาหลงปริยัติแต่:พียงอย่างเดียวไม่ได้ เพราะปริยัติธรรมนั้นเพียงแต่เป็นแผนที่แนวทางเท่านั้น และพระปริยัติธรรมนั้นเองก็แนะนำเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งหมดไตรปิฎก

ท่านอาจารย์ สิงห์ ขนฺตยาคโม

สมาธิ

ธรรมกรรมฐานทุกบท เป็นรั้วกั้นความคะนองของใจ ใจที่ไม่มีกรรมฐานประจำและควบคุม จึงเกิดความคะนองได้ทุกวัย ทั้งเด็กเล็ก หนุ่มสาว เฒ่าแก่ชรา คนจน คนมี คนฉลาด คนโง่ คนมีฐานะสูง ต่ำ ปานกลาง คนตาบอด หูหนวก ตาดี หูดี ง่อยเปลี้ย เสียขา พิกลพิการ และอื่น ๆ ไม่มีประมาณ ทางศาสนธรรมเรียกว่า ผู้ยังตกอยู่ในวัยความคะนองทางใจ หมดความสง่าราศีทางใจ หาความสุขไม่ได้ อาภัพความสุขทางใจ ตายแล้วขาดทุนทั้งขึ้นทั้งล่อง เช่นเดียวกับต้นไม้ จะมีกิ่งก้านดอกผลดกหนาหรือไม่เป็นประมาณ รากแก้วเสียหรือโค่นลงแล้ว ย่อมเสียความเป็นสง่าราศีและผลประโยชน์ฉะนั้น แต่ลำต้นหรือกิ่งก้านก็ยังอาจจะมาทำประโยชน์อย่างอื่นได้บ้าง ไม่เหมือนมนุษย์ตาย

โทษแห่งความคะนองของใจ ที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องรักษา จึงหาจุดความสุขไม่พบตลอดกาล แม้ความสุขจะเกิดเพราะความคะนองของใจเป็นผู้แสวงหามาได้ ก็เป็นความสุขชนิดเป็นบทบาทที่จะเพิ่มความคะนองของใจ ให้มีความกล้าแข็งในทางที่ไม่ถูกมากกว่าจะเป็นความสุขที่พึงพอใจ

ฉะนั้น สมาธิ คือ ความสงบหรือความตั้งมั่นของใจ จึงเป็นข้าศึกต่อความคะนองของใจ ที่ไม่อยากรับ "ยา" คือ กรรมฐาน ผู้ต้องการปราบปรามความคะนองของใจ ซึ่งเคยเป็นข้าศึกต่อสัตว์มาหลายกัปนับไม่ถ้วน จึงจำเป็นต้องฝืนใจรับ "ยา" คือกรรมฐาน การรับยาหมายถึงการอบรมใจของตนด้วยธรรม ไม่ปล่อยตามลำพังของใจ ซึ่งชอบความคะนองเป็นมิตรตลอดเวลา คือ น้อมธรรมเข้ามากำกับใจ ธรรมกำกับใจเรียกว่ากรรมฐาน มี ๔๐ ห้อง ตามจริตนิสัยของบรรดาสัตว์ไม่เหมือนกัน มีกสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ และอรูป ๔ จะ

ขอยกมาพอประมาณที่ใช้กันโดยมากและให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติเป็นที่พึงพอใจ คือ อาการของกาย ๓๒ มีเกศา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทนฺตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) นี่ท่านเรียกว่ากรรมฐาน ๕ หรือ พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ฯลฯ หรืออานาปาณสติ (ระลึกลมหายใจเข้าออก) บทใดก็ได้ตามแต่จริตชอบ เพราะนิสัยไม่เหมือนกัน จะให้กรรมฐานอย่างเดียวกัน ย่อมเป็นการขัดต่อจริตไม่ได้ผลเท่าที่ควร เมื่อชอบบทใด ก็ตกลงใจนำบทนั้นมาบริกรรม เช่น จะบริกรรมเกศา ก็นึกว่า เกศา ซ้ำ ๆ อยู่ภายในใจ ไม่ออกเสียงเป็นคำพูดให้ได้ยินออกมาภายนอก (แต่ลำพังนึกเอาชนะใจไม่ได้ จะบริกรรมทำนองสวดมนต์เพื่อให้เสียงผูกใจไว้จะได้สงบก็ได้ ทำจนกว่าใจจะสงบได้ด้วยคำบริกรรมจึงหยุด) พร้อมทั้งใจให้ทำความรู้สึกไว้กับผมบนศีรษะ จะบริกรรมบทใด ก็ให้ทำความรู้อยู่กับกรรมฐานบทนั้น เช่นเดียวกับบริกรรมบทเกศา ซึ่งทำความรู้อยู่ในผมบนศีรษะ ฉะนั้น

ส่วนการบริกรรมบท พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ บทใด ๆ ให้ทำความรู้ไว้จำเพาะใจ ไม่เหมือนบทอื่น ๆ คือให้คำบริกรรมว่า พุทฺโธ เป็นต้น สัมพันธ์กันอยู่กับใจไปตลอดจนกว่าจะปรากฏ พุทฺโธ ในคำบริกรรมกับผู้รู้ คือ ใจเป็นอันเดียวกัน แม้ผู้จะบริกรรม ธมฺโม สงฺโฆ ตามจริตก็พึงบริกรรมให้สัมพันธ์กันกับใจ จนกว่าจะปรากฏ ธมฺโม หรือ สงฺโฆ เป็นอันเดียวกันกับใจ ทำนองเดียวกับบท พุทฺโธ เถิด ฯ

อานาปาณสติภาวนา ถือลมหายใจเข้าหายใจออกเป็นอารมณ์ของใจ มีความรู้และสติอยู่กับลมหายใจเข้าออก เบื้องต้นการตั้งลม ควรตั้งที่ปลายจมูกหรือเพดาน เพราะเป็นที่กระทบลมหายใจ พอถือเอาเป็นเครื่องหมายได้ เมื่อทำจนชำนาญและลมละเอียดเข้าไปเท่าไร จะค่อยรู้หรือเข้าใจความสัมผัสของลมเข้าไปโดยลำดับจนปรากฏลมอยู่ที่ท่ามกลางอกหรือลิ้นปี่แห่งเดียว ทีนี้จงกำหนดลม ณ ที่นั้น ไม่ต้องกังวลออกมา กำหนดหรือตามรู้ลม ที่ปลายจมูกหรือเพดานอีกต่อไป การกำหนดลมจะตามด้วย พุทฺโธ เป็นคำบริกรรมกำกับลมหายใจเข้า – ออกด้วยก็ได้ เพื่อเป็นการพยุงผู้รู้ให้เด่น จะได้ปรากฏลมชัดขึ้นกับใจ

เมื่อชำนาญในลมแล้ว ต่อไปทุกครั้งที่กำหนด จงกำหนดลงที่ลมหายใจท่ามกลางอกหรือลิ้นปี่โดยเฉพาะ ทั้งนี้สำคัญอยู่ที่ตั้งสติ จงตั้งสติกำกับใจ ให้มีความรู้สึกในลมทุกขณะที่ลมเข้าและลมออก สั้นหรือยาว จนกว่าจะรู้ชัดในลมหายใจว่า มีความละเอียดเข้าไปทุกที และจนปรากฏความละเอียดของลมกับใจเป็นอันเดียวกัน ทีนี้ให้กำหนดลมอยู่จำเพาะใจ ไม่ต้องกังวลในคำบริกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะการกำหนดลมเข้าออก และสั้นยาวตลอดคำบริกรรมนั้น ๆ ก็เพื่อจะให้จิตถึงความละเอียด เมื่อถึงลมละเอียดที่สุด จิตจะปรากฏมีความสว่างไสวเยือกเย็นเป็นความสงบสุข และรู้อยู่จำเพาะใจ ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใด ๆ แม้ที่สุดกองลมก็ลดละความเกี่ยวข้อง ในขณะนั้นไม่มีความกังวลเพราะจิตวางภาระ มีความรู้อยู่จำเพาะใจดวงเดียว คือ ความเป็นหนึ่ง (เอกคฺคตารมณ์) นี่คือผลที่ได้รับจากการเจริญอานาปาณสติกรรมฐาน ในกรรมฐานบทอื่นพึงทราบว่า ผู้ภาวนาจะต้องได้รับผลเช่นเดียวกันกับบทนี้

การบริกรรมภาวนา มีบทกรรมฐานนั้น ๆ เป็นเครื่องกำกับใจด้วยสติ จะระงับความคะนองของใจได้เป็นลำดับ จะปรากฏความสงบสุขขึ้นที่ใจ มีอารมณ์อันเดียว คือ รู้อยู่จำเพาะใจ ปราศจากความฟุ้งซ่านใด ๆ ไม่มีสิ่งมากวนใจให้เอนเอียง เป็นความสุขจำเพาะใจ ปราศจากความเสกสรรหรือปรุงแต่งใด ๆ ทั้งสิ้น เพียงเท่านี้ผู้ปฏิบัติจะเห็นเป็นความอัศจรรย์ในใจ ที่ไม่เคยประสบมาแต่กาลไหน ๆ และเป็นความสุขที่ดูดดื่มยิ่งกว่าความสุขอื่นใดที่เคยผ่านมา

อนึ่ง พึงทราบ ผู้บริกรรมบทกรรมฐานนั้น ๆ บางท่านอาจปรากฏอาการแห่งกรรมฐานที่ตนกำลังบริกรรมนั้นขึ้นที่ใจ ในขณะที่กำลังบริกรรมอยู่ก็ได้ เช่นปรากฏ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น อาการใดอาการหนึ่งประจักษ์กับใจเหมือนมองเห็นด้วยตาเนื้อเมื่อปรากฏอย่างนี้ พึงกำหนดดูอาการที่ตนเห็นนั้นชัดจนติดใจและกำหนดให้ตั้งอยู่อย่างนั้นได้นานและติดใจเท่าไรยิ่งดี เมื่อติดใจแนบสนิทแล้วจงทำความแยบคายในใจ กำหนดส่วนที่เห็นนั้นโดยเป็นของปฏิกูลโสโครกทั้งอาการส่วนใน และอาการ

ส่วนนอกของกายโดยรอบ และแยกส่วนของกายออกเป็นส่วน ๆ หรือเป็นแผนก ๆ ตามอาการนั้น ๆ โดยเป็นกองผมขน กองเนื้อ กองกระดูก ฯลฯ เสร็จแล้วกำหนดให้เน่าเปื่อยลงบ้าง กำหนดไฟเผาบ้าง กำหนดให้แร้ง กา หมา กินบ้าง กำหนดให้แตกลงสู่ธาตุเดิมของเขา คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้างเป็นต้น การทำอย่างนี้ เพื่อความชำนาญคล่องแคล่วของใจในการเห็นกาย เพื่อความเห็นจริงในกายว่ามีอะไรอยู่ในนั้น เพื่อความบรรเทาและตัดขาดเสียได้ซึ่งความหลงกาย อันเป็นเหตุให้เกิดราคะ ตัณหา คือ ความกะนองใจ ทำอย่างนี้ได้ชำนาญเท่าไรยิ่งดี ใจจะสงบละเอียดเข้าทุกที ข้อสำคัญเมื่อปรากฏอาการของกายขึ้น อย่าปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่สนใจ และอย่ากลัวอาการของกายที่ปรากฏ จงกำหนดไว้เฉพาะหน้าทันที กายนี้ เมื่อผู้ภาวนาได้เห็นจนติดใจจริง ๆ จะเกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชตน จนเกิดขนพองสยองเกล้าน้ำตาไหลลงทันที อนึ่ง ผู้ที่ปรากฏกายขึ้นเฉพาะหน้าในขณะภาวนา ใจจะเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็ว และจะทำปัญญาให้แจ้งไปพร้อม ๆ กันกับความสงบของใจที่ภาวนาเห็นกาย

ผู้ที่ไม่เห็นอาการของกาย จงทราบว่า การบริกรรมภาวนาทั้งนี้ก็เป็นการภาวนาเพื่อจะยังจิตให้เข้าสู่ความสงบสุขเช่นเดียวกัน จึงไม่มีข้อระแวงสงสัยที่ตรงไหนว่า จิตจะไม่หยั่งลงสู่ความสงบ และเห็นภัยด้วยปัญญาในวาระต่อไป จงทำความมั่นใจในบทภาวนา และคำบริกรรมของตนอย่าท้อถอย ผู้ดำเนินไปโดยวิธีใดพึงทราบว่า ดำเนินไปสู่จุดประสงค์เช่นเดียวกัน และจงทราบว่า บทธรรมทั้งหมดนี้ เป็นบทธรรมที่จะนำใจไปสู่สันติสุข คือ พระนิพพาน ฯ อันเป็นจุดสุดท้ายของการภาวนาทุกบทไป ฉะนั้น จงทำตามหน้าที่แห่งบทภาวนาของตน อย่าพะวักพะวนในกรรมฐานบทอื่น ๆ จะเป็นความลังเลสงสัยตัดสินใจลงไปสู่ความจริงไม่ได้ จะเป็นอุปสรรคแก่ความจริงใจตลอดกาล จงตั้งใจทำด้วยความมีสติจริง ๆ และอย่าเรียง ศีล สมาธิ ปัญญา ให้นอกไปจากใจเพราะกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ

เป็นต้นอยู่ที่ใจใครไม่ได้เรียงรายเขา เมื่อคิดไปทางผิดมันก็เกิดกิเลสขึ้นมาที่ใจดวงนั้น ไม่ได้กำหนดหรือนัดกันว่า ใครจะมาก่อนมาหลังมันเป็นกิเลสมาทีเดียว กิเลสชนิดไหนมา มันก็ทำให้เราร้อนได้เช่นเดียวกัน เรื่องของกิเลสมันต้องเป็นกิเลสเรื่อยไปอย่างนี้ กิเลสตัวไหนจะมาก่อนมาหลังเป็นไม่เสียผล ทำให้เกิดความร้อนได้ทั้งนั้น วิธีการแก้กิเลส ก็อย่าคอยให้ศีลไปก่อน สมาธิมาที่สอง ปัญญามาที่สาม นี่เรียกว่า ทำสมาธิเรียงแบบ เป็นอดีตอนาคตเสมอไป หาความสงบสุขไม่ได้ตลอดกาล

จงทำความรู้ให้อยู่กับตัวผู้รู้เป็นนิจสิน ที่นั่นแหละเป็นที่อยู่ของเรา การงานทั้งหลายทั้งปวงที่ทำอยู่ อย่าไปยึดมัน พยายามหลบจิตเข้าภายในทุกลมหายใจเถิด

ท่านอาจารย์กงมา จิรปุญโญ

ปัญญาอบรมสมาธิ

ความจริงการภาวนาเพื่อให้ใจสงบ ถ้าสงบด้วยวิธีปลอบโยนโดยทางบริกรรมไม่ได้ ต้องภาวนาด้วยวิธีปราบปรามขู่เข็ญ คือ ค้นคิดหาเหตุผลในสิ่งที่จิตติดข้องด้วยปัญญา จะหาอุบายทรมานจิตดวงพยศ จนปรากฏใจยอมจำนนตามปัญญาว่า เป็นความจริงอย่างนั้นแล้ว ใจจะฟุ้งซ่านไปไหนไม่ได้ต้องหยั่งเข้าสู่ความสงบ เช่นเดียวกับสัตว์พาหนะตัวคะนอง ต้องฝึกฝนทรมานอย่างหนัก จึงจะยอมจำนนต่อเจ้าของฉะนั้น ในเรื่องนี้ จะขอยกอุปมามาเป็นหลักเทียบเคียง เช่น ต้นไม้บางประเภทตั้งอยู่โดดเดี่ยวไม่มีสิ่งเกี่ยวข้อง ผู้ต้องการไม้ต้นนั้นก็ต้องตัดด้วยมีดหรือขวาน เมื่อขาดแล้ว ไม้ต้นนั้นก็ล้มลงสู่จุดที่หมาย แล้วนำไปได้ตามต้องการ ไม่มีความยากเย็นอะไรนัก แต่ไม้อีกบางประเภทไม่ตั้งอยู่โดดเดี่ยว ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกิ่งแขนงของต้นอื่น ๆ อีกมาก ยากที่จะตัดให้ลงสู่ที่หมายได้ ต้องใช้ปัญญาและสายตาตรวจดูสิ่งที่เกี่ยวข้องของต้นไม้นั้นโดยถี่ถ้วนแล้ว จึงตัดต้นไม้นั้นให้ขาดพร้อมทั้งตัดสิ่งเกี่ยวข้องจนหมดสิ้นไป ไม้ย่อมตกหรือล้มลงสู่ที่หมายและนำไปได้ตามความต้องการฉันใด จริตนิสัยของคนเราก็ฉันนั้น

คนบางประเภท ไม่ค่อยมีสิ่งแวดล้อมเป็นภาระกดถ่วงใจมาก เพียงใช้คำบริกรรมภาวนา พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ เป็นต้น บทใดบทหนึ่งเข้าเท่านั้น ใจก็ได้รับความสงบเยือกเย็นเป็นสมาธิลงได้ กลายเป็นทุนหนุนปัญญให้ก้าวหน้าต่อไปได้อย่างสบาย ที่เรียกว่าสมาธิอบรมปัญญา แต่คนบางประเภทมีสิ่งแวดล้อมเป็นภาระกดถ่วงใจมาก และเป็นนิสัยชอบคิดอะไรมากอย่างนี้ จะอบรมด้วยคำบริกรรมอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ไม่สามารถที่จะยังจิตให้หยั่งลงสู่ความสงบเป็นสมาธิได้ ต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองเหตุผล ตัดต้นเหตุของความฟุ้งซ่านด้วยปัญญา เมื่อปัญญาได้หว่านล้อมในสิ่งที่จิตติดข้องนั้นไว้อย่างหนาแน่นแล้ว จิต

จะมีความรู้เหนือปัญญาไปไม่ได้ และจะหยั่งลงสู่ความสงบเป็นสมาธิได้ ฉะนั้น คนประเภทนี้จะต้องฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิได้ด้วยปัญญา ที่เรียกว่า ปัญญาอบรมสมาธิ ตามชื่อที่ให้ไว้ที่หน้าปกของหนังสือนี้ เมื่อสมาธิเกิดมีขึ้นด้วยอำนาจปัญญา อันดับต่อไป สมาธิก็กลายเป็นทุนหนุนปัญญาให้มีกำลังก้าวหน้า สุดท้ายก็ลงรอยเดียวกันกับหลักเดิมที่ว่า สมาธิอบรมปัญญา

ผู้ต้องการอบรมใจให้เป็นไปเพื่อความฉลาด รู้เท่าทันกลมายาของกิเลส อย่ายึดปริยัติจนเกิดกิเลส แต่ก็อย่าปล่อยวางปริยัติจนเลยศาสดา ผิดพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าทั้งสองนัย คือ ในขณะที่ทำสมาธิภาวนาอย่าส่งใจไปยึดปริยัติจะกลายเป็นอดีตไป ให้ตั้งจิตลงสู่ปัจจุบัน คือ เฉพาะหน้า มีธรรมที่ตนเกี่ยวข้องเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อมีข้อข้องใจตัดสินใจลงไม่ได้ว่าถูกหรือผิด เวลาออกจากที่ภาวนาแล้วจึงตรวจสอบกับปริยัติ แต่จะตรวจสอบทุกขณะไปก็ผิด เพราะจะกลายเป็นความรู้ในแบบ ไม่ใช่ความรู้เกิดจากภาวนาใช้ไม่ได้

สรุปความ ถ้าจิตสงบได้ด้วยอารมณ์สมถะ คือคำบริกรรมด้วยธรรมบทใดก็บริกรรมบทนั้น ถ้าจะสงบได้ด้วยปัญญาสกัดกั้น โดยอุบายต่าง ๆ ก็ต้องใช้ปัญญาเป็นพี่เลี้ยงเพื่อความสงบเสมอไป ผลรายได้จากการอบรมทั้งสองวิธีนี้ คือ ความสงบและปัญญา อันจะมีรัศมีแผ่ขึ้นจากความสงบนั้น ๆ

การทำ (ปฏิบัติธรรม) เรื่อย ๆ ไปไม่หยุดยั้ง ผลย่อมเกิดขึ้นทุกครั้งไป และจะสืบเนื่องกันไปไม่ขาดระยะตราบใดที่ยังไม่ทิ้งการทำนั้น

ท่านอาจารย์ขาว อนาลโย

สมาธิ ๓

สมาธิว่าโดยชื่อและอาการแห่งความสงบมี ๓ คือ ขณิกสมาธิ ตั้งมั่นหรือสงบชั่วคราวแล้วถอนขึ้นมาอุปจารสมาธิ ท่านว่ารวมเฉียด ๆ นานกว่าขณิกะแล้วถอนขึ้นมา จากนี้ขอแทรกทัศนะของ "ธรรมป่า" เข้าบ้างเล็กน้อย อุปจารสมาธิเมื่อจิตสงบลงไปแล้วไม่อยู่กับที่ ถอยออกมาเล็กน้อยแล้วตามรู้เรื่องต่าง ๆ ตามแต่อะไรจะมาสัมผัสใจ บางครั้งเป็นเรื่องเกิดจากตนเองปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมาดีบ้างชั่วบ้าง แต่เบื้องต้นเป็นนิมิตเกิดกับตนมากกว่า ถ้าไม่รอบคอบก็ทำให้เสียได้ เพราะนิมิตที่จะเกิดขึ้นจากสมาธีประเภทนี้มีมากเอาประมาณไม่ได้ บางครั้งก็ปรากฏเป็นรูปร่างของตัวเอง นอนตายและเน่าพองอยู่ต่อหน้า เป็นผีตายและเน่าพองอยู่ต่อหน้าบ้าง มีแต่โครงกระดูกบ้างเป็นซากศพเขากำลังหาม ผ่านมาต่อหน้าบ้าง เป็นต้นที่ปรากฏลักษณะนี้ ผู้ฉลาดก็ถือเอาเป็นอุคคหนิมิตเพื่อเป็นปฏิภาคนิมิตได้ เพราะจะยังสมาธิให้แน่นหนา และจะยังปัญญาให้คมกล้าได้เป็นลำดับ สำหรับผู้กล้าต่อเหตุผล เพื่อจะยังประโยชน์ตนให้สำเร็จย่อมได้สติปัญญาจากนิมิตนั้น ๆ เสมอไป แต่ผู้ขี้ขลาดหวาดกลัวอาจจะทำให้เสีย เพราะสมาธิประเภทนี้ก็มีจำนวนมาก เพราะเรื่องที่น่ากลัวมีมาก เช่นปรากฏมีคน รูปร่าง สีสัน วรรณะ น่ากลัว ทำท่าจะฆ่าฟันหรือจะกินเป็นอาหาร อย่างนี้เป็นต้น แต่ถ้าเป็นผู้กล้าหาญต่อเหตุการณ์แล้ว ก็ไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้น ยิ่งจะได้อุบายเพิ่มขึ้น จากนิมิตหรือสมาธิประเภทนี้เสียอีก สำหรับผู้มักกลัว ปกติก็แส่หาเรื่องกลัวเข้าอีกก็ยิ่งไปใหญ่ ดีไม่ดีอาจจะเป็นบ้าขึ้นในขณะนั้นก็ได้

ส่วนนิมิตนอกที่ผ่านมาจะรู้หรือไม่ว่าเป็นนิมิตนอกหรือวิมิตเกิดกับตัวนั้น ต้องผ่านนิมิตในซึ่งเกิดกับตัวไปจนชำนาญแล้ว จึงจะสามารถรู้ได้นิมิตนอกนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ของคนหรือสัตว์ เปรต ภูตผี เทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ที่มาเกี่ยวข้องกับสมาธีในเวลานั้น เช่นเดียวกับเราสนทนากันกับแขกที่มาเยี่ยม เรื่องปรากฏขึ้น

จะนานหรือไม่นั้น แล้วแต่เหตุการณ์จะยุติลงเมื่อใด บางครั้งเรื่องหนึ่งจบลงเรื่องอื่นแฝงเข้ามา ต่อกันไปอีกไม่จบสิ้นลงได้ง่าย ๆ เรียกว่าสั้นบ้างยาวบ้าง เมื่อจบลงแล้วจิตก็ถอนขึ้นมา บางครั้งก็กินเวลาหลายชั่วโมงสมาธิประเภทนี้แม้รวมนานเท่าใดก็ตาม เมื่อถอนขึ้นมาแล้วก็ไม่มีกำลังเพิ่มสมาธิให้แน่นหนา และไม่มีกำลังหนุนปัญญาได้ด้วย เหมือนคนนอนหลับแล้วฝันไป ธาตุขันธ์ย่อมไม่มีกำลังเต็มที่ ส่วนสมาธิที่รวมลงแล้วอยู่กับที่ พอถอนขึ้นมาปรากฏเป็นกำลังหนุนสมาธิให้แน่นหนาได้ดี เช่นเดียวกับคนนอนหลับสนิทดีไม่ฝัน พอตื่นขึ้นมาธาตุขันธ์รู้สึกว่ามีกำลังดี ฉะนั้น สมาธิประเภทนี้ถ้ายังไม่ชำนาญและรอบคอบด้วยปัญญาก็ทำให้เสียคน เช่น เป็นบ้าไปได้ โดยมากนักภาวนาที่เขาลือกันว่า "ธรรมแตก" นั้นเป็นเพราะสมาธิประเภทนี้ แต่เมื่อรอบคอบดีแล้วก็เป็นประโยชน์เกี่ยวกับเหตุการณ์ได้ดี ส่วนอุคคหนิมิตที่ปรากฏขึ้นจากจิต ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้นเป็นนิมิตที่ควรแก่การปฏิภาคในหลักภาวนาของผู้ต้องการอุบายแยบคายด้วยปัญญาโดยแท้ เพราะเป็นนิมิตที่เกี่ยวกับอริยสัจ นิมิตอันหลังต้องน้อมเข้าหาจึงจะเป็นอริยสัจได้บ้าง แต่ทั้งนิมิตเกิดกับตนและนิมิตผ่านมาจากภายนอก ถ้าเป็นคนขลาดก็อาจเสียได้เหมือนกัน สำคัญอยู่ที่ปัญญาและความกล้าหาญต่อเหตุการณ์ผู้มีปัญญาจึงไม่ประณามสมาธิประเภทนี้โดยถ่ายเดียว เช่น งูเป็นตัวอสรพิษ เขานำมาเลี้ยงไว้เพื่อถือเอาประโยชน์จากงูก็ยังได้ วิธีปฏิบัติในนิมิตทั้งสอง ซึ่งเกิดจากสมาธิประเภทนี้ นิมิตที่เกิดจากจิตที่เรียกว่า "นิมิตใน" จงทำปฏิภาคมีแบ่งแยกเป็นต้น ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นแล้ว นิมิตที่ผ่านมาอันเกี่ยวแก่คนหรือสัตว์เป็นต้น ถ้าสมาธิยังไม่ชำนาญจงงดไว้ก่อนอย่าด่วนสนใจ เมื่อสมาธิชำนาญแล้ว จึงปล่อยจิตออกรู้ตามเหตุการณ์ที่ปรากฏจะเป็นประโยชน์ที่เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตอนาคตไม่น้อยเลย ฯ สมาธิประเภทนี้เป็นสมาธิที่แปลกมาก อย่าด่วนเพลิดเพลินและเสียใจในสมาธิประเภทนี้โดยถ่ายเดียว จะทำใจให้กล้าหาญขณะที่นิมิตนานาประการเกิดขึ้นจากสมาธิประเภทนี้ เบื้องต้นให้น้อมลงสู่ไตรลักษณ์ขณะที่นิมิตปรากฏขึ้นจะไม่ทำให้เสีย

แต่พึงทราบว่า สมาธิประเภทมีนิมิตนี้ไม่มีทุกรายไป รายที่ไม่มีก็คือเมื่อจิตสงบลงแล้วรวมอยู่กับที่จะรวมนานเท่าไรก็ไม่ค่อยมีนิมิตมาปรากฏ หรือจะเรียกง่าย ๆ ก็คือ รายที่ปัญญาอบรบสมาธิแม้สงบรวมลงแล้ว จะอยู่นานหรือไม่นานก็ตามก็ไม่มีนิมิตเพราะเกี่ยวกับปัญญาแฝงอยู่ในองค์สมาธินั้น ส่วนรายที่สมาธิอบรมปัญญามักจะปรากฏนิมิตแทบทุกรายไป เพราะจิตประเภทนี้รวมลงอย่างเร็วที่สุด เหมือนคนตกบ่อตกเหวไม่ค่อยระวังตัว ลงรวดเดียวก็ถึงที่พักของจิต แล้วก็ถอยออกมารู้เหตุการณ์ต่าง ๆ จึงปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมาในขณะนั้น และก็เป็นนิสัยของจิตประเภทนี้แทบทุกรายไป แต่จะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญประจำสมาธิประเภทนั้น ๆ เมื่อถอนออกมาแล้วจงไตร่ตรองธาตุขันธ์ด้วยปัญญาเพราะปัญญากับสมาธิเป็นธรรมคู่เคียงกัน จะแยกจากกันไม่ได้ ถ้าสมาธิไม่ก้าวหน้าต้องใช้ปัญญาหนุนหลังขอยุติเรื่องอุปจารสาธิแต่เพียงเท่านี้

อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่ละเอียดและแน่นหนามั่นคง ทั้งรวมอยู่ได้นาน จะให้รวมอยู่หรือถอนขึ้นมาได้ตามต้องการ สมาธิทุกประเภทพึงทราบว่าเป็นเครื่องหนุนปัญญาได้ตามกำลังของตน คือ สมาธิอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ก็หนุนปัญญาอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดเป็นชั้น ๆ ไป แล้วแต่ผู้ปัญญาจะนำออกใช้ แต่โดยมากจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตามปรากฏขึ้น ผู้ภาวนามักจะติดเพราะเป็นความสงบสุข ในขณะที่จิตรวมลงและพักอยู่ การที่จะเรียกว่าจิตติดสมาธิหรือติดความสงบได้นั้นไม่เป็นปัญหาในขณะที่จิตพักรวมอยู่จะพักอยู่นานเท่าไรก็ได้ตามขั้นของสมาธิที่สำคัญก็คือ เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้วยังเป็นอาลัยในความพักของจิต ทั้ง ๆ ที่ตนมีความสงบพอที่จะใช้ปัญญาไตร่ตรองและมีความสงบจนพอตัว ซึ่งควรจะใช้ปัญญาได้อย่างเต็มที่แล้ว แต่ยังพยายามที่จะอยู่ในความสงบ ไม่สนใจในปัญญาเลย อย่างนี้เรียกว่าติดสมาธิถอนตัวไม่ขึ้น

ปัญญา

ทางที่ถูกและราบรื่นของผู้ปฏิบัติก็คือ เมื่อจิตได้รับความสงบพอเห็นหนทางแล้ว เริ่มฝึกจิตหัดให้คิดค้นในอาการของกาย จะเป็นอาการเดียวหรือมากอาการก็ตามด้วยปัญญา คลี่คลายดูกายของตนเริ่มตั้งแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้น้อย ไส้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า ฯลฯ ที่เรียกว่า อาการ ๓๒ ของกาย สิ่งเหล่านี้ตามปกติเต็มไปด้วยของปฏิกูลน่าเกลียดตลอดเวลา ไม่มีอวัยวะส่วนใดจะเป็นของสวยงามตามโมหนิยม ยังเป็นอยู่ก็ปฏิกูล ตายแล้วยิ่งเป็นมากขึ้นไม่ว่าสัตว์บุคคลหญิง-ชาย มีความเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น หาสิ่งที่แปลกว่านี้ไม่มีใครอยู่ในโลกนี้ต้องมีอย่างนี้ ต้องเป็นอย่างนี้ ต้องเห็นอย่างนี้ ความเป็น อนิจฺจํ ไม่เที่ยงก็กายอันนี้ ทุกฺขํ ความลำบากก็กายอันนั้นนี้ อนตฺตา ปฏิเสธความประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายก็กายอันนี้ สิ่งที่ไม่สมหวังทั้งหมดก็อยู่ที่กายอันนี้ ความหลงสัตว์หลงสังขารก็หลงกายอันนี้ ความถือสัตว์ ถือสังขารก็ถือกายอันนี้ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารพลัดพรากจากกายอันนี้ความหลงชังก็หลงกายอันนี้ ความไม่อยากตายก็ห่วงกายอันนี้ ตายแล้วร้องไห้หากันก็เพราะกายอันนี้ ความทุกข์ทรมานแต่วันเกิดจนถึงวันตายก็เพราะกายอันนี้ ทั้งสัตว์และบุคคลวิ่งว่อนไปมาหาอยู่หากินไม่มีวันไม่มีคืน ก็เพราะเรื่องของกายอันเดียวนี้ มหาเหตุมหาเรื่องอันใหญ่โตในโลกที่เป็นกงจักรผันมนุษย์และสัตว์ ไม่มีวันลืมตาเต็มดวงประหนึ่งไฟเผาอยู่ตลอดเวลา ก็คือเรื่องของกายเป็นเหตุ กิเลสท่วมหัวจนเอาตัวไม่รอด ก็เพราะกายอันนี้สรุปความเรื่องในโลก คือเรื่องเพื่อกายอันเดียวนี้ทั้งนั้น

เมื่อพิจารณากายพร้อมทั้งเรื่องของกายให้แจ้งประจักษ์กับใจด้วยปัญญาอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดยั้งกิเลสจะยกกองพลมาจากไหนใจจึงสงบลงไม่ได้ปัญญาอ่านประกาศความจริง

ให้ใจพึง อยู่อย่างนี้ตลอดเวลาใจจะฝืนความจริงจากปัญญาไปไหน กิเลสก็เกิดจากใจปัญญาก็เกิดจากใจ เราก็คือใจ จะแก้กิเลสด้วยปัญญาของเราจะไม่ได้อย่างไร เมื่อปัญญาเป็นไปในกายอยู่อย่างนี้ จะไม่เห็นแจ้งในกายอย่างไรเล่า ? เมื่อเห็นกายแจ้งประจักษ์ใจด้วยปัญญาอย่างนี้ ใจต้องเบื่อหน่ายในกายตน และกายคนอื่นสัตว์อื่น ต้องคลายความกำหนัดยินดีในกาย แล้วก็ถอนอุปาทานความถือมั่นในกายโดยสมุจเฉทปหาน พร้อมทั้งความรู้เท่ากายทุกส่วน ไม่หลงรักหลงชังในกายใด ๆ อีกต่อไป

การที่จิตใช้กล้อง คือ ปัญญาท่องเที่ยวในเมือง "กายนคร" ย่อมเห็น "กายนคร" ของตน และ "กายนคร" ของคนและสัตว์ทั่วไปได้ชัด ตลอดจนทางสามแพร่ง คือ ไตรลักษณ์ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา และทางสี่แพร่ง คือ ธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทั่วทั้งตรอกของทางสายต่าง ๆ คือ อาการของกายทุกส่วนพร้อมทั้งห้องน้ำ ครัวไฟ-ส่วนข้างในของร่างกายแห่งเมืองกายนครจัดเป็นโลกวิทู ความเห็นแจ้งในกายนครทั่วทั้งไตรโลกธาตุก็ได้ด้วย ยถาภูตญาณทัสสนะ ความเห็นตามเป็นจริงในกายทุกส่วน หมดความสงสัยในเรื่องของกายที่เรียกว่ารูปธรรม

ต่อไปนี้จะอธิบายวิปัสสนาเกี่ยวกับ นามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นามธรรมทั้งสี่นี้เป็นส่วนหนึ่งของขันธ์ห้า แต่ละเอียดไปกว่ารูปขันธ์ คือ กาย ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา แต่รู้ได้ทางใจ เวทนา คือ สิ่งที่จะต้องเสวยทางใจ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉย ๆ บ้าง สัญญา คือ ความจำ เช่น จำชื่อจำเสียง จำวัตถุสิ่งของ จำบาลีคาถาเป็นต้น สังขารคือ ความคิด ความปรุง เช่น คิดดี คิดชั่ว คิดกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว หรือปรุงอดีต อนาคต เป็นต้น และวิญญาณ ความรับรู้ คือ รับรู้ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส และธรรมารมณ์ ในขณะที่สิ่งเหล่านี้มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ นามธรรมทั้งสี่นี้เป็นอาการของใจ ออกมาจากใจ รู้ได้ที่ใจ และเป็นมายาของใจด้วย ถ้าใจยังไม่รอบคอบ จึงจัดว่าเป็นเครื่องปกปิดกำบังความจริงได้ด้วย การพิจารณานามธรรมทั้งสี่

ต้องพิจารณาด้วยปัญญา โดยทางไตรลักษณ์ล้วน ๆ เพราะขันธ์เหล่านี้มีไตรลักษณ์ประจำตนทุกอาการที่เคลื่อนไหว แต่การพิจารณาในขันธ์ทั้งสี่นี้ ตามแต่จริตชอบในขันธ์ใดไตรลักษณ์ใด หรือทั่วไปในขันธ์และไตรลักษณ์นั้น ๆ จงพิจารณาตามจริตชอบในขันธ์และไตรลักษณ์นั้น ๆ เพราะขันธ์และไตรลักษณ์หนึ่ง ๆ เป็นธรรมเกี่ยวโยงถึงกัน จะพิจารณาเพียงขันธ์หรือไตรลักษณ์เดียว ก็เป็นเหตุจะให้ความเข้าใจหยั่งทราบไปในขันธ์และไตรลักษณ์อื่น ๆ ได้โดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกับพิจารณาไปพร้อม ๆ กัน เพราะขันธ์และไตรลักษณ์เหล่านี้มีอริยสัจเป็นรั้วกั้นเขตแดนรับรองไว้แล้ว เช่นเดียวกับการรับประทานอาหารลงในที่แห่งเดียว ย่อมซึมซาบไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ของร่างกาย ซึ่งเป็นส่วนใหญ่รับรองไว้แล้วฉะนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจงตั้งสติและปัญญา ให้เข้าใกล้ชิดต่อนามธรรม คือ ขันธ์สี่นี้ ทุกขณะที่ขันธ์นั้น ๆ เคลื่อนไหว คือปรากฏขึ้นตั้งอยู่ และดับไป และไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาประจำตน ไม่มีเวลาหยุดยั้งตามความจริงของเขาซึ่งแสดงหรือประกาศตนอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาสงบแม้แต่ขณะเดียว ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั่วทั้งโลก ธาตุ ประกาศเป็นเสียงเดียวกัน คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปฏิเสธความหวังของสัตว์ พูดง่าย ๆ ก็คือธรรมทั้งนี้ไม่มีเจ้าของ ประกาศตนอยู่อย่างอิสระเสรีตลอดกาล ใครหลงไปยึดเข้าก็พบแต่ความทุกข์ด้วยความเหี่ยวแห้งใจ ตรอมใจ หนักเข้ากินอยู่หลับนอนไม่ได้น้ำตาไหล จนจะกลายเป็นแม่น้ำลำคลองไหลนองตลอดเวลา และตลอดอนันตกาลที่สัตว์ยังหลงข้องอยู่ ชี้ให้เห็นง่าย ๆ ขันธ์ทั้งห้าเป็นบ่อหลั่งน้ำตาของสัตว์ผู้ลุ่มหลงนั่นเอง การพิจารณาให้รู้ด้วยปัญญาชอบในขันธ์และสภาวธรรมทั้งหลาย ก็เพื่อจะประหยัดน้ำตาและตัดภพชาติให้น้อยลงหรือให้ขาดกระเด็นออกจากใจผู้เป็นเจ้าทุกข์ และให้ได้รับความสุขอย่างสมบูรณ์นั่นเอง

สภาวธรรม มีขันธ์เป็นต้นนี้ จะเป็นพิษสำหรับผู้ยังลุ่มหลง ส่วนผู้รู้เท่าทันขันธ์และสภาวธรรมทั้งปวงแล้ว สิ่งทั้งนี้ไม่สามารถจะทำพิษอะไรได้ และท่านยังถือเอาประโยชน์

จากสิ่งเหล่านี้ได้เท่าที่ควรเช่นเดียวกับขวากหนามที่มีอยู่ทั่วไป ใครไม่รู้ไปโดนเข้าก็เป็นอันตราย แต่ถ้ารู้ว่าเป็นหนามแล้ว นำไปทำรั้วบ้านหรือกั้นสิ่งปลูกสร้างก็ได้รับประโยชน์จากเขาเท่าที่ควรฉะนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจงทำความแยบคายในขันธ์และสภาวธรรมด้วยดี สิ่งทั้งนี้เกิดดับอยู่กับจิตทุกขณะ จงตามรู้ความเป็นไปของเขาด้วยปัญญาอย่างไรจะรอบคอบแบะรู้เท่าทัน จงถือเป็นภาระสำคัญประจำอิริยาบถอย่าได้ประมาทนอนใจธรรมเทศนาที่แสดงขึ้นจากขันธ์และสภาวธรรมทั่วไปในระยะนี้ จะปรากฏทางสติปัญญาไม่มีเวลาจบสิ้น และเทศน์ไม่มีจำนนทางสำนวนโวหาร ประกาศเรื่องไตรลักษณ์ประจำตัวตลอดเวลา ทั้งกลางวันกลางคืนยืนเดินนั่งนอน ทั้งเป็นระยะที่ปัญญาของเราควรแก่การฟังแล้วเราจะได้ไตร่ตรองตามธรรมเทศนาของพระธรรมกถึกอย่างสุดซึ้งเช่นเดียวกัน ขั้นนี้นักปฏิบัติจะรู้สึกว่าเพลิดเพลินเต็มที่ ในการค้นคิดตามความจริงของขันธ์และสภาวธรรมที่ประกาศความจริงประจำตน แทบจะไม่มีเวลาหลับนอน เพราะอำนาจความเพียรในหลักธรรมชาติ ไม่ขาดวรรคขาดตอนโดยทางปัญญาสืบต่อในขันธ์และสภาวธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมชาติเช่นเดียวกัน ก็จะพบความจริงจากขันธ์และสภาวธรรม ประจักษ์ใจขึ้นมาด้วยปัญญาว่า แม้ขันธ์ทั้งมวลและสภาวธรรมทั่วไปตลอดไตรโลกธาตุก็เป็นธรรมชาติธรรมดาของเขาอย่างนั้น ไม่ปรากฏสิ่งทั้งที่เป็นกิเลสตัณหาตามโมหนิยมแต่อย่างใด อุปมาเป็นหลักเทียบเคียง เช่น ของกลางที่ถูกโจรลักไปก็พลอยเป็นเรื่องราวไปตามโจร แต่เมื่อเจ้าหน้าที่ได้สืบสวนดูถ้วนถี่จนได้พยานหลักฐานเป็นที่พอใจของกลางจับได้ก็ส่งคืนเจ้าของเดิม หรือเก็บไว้ในสถานที่ควร ไม่มีโทษแต่อย่างใด เจ้าหน้าที่มิได้ติดใจในของกลาง ปัญหาเรื่องโทษก็ขึ้นอยู่กับโจร เจ้าหน้าที่จะต้องเกี่ยวข้องกับโจร และจับตัวไปสอบสวนตามกฎหมาย เมื่อได้ความตามพยานหลักฐานถูกต้องตามกฎหมายว่าเป็นความจริงแล้วก็ลงโทษผู้ต้องหาตามกฎหมาย และปล่อยตัวผู้ไม่มีความผิด และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องออกไปเป็นอิสระเสรีตามเดิมฉันใด เรื่องอวิชชาจิตกับสภาวธรรมทั้งหลายก็ฉัน

นั้น ขันธ์และสภาวธรรมทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ไม่มีความผิดและเป็นกิเลสบาปธรรมแต่อย่างใด แต่พลอยเป็นเรื่องไปด้วยเพราะจิตผู้ฝังอยู่ใต้อำนาจของอวิชชาไม่รู้ตัวว่าอวิชชาคือใคร อวิชชากับจิตจึงกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน เป็นจิตหลงไปทั้งดวง เที่ยวก่อเรื่องรัก เรื่องชัง ฝังไว้ตามธาตุขันธ์ คือ ตามรูป เสียงกลิ่น รส เครื่องสัมผัส ตามตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และฝังรักฝังชังไว้ตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตลอดไตรโลกธาตุ เป็นสภาวะที่ถูกจับจองและรักชัง ยึดถือจากใจดวงลุ่มหลงนี้ทั้งสิ้น เพราะอำนาจความจับจองยึดถือเป็นเหตุ ใจอวิชชาดวงนี้ จึงเที่ยวเกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนไปได้ทุกกำเนิดของสัตว์ที่ต่างกันในภพนั้น ๆ ไว้มากเท่าไร ใจดวงอวิชชานี้สามารถจะไปถือเอากำเนิดในภพนั้น ๆ ได้ ตามแต่ปัจจัยเครื่องหนุนของจิตดวรนี้ มีกำลังมากน้อย ดีชั่วเท่าไร ใจดวงนี้ต้องไปเกิดได้ตามโอกาสที่จะอำนวยสภาวะทั้งหลายที่ใจดวงนี้มีความเกี่ยวข้อง จึงกลายเป็นเรื่องผิดจากความจริงของตนไปโดยลำดับ เพราะอำนาจอวิชชาอันเดียวเท่านี้ จึงก่อเหตุร้ายป้ายสีไปทั่วไตรโลกธาตุ ให้แปรสภาพ คือ ธาตุล้วน ๆ ของเดิมไป เป็นสัตว์ เป็นบุคคลและเป็นความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามโมหะ (อวิชชา) เมื่อทราบชัดด้วยปัญญาว่า ขันธ์ห้าและสภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ตัวเรื่องและตัวก่อเรื่อง เป็นแต่พลอยมีเรื่องเพราะอวิชชาเป็นผู้เรืองอำนาจ บันดาลให้สภาวะทั้งหลายเป็นไปตามอย่างนี้แล้ว ปัญญาจึงตามค้นลงที่ต้นตอ คือ จิตดวงรู้ ๆ อันเป็นบ่อเกิดของเรื่องทั้งหลายอย่างไม่หยุดยั้ง ตลอดอิริยาบถคือ ยืน เดิน นั่ง นอน โดยความไม่ไว้วางใจในความรู้อันนี้ เมื่อสติปัญญาที่ได้ฝึกซ้อมมาเป็นเวลานาน จนมีความสามารถเต็มที่ ได้แผ่วงล้อมและฟาดฟันเข้าไปตรงจุดใหญ่ คือ ผู้รู้ที่เต็มไปด้วยอวิชชาอย่างไม่รีรอต่อยุทธ์กันทางปัญญา เมื่ออวิชชาทนต่อดาบเพชร คือสติปัญญาไม่ไหว ก็ทลายลงจากจิต ที่เป็นแท่นบัลลังก์อันประเสริฐของอวิชชามาแต่กาลไหน ๆ เมื่ออวิชชาถูกทำลายตายลงไปแล้วด้วยอำนาจ "มรรคญาณ" ซึ่งเป็นอาวุธทันสมัยเพียงขณะ

เดียวเท่านั้น ความจริงทั้งหลายที่ได้ถูกอวิชชากดขี่บังคับเอาไว้นานเป็นแสนกัปนับไม่ถ้วน ก็ได้ถูกเปิดเผยขึ้นมาเป็นของกลาง คือ เป็นความจริงล้วน ๆ ทั้งสิ้น ธรรมที่ไม่เคยรู้ได้ปรากฏขึ้นมาในวาระสุดท้ายว่า "ยถาภูตญาณทัสสนะ" เป็นความรู้เห็นตามเป็นจริง ในสภาวธรรมทั้งหลายอย่างเปิดเผยไม่มีอะไรปิดบังแม้แต่น้อย เมื่ออวิชชาเจ้าผู้ครองวัฏฏะตายไปแล้วด้วยอาวุธ คือ ปัญญาญาณ พระนิพพานจะทนต่อความเปิดเผยของผู้ทำจริง รู้จริงเห็นจริงไปไม่ได้ แม้สภาวธรรมทั้งหลาย นับแต่ขันธ์ห้าอายตนะภายใน ภายนอก ทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ก็ได้เป็นธรรมเปิดเผยตามความจริงของตน จึงไม่ปรากฏว่าจะมีอะไรที่เป็นข้าศึกแก่ใจต่อไปอีก นอกจากจะปฏิบัติขันธ์ห้าพอให้ถึงกาลอันควรอยู่ควรไปของเขาเท่านั้นก็ไม่เห็นมีอะไร เรื่องทั้งหมดก็มีอวิชชา คือ ความรู้โกหกอันเดียวเท่านั้น เที่ยวรังแก และกีดขวางต่อสภาวะให้เปลี่ยนไปจากความจริงของตน อวิชชาอันเดียวดับเท่านั้น โลกคือสภาวะทั่ว ๆ ไปก็กลายเป็นปกติธรรมดา ไม่มีใครจะไปตำหนิติชมให้เขาเป็นอย่างไรต่อไปอีกแล้ว เช่นเดียวกับมหาโจรผู้ลือนามได้ถูกเจ้าหน้าที่ฆ่าตายแล้ว ชาวเมืองพากันอยู่สบายหายความระวังภัยจากโจรฉะนั้น ใจทรงยถาภูตญาณทัสสนะ คือ ความรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายอย่างสมบูรณ์ และเป็นความรู้ที่สม่ำเสมอไม่ลำเอียงตลอดกาล นับแต่วันอวิชชาได้ขาดกระเด็นไปจากใจแล้วใจย่อมมีอิสระเสรีในการนึกคิดไตร่ตรองรู้เห็นในสภาวธรรมที่เกี่ยวกับใจได้อย่างสมบูรณ์ ตา หู จมูก ฯลฯ และรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ก็กลายเป็นอิสระเสรีในสภาพของเขาไปตาม ๆ กัน ไม่ถูกกดขี่บังคับและส่งเสริมใด ๆ จากใจ เช่นเคยเป็นมา ทั้งนี้ เนื่องจากใจเป็นธรรม มีความเสมอภาค และให้ความเสมอภาคแก่สิ่งทั้งปวงจึงหมดศัตรูต่อกันเพียงเท่านี้

เป็นอันว่าจิตกับสภาวธรรมทั้งหลายในไตรโลกธาตุได้ประกาศสันติความสงบต่อกันลงในสัจจะความจริงด้วยกันอย่างสมบูรณ์ ภาระของจิตและเรื่องวิปัสสนาของนามธรรมที่เกี่ยวกับจิต จึงขอยุติลงเพียงเท่านี้

ฉะนั้น จึงขออภัยโทษเผคียงท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย เพื่อกำจัดกิเลสด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า จงเห็นธรรมในคัมภีร์ทุก ๆ คัมภีร์ ชี้ตรงเข้ามาหากิเลสและธรรมในตัวของเรา อย่าเห็นว่ากิเลสและธรรนมีนอกไปจากตัวเรา โดยไปซุ่มซ่อนอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ผู้ใดมีโอปนยิกธรรมประจำใจ ผู้นั้นจะเอาตัวรอดได้ เพราะศาสนธรรมสอนเพื่อผู้ฟังให้โอปนยิกะ คือ น้อมเข้ามาสู่ตัวทั้งนั้นและอย่าพึงเห็นว่าศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นอดีตอนาคต โดยไปอยู่กับคนที่ล่วงลับไปแล้ว และไปอยู่กับคนที่ยังไม่เกิด จงทราบว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนคนตายแล้วและไม่สอนคนที่ยังไม่เกิด จงเห็นว่าพระองค์สอนคนเป็น คือยังมีชีวิตอยู่เช่นพวกเราทั้งหลายสมกับพระพุทธศาสนาเป็นปัจจุบันทันสมัยตลอดกาล

ขอความสวัสดีมงคล จงมีแด่ท่านผู้อ่านผู้ฟังทั้งหลายโดยทั่วหน้ากันเถิด ฯ

สวัสดี

วัตถุภายนอกมิใช่เป็นสิ่งที่เราจะนำติดตัวไปด้วยได้ ถ้าเราไม่ทิ้งมันไป มันก็ทิ้งเราไปวันหนึ่ง

ท่านอาจารย์ ลี ธมฺมธโร

พระชินบัญชรคาถา
ของ
สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พุรหฺมรังสี

ชะยาสะนากะตา พุทธา เชตะวามารัง สะวาหะนัง
จะตุสัจจาสะภัง ระสัง เยปิวิงสุ นะราสะภา
ตัณหังกะราทะโย พุทธา อัฏฐะวีสะติ นายะกา
สัพเพ ปะติฏฐิตา มัยหัง มัตถะเกเต มุนิสะรา

สีเส ปะติฏฐิโต มัยหัง พุทโธ ธัมโม ทะวิโรจะเน
สังโฆ ปะติฏฐิโต มัยหัง อุเร สัพพะ คุณากะโร
หะทะเย เม อะนุรุทโธ สารีปุตโต จะทักขิเณ
โกณฑัญโญ ปิฏฐิภาคัสมิง โมคคัลลาโน จะวามะเก

ทักขิเณ สะวะเน มัยหัง อาสุง อานันทะ ราหุโล
กัสสะโป จะมหานาโม อุภาสุง วามะโสตะเก
เกสะโต ปิฏฐิภาคัสมิง สุริโยวะ ปะภังกะโร
นิสินโน สิริสัมปันโน โสภิโต มุนิปุงคะโว

กุมาระกัสสะโป เถโร มะเหสี จิตตะวาทะโก
โสมัยหัง วะทะเน นิจจัง ปะติฏฐาสิ คุณากะโร
ปุณโณ อังคุลิมาโลจะ อุปาลี นันทะ สีวะลี
เถรา ปัญจะ อิเมชาตา นะลาเต ติละกา มะมะ

เสสา สีติ มหาเถรา
วิชิตา ชินะสาวะกา
เอเตสีติ มหาเถรา
ชิตะวันโต ชิโนระสา
ชะลันตา สีละเตเชนะ
อังคะมังเคสุ สัณฐิตา
ระตะนัง ปุระโต อาสิ
ทักขิเณ เมตตะสุตตะกัง
ธะชัคคัง ปัจฉะโต อาสิ
วาเม อังคุลิมาละกัง
ขันธะโมระ ปะริตตัญจะ
อาฏา นาฏิยะ สุตตะกัง
อากาเส ฉะทะนัง อาสิ
เสสา ปาการะสัณฐิตา
ชินา นานา วะระสังยุตตา
สัตตัป ปาการะลังกะตา
วาตะ ปิตตา ทิสัญชาตา
พาหิรัชฌัตตุ ปัททะวา
อะสาเส วินะยัง ยันตุ
อะนันตะ ชินะเตชะสา
วะสะโต เม สะกิจเจนะ
สะทา สัมพุทธะ ปัญชะเร
ชินะปัญชะระ มัชฌัมหิ
วิหะรันตัง มะหีตะเล
สะทาปาเลนตุ มัง
สัพเพ เต มหาปุริสสะภา
อิจเจวะมันโต สุคุตโต
สุรักโข
ชินา นุภาเวนะ
ชิตุ ปัททะโว
ธัมมา นุภาเวนะ
ชิตา ริสังโฆ
สังฆา นุภาเวนะ
ชิตัน ตะราโย
สัทธัมมา นุภาวะ ปาลิโต จะรามิ
ชินะ ปัญชะเรติ ฯ

ความหมายของ พระชินบัญชร

ข้าพเจ้าขออัญเชิญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงเสด็จมาสถิตย์ ณ บนศีรษะของข้าพเจ้าขออัญเชิญพระธรรมผู้เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา จงสถิตย์ในดวงตาของข้าพเจ้า ขออัญเชิญพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ ผู้ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งปวง จงสถิตในทรวงอกของข้าพเจ้า

ขออาราธนาพระอนุรุทธะ จงสถิตมั่นอยู่ในดวงใจของข้าพเจ้า พระสารีบุตรจงสถิตอยู่ ณ เบื้องขวาพระอัญญาโกณฑัญญะ จงสถิตอยู่ ณ เบื้องหลัง พระโมคคัลลานะจงสถิตอยู่ ณ เบื้องซ้าย

ขออาราธนาพระอานนท์และพระราหุล จงสถิตอยู่ ณ หูเบื้องขวา พระกัสสปะและพระมหานามะจงสถิตอยู่ ณ หูเบื้องซ้าย

ขออาราธนาพระโสภิโต จอมปราชญ์ ผู้มีกำลังดังแสงพระอาทิตย์ จงสถิตอยู่ ณ ปลายเส้นผม

ขออาราธนาพระกุมารกัสสปะ จงมาเฉลยคำพูดของข้าพเจ้าให้ไพเราะจับใจแก่ผู้ฟัง

ขออาราธนาพระปุณณะ พระองคุลีมาล พระอุบาลี พระนันทะ และพระสีวลี จงมาสถิตอยู่ ณ หน้าผากของข้าพเจ้า

ขออาราธนาพระอริยสงฆ์มหาเถระทั้งแปดสิบ ผู้รุ่งเรืองด้วยเดชแห่งศีล จงสถิตอยู่ ณ อวัยวะน้อยใหญ่ของข้าพเจ้า

ขออาราธนาพระรัตนสูตร จงสถิตอยู่ ณ เบื้องหน้า พระเมตตสูตร จงสถิตอยู่ ณ เบื้องขวา พระธชัคคสูตร จงสถิตอยู่ ณ เบื้องหลัง พระอังคุลิมาลปริตตสูตร จงสถิตอยู่ ณ เบื้องซ้าย พระขันธะโมรปริตตสูตร และพระอาฏานาฏิยะปริตตสูตร จงสถิตมั่นเป็นหลังคา

ขออัญเชิญพระสูตรที่เหลือทั้งหมด จงมาเป็นกำแพงปราการแก้วเจ็ดชั้น คอยกำจัดและสกัดกั้นโรคลม โรคดีและขึ้นชื่อว่าโรคทั้งหลายที่เกิดขึ้นทั้งภายนอกภายในกายทวาร และรวมทั้งหมู่คนอันธพาลทั้งหลาย จงอันตรธานสูญสิ้น

ด้วยเดชเดชาแห่งพระพุทธานุภาพ

ด้วยเดชเดชาแห่งพระธรรมานุภาพ

ด้วยเดชเดชาแห่งพระสังฆานุภาพ เทอญ ฯ

วิธีสวดบูชาพระคาถาชินบัญชร ให้เริ่มต้นของการสวดท่องในวันพฤหัสบดี ภายหลังจากอาบน้ำชำระกายให้สะอาดและทำจิตใจให้สบาย ถ้าตอนเช้าใส่บาตรให้เจ้ากรรมนายเวรได้ด้วยยิ่งดี และเตรียมเครื่องสักการะดังนี้ ๑. ดอกบัวสีขาว ๕ ดอก (ถ้าไม่มีใช้สีอื่นหรือดอกไม้อื่น) ๒. ธูปหอม ๕ ดอก ๓. เทียนสีขาว (ขี้ผึ้ง) ๕ เล่ม ๓. เงิน ๒๕ สตางค์ (ให้ใส่บาตรพระไป) ๕. ผ้ากราบพระ ๑ ผืน

วิธีสวดบูชา ๑. ให้บูชาพระรัตนตรัยและกล่าวถวายชีวิตด้วยเครื่องสักการะที่เตรียม ๒. อธิษฐานจิต ขออนุญาตจากองค์เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ (ผู้เป็นเจ้าของ) และขอบารมีให้สวด ท่องจำได้แม่นยำและถูกต้อง ๓. สวดสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ๔. สวดพระคาถาชินบัญชร (วางพระคาถาแล้วพนมมือสวด) ๕. แผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลายและกรวดน้ำไปให้เจ้ากรรมนายเวรและผู้ล่วงลับไปแล้ว

หมายเหตุ หลังจากเสร็จพิธีแล้ว ให้นำพระคาถาชินบัญชรมาท่อง บางท่านจะท่องได้ในวันนั้น แต่อย่างช้าไม่เกิน ๕ วัน

ผลแห่งการสวดบูชาพระคาถาชินบัญชร

พระคาถาชินบัญชรนี้เป็นพระคาถาที่สูงมาก เพราะมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ มีความหมายลึกซึ้งกินใจและละเอียดอ่อน ยากแก่การที่จะบรรยายสรรพคุณอันสูง–คมและลึกซึ้งนั้นได้ถูกต้อง ตัวพระคาถากล่าวอัญเชิญองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมและพระอริยสงฆ์ตลอดจนพระสูตรทั้งหมด เพื่อให้มาสถิตในกายทวารและมโนทวารของผู้ขอ (ผู้สวดบูชา) เมื่อสวดภาวนาเป็นประจำอยู่ทุก ๆ วัน ทั้งตอนเช้าและก่อนเข้านอนโดยตั้งจิตให้สะอาดและบริสุทธิ์จริง ๆ แล้ว จะเกิดความเป็นศิริมงคลอันสูงสุดแก่ตนเองและครอบครัว ทำให้ได้รับความรัก ความเมตตา ความนับถือจากบุคคลโดยทั่วไป เช่น จากผู้ร่วมงาน ร่วมเรียน ร่วมชายคาเป็นต้น ทำให้เกิดความเป็นสง่าราศรี น่าเกรงขาม น่าสรรเสริญ น่ายกย่องและอนุโมทนาจากมนุษย์และเทวดา ทำให้ได้รับความรัก ความเอ็นดูจากผู้น้อยและผู้ใหญ่ จากครูอาจารย์ จะเป็นเครื่องขจัดความทุกข์โศก โรคภัยตลอดจนข้อขัดข้องขุ่นเคืองใจต่าง ๆ ได้รับความแคล้วคลาดปลอดภัยจากภยันตราย จากศัตรู จากอันธพาลและผู้มุ่งร้ายขจัดเคราะห์ ขจัดเสนียดจัญไร ไล่ภูตผี ปีศาจและคุณไสย ตลอดจนสัตว์ร้าย สวดภาวนาอยู่เป็นประจำจะได้ลาภ ยศ ที่อยู่อาศัย และสิ่งอันพึงปรารถนา ทำให้ปัญญาแตกฉานมีไหวพริบเท่าทันคน ฯลฯ

ถ้าผู้หมั่นสวดภาวนาตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ ประกอบกิจการงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตยุติธรรมและอดทน จะบังเกิดผลทันตาเห็น โดยเฉพาะผู้ที่เคยสวดบูชาอยู่เป็นประจำ ได้รับผลกันมามากต่อมากแล้วจนนับไม่ถ้วน **และที่สำคัญสุดก็คือ จะเข้าถึงองค์สมเด็จเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พรหมรังสี ฯ**

หัวใจพระคาถาชินบัญชร

จากจารึกที่สถูปเจดีย์ สร้างถวายเจ้าเหนือหัวจุฬาลงกรณ์ จุลจอมเกล้าบัญจะมหาราชา (ร. ๕) เมื่อ ร.ศ. ๘๙ มีทั้งหมด ๓๑ คำ ดังนี้

ชะ จะ ตะ สะ สี สัง หะ โก
หะ กะ เก นิ กุ โส ปุ เถ
เส เอ ชะ ระ ธะ ขะ อา ชิ
วา อา วะ ชิ สะ อิ ตัง ฯ

สาเหตุที่แต่ง พระคาถาชินบัญชร

พระคาถาชินบัญชรนี้ องค์เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์โต พุรหฺมรังสี ได้ทรงแต่งไว้ เมื่อครั้งที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ด้วยเหตุเพราะได้เดินธุดงค์ไปที่เมืองกำแพงเพชรและได้ไปปฏิบัติพระกรรมฐานอยู่ในถ้ำ อิสิคูหาสวรรค์ และได้พบใบลานเก่ามากอยู่ในถ้ำ เขียนเป็นภาษาสิงหล ซึ่งเป็นพระคาถาที่กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ จึงได้แนวในพระคาถานั้นและได้นำมาดัดแปลงแต่งเป็นพระคาถาชินบัญชรขึ้น เป็นพระคาถาศักดิ์สิทธิ์ ตกทอดมาเป็นสมบัติของชาวพุทธจนกระทั่งทุกวันนี้

กรรมในชีวิตของเสนาะกับผม

เสนาะเป็นลูกคนเล็กสุดท้ายของพลตรี และพระตำรวจเอกพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) เกิดจากคุณหญิงน้อมในสกุล "สุวรรณทัต" มารดา เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๙ คุณหญิงน้อม เป็นภรรยาคนเดียวที่พระยาอนุชิตชาญไชยรักมากถึงขนาดเอ่ยปากสู่ขอด้วยตนเอง เสนาะมีพี่ร่วมมารดาเดียวกัน คือ

ชิต สิงหเสนี, คุณหญิงอนงค์ ศิริราชไมตรี และสนาน สิงหเสนี พี่สองคนได้เสียชีวิตไปก่อนแล้วหลายปี คงเหลือแต่พี่ชาย สนาน สิงหเสนีคนเดียว แต่พระยาอนุชิตชาญไชยบิดา มีบุตรธิดาที่เกิดจากคุณหญิงภรรยาคนแรกซึ่งถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว และจากภรรยาอื่นอีกหลายคน เฉพาะที่เกิดจากคุณหญิงภรรยาคนแรกซึ่งจะเป็นบุคคลสำคัญในช่วงชีวิตของเสนาะมีอยู่ ๓ คน คือ

คุณหญิงสำลี ยมาภัยพูลพิพัฒน์ เรียกกันในหมู่ญาติว่า "คุณใหญ่"

คุณสำรวล สิงหเสนี เรียกกันว่า "คุณกลาง" และจางวางโทและมหาเสวกตรี พระยาบุรีนวราษฎ์ (ชวน สิงหเสนี)

คุณใหญ่ เสียชีวิตภายหลังคุณกลาง คุณกลางเสียชีวิตหลังเจ้าคุณบุรี ทั้งสามท่านมีอายุแก่กว่าคุณหญิงน้อมมารดาของเสนาะทั้งสิ้น

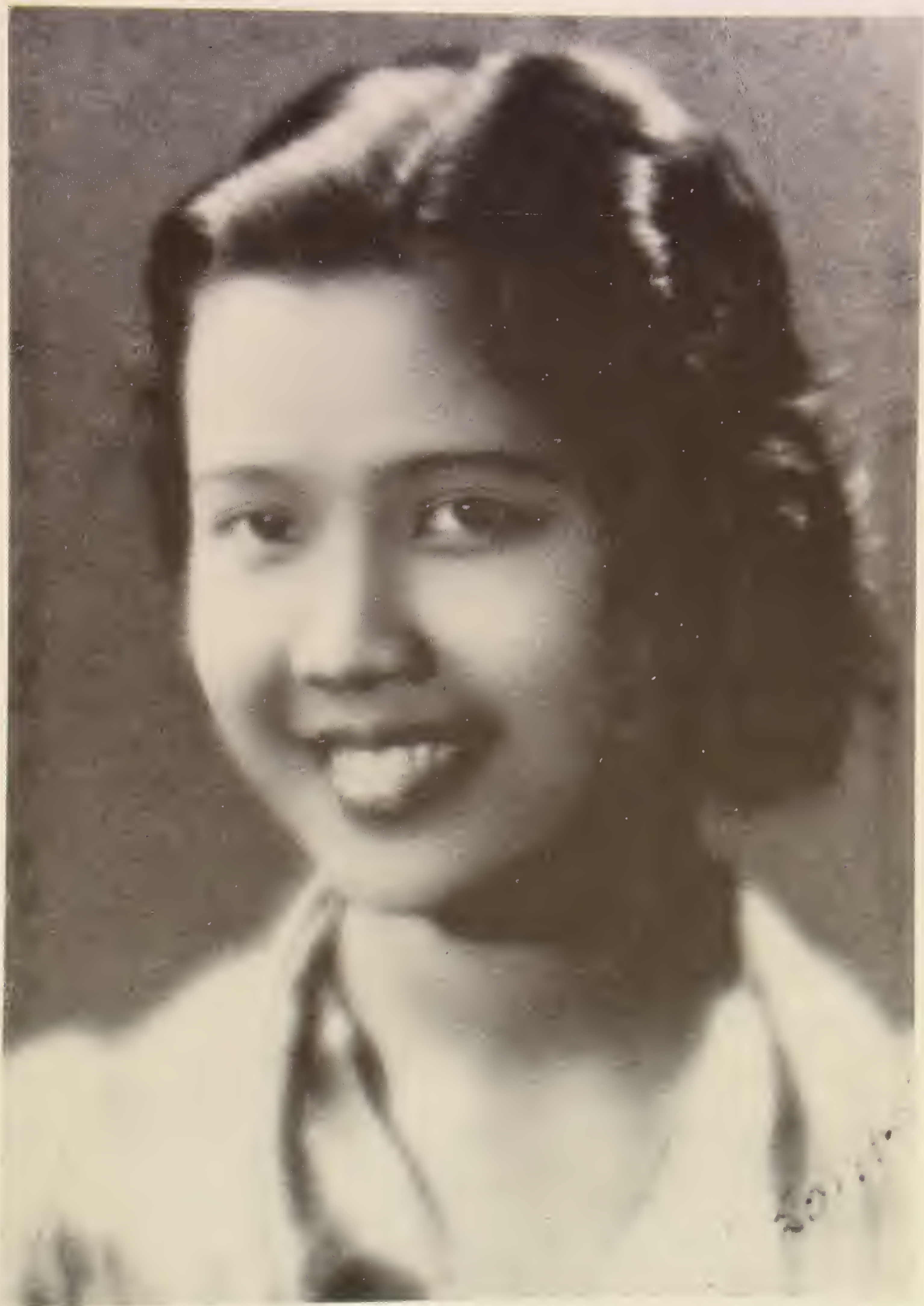
เสนาะเกิดมามีกรรมมาก เพราะพระยาอนุชิตชาญไชยได้ถึงแก่อนิจกรรมไปเมื่อเสนาะมีอายุได้เพียง ๓ ขวบ สมบัติพัสถานต่าง ๆ ของบิดาได้ตกอยู่ในความปกครองของพระยาบุรี ฯ ทั้งหมด ซึ่งขณะนั้นมีหน้าที่ราชการใหญ่โต เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งรัชกาลที่ ๖ เป็นอันมาก เมื่อพระยาบุรี ฯ ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนพี่ทั้งสอง สมบัติต่าง ๆ ที่เหลือจากส่วนที่พระยาบุรี ฯ และคุณหญิงสำลี ฯ แบ่งเอา

"คณะบ๊ายดำ" โรงเรียนราชินีล่าง
ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2477

แถวนั่ง จากซ้ายไปขวา ประภา คูสมิทธิ, เสนาะ สิงหเสนี (กุญชร ณ อยุธยา), ภัทรา จารุจินดา

แถวยืน จากซ้ายไปขวา ประทุม สุขกิจ (รุจิพันธุ์), บุญช่วย ชูถิ่น (เจริญรัถ), พะเยาว์ เสนาจักร์, พรรณลัมภ์ บุนนาค, พระองค์เจ้าหญิง สุทธสิริโสภา จุฑาฑุธ (กิติยากร)

พ.ศ. 2482 อายุ 23

ไปแล้ว ได้ตกเป็นของคุณกลาง ซึ่งจะต้องมีหน้าที่รักษาส่วนที่จะต้องแบ่งให้แก่น้อง ๆ ที่ยังไม่ได้รับส่วนแบ่งจากบิดาเลยนั้นด้วย คุณกลางเป็นผู้เลี้ยงดูเสนาะตั้งแต่เล็กจนโตเป็นสาวถึงแม้จะมีคุณน้อมมารดาร่วมอยู่ด้วยก็ตาม เสนาะอยู่กับคุณกลางอย่างใกล้ชิดเหมือนลูกแท้ ๆ และได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้เก็บเงินทรัพย์สมบัติ ดูแลผลประโยชน์ของคุณกลางทั้งหมด ตลอดจนบางครั้งยังต้องไปขึ้นศาลแทนคุณกลางด้วยก็มี จนเสนาะได้แต่งงานกับผมไปเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๔๘๔ จึงต้องจากคุณกลางมาอยู่กับผมด้วยความอาลัยเป็นอย่างยิ่ง คุณกลางถึงกับร้องไห้อยู่หลายพัก ขณะแต่งงานเสนาะมีอายุใกล้ ๒๔ ปีบริบูรณ์ ส่วนผมย่างเข้าปีที่ ๓๒ สมบัติพัศถานและผลประโยชน์ต่าง ๆ ของคุณกลาง คุณกลางจึงต้องดูแลเอง แต่ยังมีพี่ชายสนานอยู่ช่วยดูแลนับแต่นั้นมา นาน ๆ คุณกลางจึงจะเรียกเสนาะไปปรึกษาหารือครั้งหนึ่ง

เสนาะได้มาเป็นภรรยาผมอย่างที่เรียกว่า โดยบุพเพสันนิวาส หรือกรรมเก่าบันดาลให้มาใช้ชีวิตร่วมกันโดยแท้ ผมได้พบเห็นเสนาะครั้งแรกในคืนวันหนึ่งในงานฤดูหนาววังสราญรมย์ของปี ๒๔๘๒ ผมนั่งรับประทานอาหารค่ำกับน้องสาวและเพื่อน ๆ อยู่ในงานนั้น เสนาะเป็นเพื่อนนักเรียนโรงเรียนราชินีล่างมาด้วยกันกับน้องสาวผม คืนนั้นเผอิญเสนาะเดินผ่านมาที่โต๊ะอาหาร เห็นน้องสาวผมก็เข้ามาทักทายปราศรัย พอผมเหลือบเห็นหน้าเสนาะเข้าเท่านั้น ก็ต้องตกตลึง ใบหน้าของเสนาะมีเสน่ห์สวยเหลือเกิน ไม่เคยพบดวงหน้าหญิงใดที่สวยเช่นนี้มาก่อนเลยในชีวิต ชีวิตในวัยรุ่นของผมระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ก็โลดโผนเอาการอยู่ มีเพื่อนหญิงทั้งที่คบเป็นเพื่อนสนิท และคู่รักชาวฝรั่งเศสก็หลายคน จนเกือบจะให้มาอยู่เมืองไทยด้วยกันคนหนึ่งก็แล้ว อีกทั้งชีวิตในวัยหนุ่มโสดของผมในเมืองไทยหลายปีได้ไปติดลูกสาวคนโน้นบ้าง คนนี้บ้าง ชนิดที่คิดจะแต่งงานด้วยก็มีแต่พบอุปสรรคไปเสียทุกครั้ง โดยที่ผมได้สูญเสียบิดาไปแต่เมื่ออายุ ๒๔ และมารดาเมื่ออายุได้ ๒๗ การที่จะคิดแต่งงานกับใครสักคนจึงต้องตรึกตรองอย่างหนัก เพราะน้อง ๆ ผมอีก

หลายคนยังอยู่ในความดูแลของผมทั้งสิ้น และที่ยังอยู่ในต่างประเทศก็ถึง ๒ คน ผมไม่เคยรักดวงหน้าหญิงใดเท่ากับของเสนาะนี้เลย ต่อมาไม่กี่มากน้อย ก็ได้พบเสนาะอีกครั้งหนึ่งที่โรงหนังโอเดียน คืนนั้นฉายเรื่องตลกอ้วนผอมซึ่งเสนาะเขาก็ยังจำได้ เลยเป็นอันไม่ได้ดูหนังกัน ไฟเปิดที่ไรเป็นคอยจ้องดูหน้าเขาเสียเรื่อย กลับถึงบ้านก็เลยซักไซ้ไล่เรียงน้องสาวว่าเป็นลูกหลานใครหรือ ขอให้น้องช่วยเป็นสะพานให้พี่ด้วย ต่อมาไม่กี่เดือนก็ได้ส่งเจ้านายผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งไปขอหมั้น และก็ได้แต่งงานกันสมความปรารถนากรรมเก่าได้บันดาลให้เรามาพบกัน และลงเอยกันโดยปราศจากอุปสรรค ก่อนแต่งงานผมได้เล่าประวัติให้เขาฟังหมดว่าผมเคยรักชอบพอหญิงใดมาบ้างในชีวิต และทำไมจึงไม่ได้แต่งงานมาก่อนจนมาพบเสนาะเขาจึงได้เข้าใจว่า มิน่าเล่า หลังจากที่แต่งงานแล้วใหม่ ๆ จึงได้มีผู้ใหญ่ของผู้หญิงในวงสังคมมาพูดถากถางกระแนะกระแหนกับเขาจนเขาเกิดโมโหก็หลายครั้ง เป็นเชิงหาว่า เขามีเสน่ห์อะไรนักหรือจึงจับผมได้อยู่มืออย่างรวดเร็ว แต่พอได้รู้จักกันจริงและรู้ว่าเสนาะเป็นลูกใครมีญาติพี่น้องคือใครบ้าง อยู่ในสกุลไหน ก็เปลี่ยนมาเป็นชอบพอขอวิสาสาสะด้วยดี

ในวันแต่งงานของเราคือ ๑๐ มกราคม ๒๔๘๔ ทางการได้สั่งพรางไฟทั่วพระนครเป็นครั้งแรก เนื่องจากประเทศไทยกับเขมรฝรั่งเศสเกิดพิพาทกัน ฝรั่งเศสได้ส่งเครื่องบินเข้ามาในเขตแดนไทย เราต้องฉุกละหุกอลหม่านกันบ้างตามสมควร งานเลี้ยงเพื่อนฝูงคืนนั้นต้องออกประกาศยกเลิกโดยกระทันหัน แล้วจึงมาจัดเลี้ยงกันภายหลัง เราผ่านคืนแรกของวันแต่งงานในความมืด แต่ก็ตื่นเต้นดีอยู่ไม่น้อย

เสนาะได้มาอยู่กับผมที่บ้านรองเมืองซอย ๕ ตั้งแต่วันแต่งงาน ที่บ้านนี้มีคุณป้าของผมคนหนึ่งกับคุณยายของผมอีกคนหนึ่งอยู่รวมกันในบ้านซึ่งมีอยู่ ๒ หลังใหญ่ ท่านเป็นผู้ใหญ่ของบ้านและมีบ่าวไพร่ และญาติของคุณป้า คุณยาย อยู่รวมกันอีกหลายคนตามสมัยนั้น ในระยะที่เสนาะเริ่มมาอยู่ใหม่ ๆ เสนาะต้องอดทนต่อสู้กับพวกเหล่านี้ ไหนจะต้องเอาใจคุณป้าคุณยายไหนพวกญาติบริวารจะคอยลองดี เพราะเสนาะเขาไม่ยอมเอาคนของเขามาอยู่

ด้วยเลย พวกบริวารพยายามตั้งแง่อวดฉลาดบ่อย ๆ แต่เสนาะเขาก็ใช้ความดีและใจเย็นเข้าสู้ ไม่เคยคิดหักด้ามพร้าด้วยเข่า เพราะเกรงจะกระทบกระเทือนใจคุณยาย และคุณป้าซึ่งถ้าจะกระทำ ก็คงทำได้จนคุณป้าของผมซึ่งไม่ว่าใครต่อใครในวงสังคมผู้ใหญ่สมัยนั้น ต้องออกปากแทบทุกคนว่าป้าผัวแบบนี้ หลานสะใภ้ต้องแบนแน่ แต่ตรงกันข้ามคุณป้าคุณยายกลับเกรงใจเสนาะ โดยเฉพาะคุณป้ากลับรักเสนาะ ในตอนที่ท่านล้มป่วยด้วยโรคเบาหวาน และต่อด้วยไตพิการ จนเสียชีวิตในปี ๒๔๘๖ ท่านบ่นเสมอว่า ไม่นึกเลยว่าหลานสะใภ้จะดีกับฉันถึงเพียงนี้ ดียิ่งกว่าหลานแท้ ๆ ทั้งหมดเสียอีก

เสนาะได้รับกรรมต้องเหน็ดเหนื่อยและพบกับความทุกข์บ่อย ๆ ครั้งแรกหลังจากแต่งงานไม่กี่เดือน ญี่ปุ่นผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างไทยกับเขมรฝรั่งเศส ได้จัดให้ฝรั่งเศสยกเมืองพระตะบองและเมืองเล็กอื่น ๆ อีก ๒–๓ เมืองให้แก่ไทย จึงได้มีการแต่งตั้งคณะเดินทางไปพระตะบองเพื่อทำการรับมอบดินแดน คุณควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าคณะ ผมเป็นผู้แทนของกรมรถไฟไปกับคณะด้วย เพราะมีการรับมอบรถไฟให้ด้วย ต้องไปอยู่ที่เมืองพระตะบองประมาณ ๒ สัปดาห์ เสนาะต้องได้รับทุกข์ เพราะว้าเหว่เป็นครั้งแรกในชีวิต และต้องทนอยู่คนเดียวที่บ้านรองเมือง

ผมประพฤติตนเป็นนักเลงกอล์ฟมาก่อนแต่งงาน แต่งงานแล้วก็ยังหลงกอล์ฟอยู่ กว่าจะกลับบ้านก็ค่ำเกือบทุกวัน ยังไม่รู้จักห่วงเสนาะ จนคุณป้าเห็นใจและเริ่มรักเสนาะเข้าแล้ว ได้ดุด่าผมว่า เองควรแต่งงานกับลูกกอล์ฟเสียดีกว่าแต่งงานกับคน ทิ้งเขาไว้ให้หิวข้าวต้องนั่งคอยอยู่ทุกวัน ให้กินก่อนก็ไม่ยอม ผมไม่ค่อยรู้สึกอะไร เพราะเคยชินกับนิสัยของคุณป้าแล้ว คือปากร้ายใจดี กว่าผมจะรู้สึกเห็นใจเสนาะก็ต่อภายหลังเมื่อมีอายุย่างเข้าวัยกลางคนหรือครึ่งร้อยไปแล้ว และก็ได้แต่เสียใจเมื่อหันมาพูดคุยกันถึงความหลัง ซึ่งถ้าจะให้กลับไปตั้งต้นชีวิตใหม่อีก เห็นจะไม่เอาอย่างเด็ดขาด

วันที่ ๘ มกราคม ๒๔๘๕ มหาสงครามเอเซียบูรพาระเบิดขึ้น ญี่ปุ่นบุกโจมตีโดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า เข้ายึดประเทศไทย สิงคโปร์ มาเลเซีย พีลลิปปินฯลฯ ประเทศไทยประกาศร่วมวงไพบูลย์กับญี่ปุ่น ผมทำงานเป็นวิศวกรอยู่ที่โรงงานมักกะสัน ซึ่งก็มีทหารญี่ปุ่นเข้ามาร่วมอยู่ด้วยแต่ไม่มากนัก เพราะเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญมาก เสนาะเริ่มแพ้ท้องลูกคนแรกในปีนั้น เริ่มด้วยอาการคลื่นเหียรอาเจียรอย่างหนัก แต่ก็เพียงวันเดียวเท่านั้น ทีแรกก็ไม่รู้จนไปหาหมอตรวจแล้วจึงแนใจ ปีนั้นน้ำเกิดท่วมใหญ่กรุงเทพฯ ทั้งๆที่ท้องก็ใหญ่แล้ว เสนาะยังอุส่าห์อุ้มท้องพายเรือไปส่งปิ่นโตถึงโรงงานมักกะสัน จนผู้บังคับบัญชาของผมเห็นเข้า ก็ได้เอ็ดตะโรเอา เสนาะคลอดลูกคนแรกที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในคืนวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๕ ปีมะเมีย เป็นหญิงให้ชื่อเล่นว่า "ลุ๊ปุ๊ก" ชื่อจริงว่า "สุทธาลินี" เสนาะรักลูกคนแรกของเขามาก ลุ๊กปุ๊กเป็นเด็กผิวขาวเป็นนวลไย ไม่มีรอยกระดำกระด่างหรือตำหนิที่ไหนเลย เป็นปุยฝ้ายไปทั้งตัว ใครเห็น ใครทัก เป็นเด็กอ้วนท้วน ไม่เคยเจ็บเลยตั้งแต่คลอด จนป่วยครั้งเดียวด้วยโรคไอกรนต่อด้วยปอดบวม และได้เสียชีวิตไปในวันคล้ายวันเกิดของเขาคือ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๖ ในห้องตรงที่เดียวและเวลาเดียวกันกับที่เสนาะเริ่มอาเจียรขนาดหนักเพราะแพ้ท้องเป็นครั้งแรกนั้น เสนาะเสียใจขนาดหนักถึงกับเป็นลมพับไปบนตักของคุณน้อมมารดา ซึ่งไปช่วยดูแลหลานที่บ้านรองเมืองเพียงไม่กี่วัน การตายของลูกคนแรกของเรานี้ ต่อเนื่องมาจากการตายของคุณป้าด้วย อาจเป็นความผิดบกพร่องหรือความรู้เท่าไม่ถึงการของเราก็ได้ คุณป้าซึ่งมีโรคเบาหวานประจำมาตั้งแต่สาว ๆ เกิดมีไตพิการขนาดที่นายแพทย์ผู้รักษากระซิบบอกว่า อยู่ในวาระสุดท้ายที่จะต้องเสียชีวิต เสนาะต้องพยาบาลคุณป้าเกือบตลอดเวลา จะให้คนอื่นมาแทนที่คุณป้าก็ไม่เอา ต้องคอยเรียกเสมอ ใครทำอะไรให้ก็ไม่ถูกใจเท่า โดยเฉพาะเวลาจะกินยาไม่ยอมไว้วางใจใครทั้งสิ้น สำหรับนายแพทย์ที่ประจำรักษาก็เช่นกัน ทุกครั้งที่มาเยี่ยมจะต้องเรียกเสนาะไปให้รับทราบแต่คนเดียว คุณป้าได้เอาน้องชายคนที่สองของผมไปเลี้ยงเป็นลูกตั้งแต่ยังนอนแบเบาะ คุณป้าเองไม่มีลูก สมบัติที่ดินต่าง ๆ ของคุณป้าได้ทำพินัยกรรมยกให้แก่น้องชาย

คนนี้แต่ผู้เดียว และยกที่นาให้คนใกล้ชิดของท่านด้วย โดยฝากให้ผมเป็นผู้ดูแลมอบหมาย เพราะในระหว่างนี้ น้องชายของผมยังติดอยู่ในประเทศเยอรมันซึ่งกำลังมีสงครามใหญ่กับฝ่ายพันธมิตรอยู่ คุณป้ามีอาการหนักใกล้จะสิ้นชีวิตไม่กี่วัน ได้บ่นกับเสนาะว่าต้องเหน็ดเหนื่อยมาคอยปฏิบัติป้า ป้าไม่ได้ทำพินัยกรรมยกอะไรให้เลย อยากให้เรียกทนายความประจำของท่านมาแก้พินัยกรรมเสียใหม่เพื่อแบ่งให้ผมกับเสนาะบ้าง แต่เสนาะเขาได้ตอบว่า คุณป้ากำลังไม่สบายมาก ไม่ต้องห่วงคุณอาชว์กับดิฉันหรอก ยกให้คุณจินตน์คนเดียวก็ดีแล้ว คุณป้าเลยถอดแหวนมรกตวงเล็กวงหนึ่งที่ชอบใส่ประจำให้แก่เสนาะไว้เป็นที่ระลึก ขณะนั้นลุ๊กปุ๊กเริ่มป่วยเป็นโรคไอกรนแล้ว เสนาะต้องเหน็ดเหนื่อยอย่างมาก ไหนลูกเล็กของตนกำลังเจ็บและไออย่างน่าสงสาร ไหนคุณป้ากำลังป่วยหนัก ต้องคอยไปดูแลและคอยพบปะกับหมอทั้ง ๆ ที่มีพยาบาลประจำทั้งกลางวันและกลางคืนแล้ว ก็ยังต้องวิ่งจากบ้านโน้นมาบ้านนี้ คุณหมอที่รักษายังออกปากชมเชยเสนาะเสมอมา จนกระทั่งบัดนี้ว่าหาหญิงอย่างนี้ยาก เป็นคนอดทนและเป็นห่วงคนอื่นก่อนห่วงตัวเอง เสนาะเขาเป็นคนอดทนจริง ๆ และใจแข็งมาก เขาเคยว่าผมเสมอว่าใจอ่อนเกินไป ขนาดข้าราชการในใต้บังคับบัญชาของผมที่โรงงานมักกะสันยังออกปากพูดว่า ถ้าคุณเสนาะถอดใจไปให้ผมสักพักเพื่อบังคับบัญชาโรงงานมักกะสัน คงจะสวยและได้เห็นดีกันหลายคนทีเดียว ทั้งนี้เพราะผมมีเมตตา สงสารคนมากเกินไป คนดีหรือไม่ดีสงสารไปหมด แต่เสนาะเขารักเมตตาสงสารแต่คนที่ดีเท่านั้น คนไม่ดีไม่มีน้ำใจหรือชอบกินเหล้าเมายาติดเป็นนิสัย หรือคนที่มีวาจาไม่สุภาพชอบพูดคำด่าคำจนติดปากแล้ว เสนาะเขาต้องเตือนผมให้ถอยห่าง หรือถ้าเป็นผู้บังคับบัญชาก็อย่าเข้าไปใกล้ชิดบ่อยนัก เขาบอกว่าคนใช้คำหยาบจนติดปากเป็นเสนียด เทวดาไม่คุ้มครองรักษา อนึ่ง เสนาะเขาเป็นคนเอาเรื่องมาก ถ้าเป็นกรณีที่สำคัญแล้ว เขาไม่ยอมไว้หน้าใครเลย เคยมีผู้บังคับบัญชาคนหนึ่งซึ่งเรารักและนับถือดุจพี่ชาย ขนาดผมเองก็เกรงไม่กล้าโต้เถียงคัดค้านในเรื่องส่วนตัว แต่กับเสนาะแล้ว ถ้ามีอะไรแสดงออกมาจนทำให้เขาไม่พอใจแล้ว เขากล้าที่จะออกปากต่อว่าทันที

จนผู้บังคับบัญชาคนนั้นต้องออกปากยอมแพ้แก่เสนาะ ขนาดไปบ่นกับพรรคพวกว่า "คุณเสนาะแกเป็นคนเอาจริง แกเล่นงานผมได้"

ก็เพราะเหตุที่เสนาะต้องวุ่นอยู่กับคุณป้าจนขาดการดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ไว้ใจในคนเลี้ยงเกินไป ทั้งเมื่อคุณป้าสิ้นไปแล้ว ก็ยังต้องออกรับแขกเป็นแม่บ้านทั้งหมด ญาติของคุณป้ามีมากมายหลายคน บางคนก็เคยได้มาอยู่ที่บ้านรองเมืองเป็นเวลาหลายปีระหว่างที่เรียนหนังสืออยู่ และต่างก็กลายเป็นอาเสี่ยกันแทบทั้งนั้น ได้ผลัดกันสั่งโต๊ะจีนมาเลี้ยงกันแทบทุกคืนตั้งแต่คุณป้าสิ้นจนถึงวันเผา เสนาะต้องเหน็ดเหนื่อยจนแทบเดินไม่ไหว คุณป้าตายและเผาไปไม่กี่วัน ลูกก็จากไปอีกคนหนึ่ง ผมเลยต้องพาเสนาะไปท่องหัวเมืองเพื่อให้ลืมเสียบ้าง ในระยะนั้นคนในบ้านรองเมืองตายรวมกันถึง ๔ คน ในเวลาติด ๆ กัน เป็นเด็กคนใช้คนหนึ่ง กับเมียคนรถอีกคนหนึ่ง เรารู้สึกว่าบ้านนี้มีอะไรไม่ดี ถ้าจะอยู่ไม่ได้เสียแล้ว โดยเฉพาะในระหว่างสงครามขนาดที่เขาจะส่งลูกระเบิดมาลงเมื่อใดก็ได้ จึงได้จัดการย้ายมาอยู่ที่บ้านซอยพร้อมศรี ถนนสุขุมวิท ซึ่งเราได้เตรียมสร้างไว้ก่อนแล้วหนึ่งหลังเล็ก พร้อมพาคุณยายและคนติดตามอีก ๒–๓ คน ไม่ได้ขนย้ายเครื่องเรือนจากบ้านรองเมืองไปด้วยเลย เราได้สร้างบ้านหลังนี้ไว้ตั้งแต่เริ่มสงครามมหาเอเซียบูรพาใหม่ ๆ โดยเสนาะเขาเป็นคนต้นคิดและจัดหาที่เองทั้งหมด เราเคยพาลูกลุ๊กปุ๊กมาพักบ้านนี้เป็นบางครั้ง แต่แล้วก็ต้องกลับมาบ้านรองเมืองโดยที่ห่วงคุณป้า เมื่อหมดคุณป้าจึงย้ายมาอยู่บ้านพร้อมศรีตลอดจนสิ้นสงคราม ระหว่างที่อยู่บ้านพร้อมศรี เป็นระยะเวลาที่สงครามกำลังจะเข้าขั้นแตกหัก โรงงานมักกะสันกลายเป็นจุดที่ฝ่ายสัมพันธมิตรส่งเครื่องบินลาดตระเวนมาดูบ่อย ๆ และถูกทิ้งระเบิดขนาดหนัก ๆ หลายครั้ง ถ้าวันไหนเป็นวันที่ผมต้องนอนเวรที่โรงงาน เสนาะเขาใจไม่เป็นสุขเลย มีเสียงหวอเกิดขึ้นเขาใจหายหมด เป็นห่วงผมทันที พอทราบว่าไม่มีการทิ้งระเบิดที่โรงงานเขาก็ดีใจ

ในปี ๒๔๘๗ เสนาะได้ตั้งท้องลูกคนที่ ๒ ระยะนั้นผมเกิดถูกท่านนายกรัฐมนตรีมีคำสั่งให้ผมเป็นกรรมการไปร่วมเจาะและกลั่นน้ำมันที่อำเภอฝาง กับหลวงเดชาติวงศ์วราวัฒ (ม.ล. กรี เดชาติวงศ์) ซึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน มีอธิบดีกรมทางหลวงร่วมเป็นกรรมการด้วย เราสร้างอุปกรณ์เจาะและกลั่นเองโดยอาศัยวิศวกร และช่างหลายคนจากโรงงานมักกะสันไปช่วยด้วย เสนาะเขาเกิดอยากติดตามไปด้วยทั้ง ๆ ที่รู้แล้วว่าท้อง แต่ห่วงเรื่องอาหารสำหรับผม ผมเป็นคนกินยากพบสิ่งที่ไม่เคยปากไปกินเข้าแล้ว เป็นท้องร่วงแทบทุกที เขาเลยจัดทำเอง การเดินทางจากกรุงเทพ ฯ ไปฝาง ต้องไปโดยทางรถไฟถึงเชียงใหม่ แล้วต่อด้วยรถยนต์จนถึงฝาง ต้องรอนแรมนอนบนรถไฟหลายคืน และต้องเปลี่ยนรถที่สพานบ้านดารา เพราะถูกระเบิดยับเยิน รถผ่านไปมาไม่ได้ต้องขนถ่ายกัน เสนาะต้องเหนื่อยมากอีกครั้งหนึ่ง เพราะไม่เพียงแต่ทำอาหารให้ผมกินคนเดียว โดยมีนักการจากโรงงาน ซึ่งรักและเคารพเรามากติดตามมาช่วย ขนาดเขาบอกว่าเขารักและทำให้คุณทั้งสองได้ทุกอย่าง ยิ่งกว่าทำให้แก่พ่อแม่เขาเสียอีก แต่เสนาะต้องทำเผื่อให้แก่คุณหลวงเดชา ฯ อธิบดีกรมทางและพรรคพวกที่ติดตามไปรวมกัน ต้องเลี้ยงคนร่วม ๑๕–๑๖ คน พวกนี้เขาไม่ทุกข์ร้อนเรื่องอาหารการกิน มิได้เตรียมอะไรไปเลย ตั้งใจว่าถึงที่ไหนก็หาซื้อกินที่นั่นได้ เพราะจากการเดินทางด้วยความเหน็ดเหนื่อยโดยมิได้คาดหมายนี้ เมื่อถึงฝางเสนาะก็เจ็บท้อง แท้งลูกคนที่ ๒ ในห้องฝาทำด้วยใบไม้แห้งกลางป่า พวกที่ไปหลายคนพากันตกใจเกรงว่าจะเป็นอันตรายจึงได้ช่วยกันคนละไม้คนละมือ แต่เผอิญได้หมอมาจากเชียงใหม่คนหนึ่งจากข้าหลวงเชียงใหม่ซึ่งเคยเป็นเพื่อนชอบพอกันมาตั้งแต่ครั้งผมรับราชการเป็นนายช่างกลอยู่ที่สถานีชุมทางทุ่งสง และท่านเคยเป็นนายอำเภออยู่ที่นั่น ส่วนตัวหมอเองก็เคยรับราชการอยู่ที่ทุ่งสง และเคยรู้จักกันมาแล้วเหมือนกัน ทั้งสองอุตส่าห์รีบเดินทางจากเชียงใหม่มาช่วยดูแลเสนาะจนกระทั่งปลอดภัย บัดนี้ท่านได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว เมื่อกลับถึงกรุงเทพ ฯ เสนาะก็รีบไปหาหมอทำคลอดเพื่อช่วยตรวจรักษาอีกชั้นหนึ่งจนแข็งแรงเป็นปรกติ

ถึงต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๘ เสนาะก็ตั้งท้องลูกคนที่ ๓ อีก คือลูกคนโตของเราที่มีชีวิตอยู่จนบัดนี้ ระยะนั้นสัมพันธมิตรส่งเครื่องบินเป็นฝูงมาทิ้งระเบิดแบบปูพรมสถานีหัวลำโพง บางซื่อ สะพานพระราม ๖ และโรงงานมักกะสันบ่อย ๆ ทุกครั้งที่มาก็พากันอกสั่นขวัญแขวน โดยเฉพาะคุณยาย กลัวว่าบ้านรองเมืองจะถูกระเบิด วันหนึ่งเครื่องบินหลายต่อหลายเครื่องมาทิ้งระเบิดสถานีหัวลำโพง แต่ทิ้งพลาด ลูกระเบิดตกลงแถวรองเมืองเป็นว่าเล่น ทั้งระเบิดชนิดทำลายและชนิดสังหาร บ้านแทบทุกหลังในรองเมืองซอย ๑ และซอย ๕ ถูกระเบิดเพลิงไหม้เป็นจุลมหาจุล มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายมากเพราะลูกระเบิดแบบสังหาร บ้านผมหลังเดียวเท่านั้นที่รอด ขณะนั้นเรามองจากบ้านพร้อมศรีเห็นแต่แสงเพลิงแดงฉานขึ้นท้องฟ้า ครั้งแรกเชื่อว่าบ้านเราคงไม่รอดแล้วก็เพราะคนที่ไปดูมาบอกว่า บ้านแถวรองเมืองซอย ๕ วอดวายหมด เผอิญมีญาติใกล้ชิดคนหนึ่งซึ่งมีใจเป็นนักเลงเต็มตัว มีเพื่อนฝูงมาก ได้ออกจากบ้านซอยนานาเหนือไปดูถึงบ้านรองเมือง พบกับหัวหน้าหน่วยดับเพลิงเผอิญเป็นเพื่อนกันเลยฉุดให้ไปช่วยดับบ้านผมทันที ขณะนั้นไฟกำลังลามถึงเรือนครัวแล้วและก็ช่วยดับได้ทัน เรือนใหญ่ทั้งสองเลยไม่ไหม้เข้าของในบ้านเช่น ตู้เย็น ตู้เก็บเสื้อผ้าตู้เซฟ เครื่องเงินเครื่องทอง ยังมิได้ขนออกมาทั้งนั้น ได้แต่เอาเตียงนอน เครื่องแต่กายโฉนดที่ดินและเอกสารสำคัญบางอย่างมาก่อนเท่านั้นที่บ้านซอยพร้อมศรี ญาติคนนั้นเมื่อไฟดับแล้ว ได้ห้อรถมาตะโกนบอกที่บ้านพร้อมศรีว่า บ้านเราปลอดภัยหลังเดียวเท่านั้นโว้ยคนในบ้านทุกคนก็ปลอดภัย คุณยายดีใจจนน้ำตาไหล เราคิดว่าพระกำแพงเขย่งประจำบ้านและวิญญาณของคุณเป้า และของลูกลุ๊กปุ๊กคงได้มาช่วย เราได้สั่งรีบซ่อมบ้านเพราะหลังคาแตกหมด สำหรับตัวเสนาะเองต้องระวังตัวแจ เพราะกำลังท้องลูกคนที่ ๓ ไม่ได้ออกไปไหนเลย แต่ก็อยู่นิ่งไม่ได้ ได้ใช้เวลาว่างทำหวานเย็น และของรับประทานเล่นออกขายแก่คนใกล้บ้าน และกับผู้ที่ชอบมาเล่นไพ่ข้างบ้าน ได้เงินมานับว่าคุ้มค่าเหนื่อยทีเดียว ที่จริงเรามี น้ำตาล กาแฟ กินอย่างสมบูรณ์ตลอดสงคราม ไม่เคยขาดเหลือเลย นมข้น เนยสด

เสนาะเขารู้จักทำกินเองไม่มืดกัน บางครั้งเขายังอุตส่าห์ทดลองทำน้ำขิงอัดลมแบบ Ginger beer เลี้ยงเพื่อนฝูงด้วย เสนาะต้องทำอะไรต่ออะไรทุกวันจนสงครามมหาเอเซียบูรพาถึงจุดจบ ซึ่งพากันดีใจใหญ่ นอนได้หลับสนิท

ถึงปลายเดือนธันวาคม ๒๔๘๘ เสนาะได้คลอดลูกคนที่ ๓ เป็นหญิงให้ชื่อว่า "อินทนิมา" ชื่อเล่นว่า "เจี๊ยบ" เพราะเกิดวันอาทิตย์ และปีระกาเหมือนพ่อ แต่เสนาะก็ต้องเผชิญกรรมอีกในการคลอดลูกคนนี้จนแทบเอาตัวไม่รอด เจ็บท้องก่อนคลอด ๑ วันกับ ๑ คืน ถุงน้ำแตกแล้วแต่ไม่มีลมเบ่ง หมอก็มาช่วยเฝ้าอยู่ที่บ้านตลอดคืนพร้อมเครื่องมือนำออกมาวางเรียงเต็มโต๊ะ จนรุ่งเช้าก็ไม่คลอด สายหน่อยหมอขอกลับไปดูบ้าน พอหมอกลับไปไม่เท่าไรเสนาะก็ปวดมีลมเบ่งขึ้นมา ผมรีบขับรถยนต์ออกไปตามหมอ เผอิญอยู่ไม่ไกล ทราบภายหลังว่าเสนาะเบ่งลูกออกมายังไม่หมดทั้งตัว ท่าท่าจะหมดแรงเอาเพราะเข็นแห้ง ทั้งไม่ได้นอนมาทั้งคืน นางพยาบาลที่มาเฝ้าร้องบอกให้เบ่งให้แรงเต็มที่อีกทีเดียว เด็กก็หลุดออกมาจากช่องคลอด แต่ไม่ร้อง พอดีผมขับรถพาหมอมาถึงบ้านจอดข้างห้อง หมอรีบลงมาจากรถแล้วผมก็ปิดประตูดังปังใหญ่ ลูกเจี๊ยบคงตกใจ เลยร้องออกมาได้ เป็นอันว่าปลอดภัยอีกครั้งหนึ่ง

เรื่องร้าย ๆ ที่เสนาะเคยประสพมาในชีวิต เขาเคยบ่นให้ผมฟังบ่อย ๆ ว่าไม่รู้ว่าทำกรรมอะไรไว้ในชาติปางก่อน ครั้งหนึ่งเขาได้ไปเยี่ยมคุณป้าของเขาในสวนซอยอรุพงษ์หรือโรงหนังโคลิเซียมปัจจุบัน สมัยนั้นยังเป็นทุ่งนา มีหญ้ารกไปหมด เสนาะเขากำลังอยู่ในวัยรุ่น พอลงจากรถม้าให้คนใช้เดินออกหน้า ตัวเขาวิ่งตามเลยถูกงูเห่าซึ่งมีชุกชุมแถวนั้นกัดเอาที่เท้า ทีแรกก็ยังไม่รู้ ต่อคุณป้าที่นั่นแลเห็นแผลก็ตกใจ รีบให้ขึ้นรถม้าเร่งขับไปสถานเสาวภา กว่าจะถึงตัวเขาก็บิดเกือบแย่แล้ว พอรถม้าเข้าจอด หมอก็รีบออกมารับพาเข้าไปฉีดยาทันทีก่อนคนอื่นที่กำลังรอคิวอยู่ จึงได้ปลอดภัย และอีกครั้งหนึ่งเสนาะกำลังอยู่ในวัยเรียนมัธยมที่โรงเรียนราชินีล่าง เพื่อนฝูงหลายคนในรุ่นเดียวกันยังคงจำได้ดี วันหนึ่ง

เขาเอาเท้าไปสะกิดเข้ากับบังโกลนรถม้าในโรงม้า เป็นแผลเลือดซิบ ๆ นิดเดียว แต่ที่ไหนได้อีก ๒ วัน ต่อมา มีอาการแดงอักเสบลุกลามรวดเร็ว หมอบอกว่าเป็นบาดทะยักต้องตัดขาจึงจะไม่ตายเสนาะเขาบอกว่า ถ้าต้องตัดขาแล้ว เขาจะขอยอมตายเสียดีกว่า เขาทนปวดจนถึงวาระสุดท้ายของโรคคือ หัวใจกระตุกแทบเจียนจะขาดใจ เผอิญมีพระเขมรองค์หนึ่งได้มาเยี่ยม และได้ช่วยทำการเสกเป่าคาถาอาคมอย่างไรไม่ทราบ เป่าที สองที เสนาะเขาบอกว่าหัวใจเขาหยุดกระตุกทันที และตั้งแต่นั้นมาก็หายวันหายคืน แต่กว่าจะหายขาดไปไหนมาไหนได้ ก็ใช้เวลานานหลายเดือนจนขาลีบไปข้างหนึ่งเป็นเวลาหลายปี ชีวิตของเสนาะต้องผจญกับเหตุการณ์อย่างชนิดเอาชีวิตผูกไว้บนเส้นด้ายหลายครั้ง ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่เสี่ยงกับความตายอย่างแท้จริง

ปี ๒๔๘๙ เราได้ย้ายจากบ้านซอยพร้อมศรีกลับมาอยู่บ้านรองเมือง เสนาะก็ท้องลูกคนที่ ๔ คือคนที่ ๒ ที่มีชีวิตอยู่และก็ได้คลอดลูก "ฝอยฝา" ที่บ้านรองเมือง เมื่อเดือนมีนาคม ๒๔๙๐ ลูกคนนี้คลอดง่ายกว่าเพื่อน และมีน้ำหนักมากกว่าลูกทุกคนด้วย เลยให้ชื่อเล่นว่า "อ้วน" ขณะคลอดมีหมอคนเดิมอยู่พร้อมเรียบร้อยดีทุกอย่าง

หลังจากคลอดลูกคนที่ ๔ เพียง ๒ หรือ ๓ วัน เสนาะก็ต้องจัดแจงบ้านช่องเพื่อช่วยคุณยายทำพิธีแต่งงานน้าหนุ่มคนหนึ่ง ซึ่งอยู่กับเราที่บ้านรองเมืองมาเป็นเวลานาน และอยู่เฝ้าบ้านรองเมืองตลอดเวลาสงคราม เสนาะเขาต้องเหน็ดเหนื่อยอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ด้วยความยินดี เพราะน้าหนุ่มคนนี้มีน้ำใจ และดูจะรักนับถือเสนาะและผมเป็นอันมากจนกระทั่งทุกวันนี้ เราจึงได้จัดการทุกอย่างให้เป็นที่เรียบร้อยด้วยความเต็มใจ

หลังจากน้องคนที่เป็นลูกเลี้ยงของคุณป้ากลับจากเยอรมันพร้อมภรรยา ซึ่งเป็นชาติเยอรมัน เราก็ได้มอบหมายทรัพย์สมบัติของคุณป้าให้เขาเรียบร้อย บ้านรองเมืองมีชื่อในโฉนดเป็นของพี่น้อง ๓ คน เราจึงได้ตกลงทำการขายเพื่อแบ่งเงินไปหาบ้านอยู่กันเป็นสัดเป็นส่วนของตนเอง เสนาะเขาต้องวุ่นและหนักใจในการแบ่งสมบัติเข้าของในบ้านกับ

คุณยาย และต้องเหน็ดเหนื่อยอีกพักที่ต้องออกวิ่งจัดหาซื้อที่ และปลูกบ้านใหม่ได้ที่ซอยอโศก ต่อประสานมิตร ถนนสุขุมวิท ได้ขนย้ายกันอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๓ เราจากบ้านรองเมืองมาอยู่ที่บ้านอโศกในปี ๒๕๙๐ แล้วเสนาะก็ได้ตั้งท้องลูกคนที่ ๕ และได้คลอดลูกคนนี้ ซึ่งเป็นชายคนแรกในเดือนมิถุนายน ๒๔๙๑ ให้ชื่อเล่นว่า "โอ๊ก" ชื่อจริงว่า "มัชฌิมา" ลูกคนนี้คลอดไม่ยากนัก แต่ก็นอนคลอดอยู่กับคุณยาย หมอมาไม่ทัน ต่อคลอดมาเรียบร้อยแล้วหมอจึงมาถึง

ต่อมาเสนาะคิดอยากให้บ้านนี้เช่าเพื่อมีเงินเก็บ และก็มีชาวต่างประเทศแวะมาถามขอเช่าบ่อย เผอิญขณะนั้นคุณยายขายที่นาได้เงินมาก้อนหนึ่ง เลยตกลงเอาไปปลูกบ้านใหม่ในที่ดินคลองเตยของกองมรดกเจ้าคุณปู่ เป็นเรือนไม้เพื่อรื้อถอนได้ง่ายภายหลัง แล้วเลยปลูกเรือนเล็ก ๆ ให้คุณยายอยู่ต่างหากอีกหนึ่งหลัง ที่บ้านคลองเตย คุณยายมีอายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ เราได้จัดการทำบุญเลี้ยงพระฉลองครบ ๘๐ ปีให้คุณยาย มีญาติ–เพื่อนฝูงมารดน้ำคุณยาย และมีเลี้ยงอาหารระหว่างญาติมิตรที่ชอบพอกันตามสมควร พร้อมภาพยนตร์หนึ่งจอ ซึ่งคุณยายก็รู้สึกดีใจมาก เป็นการช่วยต่ออายุให้แก่คุณยาย เสนาะได้เหน็ดเหนื่อยจัดการให้คุณยายนี้อีกพักหนึ่ง เพราะเป็นแม่บ้านหัวหน้างานคนเดียวที่ดูแลจัดการเรื่องอาหารเลี้ยงดูผู้คนทั้งหมดที่มา

ณ บ้านคลองเตยนี้ เสนาะได้ตั้งท้องลูกคนที่ ๖ หมอมาตรวจสงสัยว่ามีอะไรผิดปรกติบางอย่าง จึงไปทำการถ่ายเอ็กซเรย์ ปรากฏว่ามีแฝด ทีแรกก็ชักวิตกเกรงว่าเสนาะจะต้องผจญกับการคลอดยาก เพราะตัวเล็กนิดเดียว แต่หมอบอกไม่เป็นไร เสนาะได้ไปขอยาพระจากท่านเจ้าคุณองค์หนึ่งที่เราเคารพนับถือมากที่วัดสามปลื้ม ท่านแนะนำให้รับประทานไว้จะคลอดง่าย เสนาะปวดท้องก่อนคลอดหลายวันโดยปวด ๆ หาย ๆ หมอนัดให้เข้าโรงพยาบาลจุฬา ฯ เหมือนลูกคนแรกเพื่อความปลอดภัย เข้าไปอยู่แล้วก็ไม่คลอดสักทีจนถึงวันเสาร์ เดือนธันวาคม ๒๔๙๒ ปีฉลู ผมถามหมอหน้าห้องคลอดว่า ทำไมจึงยังไม่คลอด

อีก หมอบอกว่าถุงน้ำหนามากยังไม่แตก เห็นจะต้องใช้มีดกรีด ผมก็ว่าเอาเลยซิหมอกรีดก็กรีด หมอจึงตกลงทำทันที แล้วเสนาะก็คลอดลูกแฝดคนแรกออกมาเป็นชาย เมื่อเวลาประมาณบ่าย ๒ โมง และอีกหลายนาที คนที่ ๒ ก็ยังไม่คลอดอีก หมอต้องทำการกรีดถุงน้ำอีก พอถุงน้ำแตกก็คลอดคนที่ ๒ ออกมาเป็นชายอีก ห่างกัน ๑๕ นาที น้ำหนักเบามากทั้งคู่ อีกไม่กี่วันต่อมาจวนที่เสนาะจะกลับบ้านได้ และหลังจากได้เข้าผ่าท้องทำหมัน เพราะมีท้องถึง ๖ ท้อง ๗ คนแล้วไม่ควรมีอีกต่อไป ลูกทั้ง ๓ ที่อยู่บ้านคลองเตยเกิดออกหัด เสนาะเลยต้องพาลูกแฝดไปอยู่บ้านคุณกลาง ซึ่งตัวเองได้เคยอยู่มาตั้งแต่เกิดที่ริมแม่น้ำใกล้วัดสามปลื้ม เป็นการชั่วคราวระหว่างที่ลูก ๓ คนเป็นหัดยังไม่หาย เสนาะอยู่บ้านคุณกลางได้ ๒ หรือ ๓ วันเกิดเป็นไข้ ปรอทคงสูงมาก เพราะมีอาการหนาวสั่นมือเท้าเย็นชาไม่รู้สึก เสนาะเขาเล่าว่าถ้ามันจะตายขึ้น ผอิญรับยาแก้ไข้แอสไปรไปทีเดียว ๒ เม็ด คุณน้อมมารดาจะให้คนไปตามผม เสนาะเขาก็ไม่ยอม ทนจนไข้ลด รุ่งเช้าผมไปถึงจึงรู้และก็ไปตามหมอมาช่วยตรวจ ฉีดยา และให้ยารับประทาน หมอบอกว่ากระเพาะปัสสาวะเกิดอักเสบเฉียบพลัน แต่ไม่กี่วันต่อมาก็หายเป็นปรกติ การที่เสนาะได้มีโอกาสไปอยู่กับคุณกลางครั้งนี้ คุณกลางดีใจมาก และก็เป็นครั้งสุดท้ายที่เสนาะได้มาอยู่กับพี่สาว ซึ่งได้เคยพักฟูมเลี้ยงดูมาตั้งแต่ยังเล็ก และเสนาะก็รักเหมือนแม่บังเกิดเกล้า ระหว่างสงครามคุณกลางได้ขนเข้าของที่มีค่าตลอดจนโฉนดที่ดินเป็นปึก ๆ มาฝากเสนาะไว้ที่บ้านซอยพร้อนศรีเพราะกลัวถูกระเบิด ตัวท่านต้องย้ายไปอยู่ในที่นาซึ่งปลอดภัยกว่าคุณกลางยังได้ออกปากกับเสนาะว่า อยากได้อะไรอีกก็เลือกเอาไปไม่ต้องคืนฉัน แต่เสนาะเขาไม่มีใจโลภ ไม่ขออะไรเลยเพราะได้จากคุณกลางเมื่อคราวแต่งงานมาแล้ว เมื่อสงครามเลิกแล้วก็ได้ส่งกลับคืนคุณกลางหมดครบทุกชิ้นทุกใบ แม้แต่เงินอีก ๓–๔ พันบาทของเสนาะเองที่คุณกลางให้ก็ยังฝากคุณกลางให้ช่วยเก็บไว้ให้อีก หากฉุกเฉินจำเป็นต้องใช้เมื่อใดก็ให้นำออกใช้ได้ทันที คุณกลางเคยพูดกับเสนาะว่า ฉันจะเขียนพินัยกรรมเก็บไว้ให้ในตู้เซฟเพราะแก่แล้ว พวกเธอยังมิได้รับส่วนแบ่งอะไรไปจากพ่อเลย

สักคน ทั้ง ๆ ที่ท่านเคยบอกให้เอาโฉนดที่ดินที่นาไปทำการโอนกันเสียก่อน ก็ไม่มีใครที่เป็นพี่ ๆ กระตือรือร้น ต่างพากันเกรงใจนึกว่าท่านคงจะมีอายุยืนไปอีกหลายปี แต่พอเสนาะพาลูกแฝดกลับมาอยู่บ้านคลองเตยไม่กี่วัน คุณกลางก็ล้มป่วย ทีแรกก็ดูไม่หนักหนาเท่าใดนัก แต่กลับมีอาการทรุดหนักอย่างรวดเร็ว และได้ถึงแก่กรรมไปเมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๙๓ ก่อนจะตายยังได้ขอให้คนไปตามเสนาะมาพบเพื่อสั่งเสียอะไรบางอย่าง แต่เป็นเวลาค่ำคืนและหนทางก็ไกลอยู่ไม่น้อย เลยไม่มีใครกล้าอาสาไปตาม ซึ่งเสนาะเขาเสียใจและโกรธมากอย่างที่ไม่เคยโกรธใครมาก่อนเลย เพราะคุณกลางเลี้ยงตัวมาตั้งแต่อายุ ๓ ขวบ แต่กลับมิได้เห็นใจในเวลาตาย และอีกไม่กี่วันต่อมาก็ได้ประสพเคราะห์กรรมต้องโมโหขนาดหนักอีกครั้ง ในเมื่อผู้ใหญ่พี่น้องของคุณกลางได้แอบเปิดตู้เซฟนำเอกสาร จดหมาย เงินทองออกมาทำลาย หรือเอาไปเป็นประโยชน์ของตัวหมด โดยไม่แสดงความบริสุทธิ์ใจให้น้อง ๆ ที่อยู่ในบ้านเดียวกันกับคุณกลางได้เห็นเป็นพยานเลย ถือสิทธิ์ว่าเมื่อเป็นของคุณกลางคนเดียวแล้ว มีแต่พี่น้องในท้องเดียวกันเท่านั้นที่จะเป็นผู้รับมรดกตกทอด พินัยกรรมที่คุณกลางเคยบอกว่าเขียนไว้ด้วยลายมือของตนเอง จริงหรือไม่ไม่ทราบได้ แต่เมื่อทุกอย่างได้ถูกทำลายไปพร้อมเงินของเสนาะ ซึ่งเสนาะเขาเชื่ออย่างแน่ใจว่าคุณกลางต้องไม่ยอมเอาของเขาไปใช้ ก็เลยสูญหมด เสนาะเขารู้เรื่องสมบัติพัสถาน และจิตใจของคุณกลางดีกว่าใคร ๆ เพราะเคยเป็นคนรับมอบดูแลทุกอย่างด้วยตนเอง สมบัติที่นาของพ่อซึ่งอยู่ในความดูแลรักษาของคุณกลาง ได้โอนเป็นชื่อคุณกลางหมด สมัยนั้นทำการโอนกันง่ายมาก เขาจึงเสียใจและแค้นใจตัวเองเป็นอย่างยิ่ง เขาว่าเขามัวแต่ห่วงลูกและผัวเลยรีบพาลูกกลับบ้านคลองเตยเร็วไป ถ้าเขายังอยู่ที่บ้านนั้นแล้ว รับรองได้ว่าจะไม่มีกล้าทำลายแบบนี้เลยเป็นอันขาด ทีแรกเขาคิดจะขึ้นโรงขึ้นศาลกัน แต่เมื่อหารือกันแล้วเห็นว่าจะทำให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่ตระกูลวงศ์พี่น้องแย่งสมบัติกันเอง และก็สงสารวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วจะไม่มีความสงบสุข สู้รอดูผู้มีอำนาจเขาจะทำกันอย่างไรต่อไปดีกว่า ซึ่งต่อมาภายหลัง ทนายความผู้ทำหน้าที่จัดการ

มรดกของคุณกลางก็ได้มาพูดใส่หน้าว่า "พวกคุณอยากนอนหลับทับสิทธิ์กันเองทำไม" เพียงทนายความผู้ช่วยจัดการให้ ยังได้รางวัลค่าจ้างเป็นเงินหลายแสนบาท เพราะที่นาของคุณกลางมีราคาสูงขึ้นมากหลังสงคราม ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ขายกันไร่ละร่วมล้านบาทแล้ว สุดท้ายสมบัติของคุณกลางก็ได้ตกเป็นของคุณใหญ่กับบุตรทุกคนของเจ้าคุณบุรี ฯ ผู้เป็นน้องมารดาเดียวกัน ลูกท้องอื่นไม่มีใครได้รับส่วนแบ่งเลย แต่ต่อมาภายหลังคุณใหญ่ท่านเป็นคนเข้าวัดเข้าวาแล้วและดูจะเป็นคนเอื้ออารี มีศีลธรรมมากกว่าคนอื่น ๆ ท่านรู้อยู่แก่ใจว่าสมบัติเหล่านี้เป็นของพ่อ ซึ่งยังมิได้แบ่งให้ลูกท้องอื่นเลย และโดยที่ท่านมีแต่หลานหญิงคนเดียว ท่านเลยเกิดสงสารและตกลงใจเอาที่ดินที่ได้รับมาเป็นส่วนของท่านแล้วโอนกลับให้แก่เสนาะ และพี่ ๆ ทุกคนกันคนละแปลง สองแปลง ซึ่งก็นับว่าท่านได้ทำบุญกุศลไว้เป็นอย่างมาก สมควรนับถือท่านเป็นพี่ใหญ่ได้ ท่านพูดว่าท่านฝันเห็นพ่อกับน้องมาบอกว่าดีใจจริง ๆ ที่คุณใหญ่ได้ปฏิบัติกับน้อง ๆ เช่นนี้ ท่านยังบอกอีกว่าฉันจะได้ตายตาหลับเสียที ซึ่งต่อมาไม่กี่ปี คุณใหญ่ก็ได้ถึงแก่กรรมไปอีกคนหนึ่ง

ในปี ๒๔๙๓ นั้น ลูกแฝดมีอายุได้ประมาณหนึ่งขวบ เราได้ย้ายบ้านจากบ้านคลองเตยมาอยู่บ้านของรถไฟที่ตำบลสามเหลี่ยมจิตรลัดดา เพื่อสะดวกแก่หน้าที่ราชการของผม เราอยู่บ้านรถไฟเป็นเวลานานถึง ๑๗-๑๘ ปี เสนาะพบสุขบ้างทุกข์บ้างปะปนกันตลอดเวลา แต่ดูเหมือนจะทุกข์มากกว่าสุข ในปี ๒๔๙๔ สำนักงานร่วมมือให้ความช่วยเหลือของอเมริกัน หรือ I.C.A. ได้ส่งวิศวกรเครื่องกลชาวอเมริกันมาร่วมทำงานกับผมคนหนึ่ง แกมาทั้งครอบครัว เสนาะพูดภาษาของเขาไม่ได้ถนัด แต่ก็พยายามติดตามผมไปพบปะสนทนากับเขาทุกครั้งที่ผมไป วิศวกรอเมริกันและภรรยาของแกเป็นคนดี เรียบร้อย ไม่เหมือนคนอเมริกันอื่น ๆ แกชอบใจและรักเรามาก ได้อะไรมามักเผื่อแผ่ถึงเราเสมอ แกได้วิ่งเต้นให้รัฐบาลอเมริกันช่วยเหลือให้เครื่องจักร เครื่องไฟฟ้า อุปกรณ์อื่น ๆ หลายอย่างตลอดจนช่วยสร้างทางต่อจากอุดรถึงหนองคายให้แก่การรถไฟไทย ซึ่งถ้าคิดเป็นเงินก็นับร้อย ๆ ล้าน

บาท แกขอตั้งโต๊ะทำงานในห้องเดียวกันกับผมที่โรงงาน พอผมย้ายมาที่กรม แกก็ขอย้ายโต๊ะตามผมมาขออยู่ในห้องติดกันกับห้องของผมอีก ภายหลังแกหัดเล่นไพ่ผ่องไทยเป็น เราแปลชื่อไพ่ทุกตัวเป็นภาษาอังกฤษ แกเลยต้องโทรศัพท์เรียกผมกับเสนาะไปเล่นที่บ้านแกทุกวันอาทิตย์กับเพื่อนรถไฟอีกบางคน เสนาะเขาไม่ชอบการพนันแต่ก็ต้องจำใจไปเป็นเพื่อนเพื่อเอาใจแกหน่อย เสนาะต้องหาผลไม้ และไอศกรีมไปเลี้ยงด้วยทุกครั้ง แกเคยบอกผมว่าผมโชคดีที่ได้เมียอย่างเสนาะ เพราะแกรู้จักครอบครัวคนไทยอื่น ๆ ไม่เห็นเมียอดทนและเอาใจใส่ผัวอย่างนี้เลย ครั้งหนึ่งเมียแกกลับอเมริกาแล้ว แกอยู่คนเดียวเกิดแขนบวมมากจากการอักเสบเพราะถูกฉีดยาป้องกันไทฟอยด์ เข็มฉีดยาคงไม่สะอาดพอ แกอยากเล่นไพ่มากเสนาะเขาเอายาไทยไปให้แกทาเพื่อบรรเทาการปวด จะได้เล่นไพ่ได้สะดวกขึ้น แกก็ยินยอมให้ทำโดยไม่รังเกียจว่าเป็นยาอะไรเลย เดี๋ยวนี้แกได้ถึงแก่กรรมไปหลายปีแล้วด้วยโรคหัวใจอุดตันอย่างเฉียบพลัน เหลืออยู่แต่ภรรยาของแกซึ่งมีอายุกว่า ๘๐ ปี และมีหลานเหลนแล้วยังส่ง ส.ค.ส. มาให้เราทุกปีโดยไม่ลืมเลย

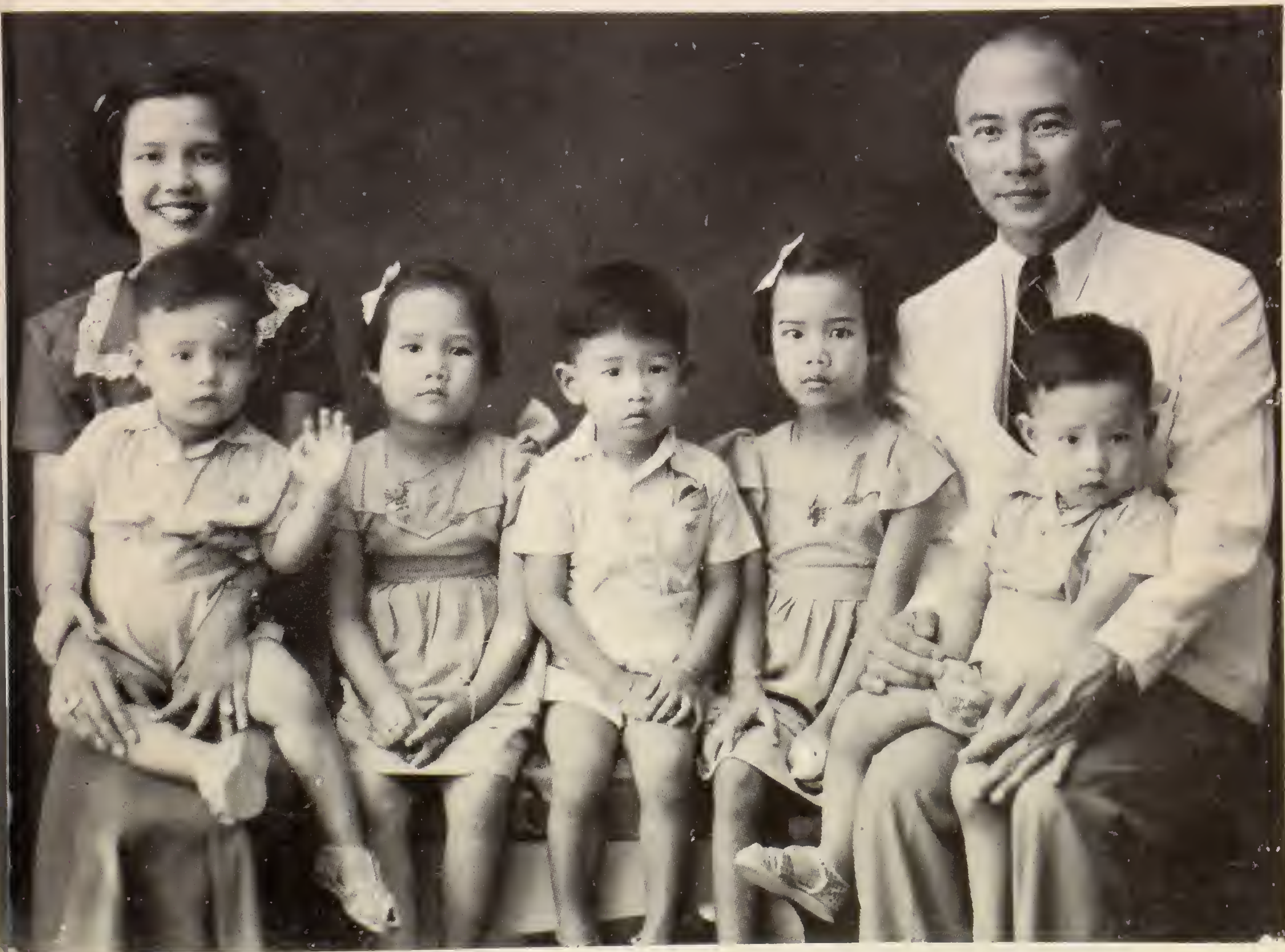
ในราวปลายปี ๒๔๙๕ เสนาะต้องได้รับทุกข์โศกเศร้าอีกครั้งเพราะต้องสูญเสียคุณน้อมมารดาไป หลังจากนอนเจ็บที่โรงพยาบาลศิริราชเป็นเวลา ๓ เดือน แต่ดูจะโศกเศร้าน้อยกว่าเมื่อครั้งเสียลูกคนแรก แต่เสนาะเขาก็บ่นเสมอว่า เขาไม่มีโอกาสฉลองพระคุณมารดาโดยมิได้อยู่เฝ้าท่านบ้างเลย คนอื่นเสียอีกเขากลับได้ทำให้ยิ่งกว่ามารดาของตนเอง

ในปี ๒๔๙๘ ทาง I.C.A. โดยวิศวกรที่มาทำงานอยู่กับผมได้คัดเลือกผมกับพนักงานชั้นผู้ใหญ่ของการรถไฟอีก ๓ คน ไปดูงานรถไฟที่สหรัฐอเมริกาเป็นเวลา ๓ เดือน ทีแรกเขากำหนดให้ไปในราวเดือนสิงหาคม หรือกันยายน เพราะอากาศไม่หนาวจัด แต่เสนาะเขาบอกไปไม่ได้ ผมต้องทำพิธีรับพระเสาร์ในวันเกิดของผมเสียก่อน เพราะอายุครบ ๔๖ ปีบริบูรณ์ วิศวกรอเมริกันคนนั้นต้องยินยอมให้เลื่อนไปต้นปี ๒๔๙๙ เดือนมกราคม ซึ่งอากาศที่อเมริกากำลังหนาวจัด ผมได้จากเสนาะไปร่วม ๔ เดือน เสนาะได้รับทุกข์อย่าง

หนักถึงขั้นต้องหาหมอให้ยานอนหลับมารับประทาน เพราะห่วงผมและคุณยายซึ่งเกิดป่วยกระเสาะกระแสะโดยโรคชรา มีการท้องเสียเป็นประจำ ท่านมีอายุย่างเข้าปีที่ ๘๖ แล้ว เสนาะเขากลัวคุณยายจะตายเสียก่อนผมจะกลับ ได้พยายามประคับประคองเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษ พาท่านไปอยู่บ้านหลานคนโน้นบ้าง คนนี้บ้าง เพื่อให้เพลิดเพลิน แต่ก็อยู่แห่งละไม่กี่วันก็ขอกลับบ้านสามเหลี่ยม บอกว่าอยู่กับคนอื่นกลุ้มใจ ผมกลับถึงกรุงเทพ ฯ เดือนเมษายน พอถึงเดือนกรกฎาคม ๒๔๙๙ วันที่ ๕ คุณยายก็ได้ถึงแก่กรรม เสนาะต้องเดือดร้อนเหน็ดเหนื่อยเป็นอย่างมากอีกครั้งหนึ่งยิ่งกว่าครั้งคุณป้าที่บ้านรองเมือง ถ้าไม่นับถึงการสูญเสียลูกคนแรกของเราด้วย ในการทำศพคุณยาย ได้มีญาติและผู้คุ้นเคยกับท่านจากบ้านนอกมากันมากมาย เสนาะต้องดูแลจัดทำอาหารเลี้ยงดูเขาให้ทั่วถึงทุกคนทั้งที่บ้านและที่วัด ถึงกระนั้นก็ยังมีญาติบางคนบ่นเป็นเชิงต่อว่า ว่าเลี้ยงดูไม่ทั่วถึง คุณยายตายไปเสียอีกคน เลยไม่ให้กินเสียแล้ว เมื่อครั้งทำศพคุณป้า มีการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำกันมาก เสนาะเขาเป็นคนช่างประหยัด การใช้วิธีเลี้ยงดูกันอย่างที่เคยเห็นมาครั้งศพคุณป้า เขาจะไม่ยอมให้กลับมาให้เห็นอีกเป็นอันขาด เพียงเท่านี้เขาก็ต้องเหน็ดเหนื่อยแทบจะแย่อยู่แล้ว

ก่อนคุณยายจะตาย คุณยายมีแก้วแหวนเงินทองเหลือติดตัวอยู่ไม่มากนัก ถึงกระนั้นท่านก็บอกให้คนอื่น ๆ หมด โดยมิได้นึกถึงเสนาะเลย ท่านพูดว่าฉันไม่ห่วงพ่ออาชว์กับคุณเสนาะ เพราะคุณเสนาะเขารู้จักประหยัด คิดเลี้ยงตัวเองได้ดี เป็นท่านองไกลเกลือกินด่าง แต่เสนาะเขาก็ไม่เคยน้อยใจอะไรมากนัก เขาบอกว่าเขาทำอะไรให้คุณป้า คุณยาย ก็เพราะรักผมและเห็นแก่ผมเท่านั้น

ในปี ๒๕๐๑ มีอหิวาตกโรคระบาดทั่วกรุงเทพ ฯ ผมอุตริดื่มน้ำชาแทนน้ำเปล่าธรรมดา ท้องผูกบ่อย ริดสีดวงซึ่งเป็นเรื้อรังมาตั้งแต่หนุ่มเกิดกำเริบ ต้องไปหาหมอเข้าผ่าตัดที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เสนาะเขาตามเข้าไปพยาบาลผมอยู่ที่โรงพยาบาลด้วยกันตลอด ๒๓ วัน โดยไม่ยอมกลับบ้านเลย อาศัยลูกหญิงคนโตซึ่งมีอายุ ๑๓ ขวบ แล้วช่วยดูแลบ้าน

ถ่ายเมื่อ กรกฎาคม 2494

วัดเชตวัน กรุงกัวเลอลำเปอร์ ประเทศมาเลเซีย
1 กันยายน 2506

แทน ในการป่วยของผมครั้งนั้น ได้พบกับเหตุการณ์หลายอย่างซึ่งหากจะนำมาเล่าก็จะเปลือง หน้ากระดาษไป สรุปแล้วแผลผ่าตัดไม่ยอมหายสักที ทั้ง ๆ ที่มิได้เป็นโรคเบาหวานเลย ผมนอนไม่ใคร่หลับที่โรงพยาบาลจนเกิดเป็นโรคประสาทจับหัวใจ และมีโรคความดันสูงนิดหน่อย ต้องเรียกหมอที่เคยรู้จักผมเป็นอย่างดีมาตรวจเป็นพิเศษ แกสั่งให้ผมกลับบ้านพรุ่งนี้ทันที ให้ไปรักษาแผลเองที่บ้าน อยู่โรงพยาบาลต่อไปจะยิ่งแย่มากขึ้น ผมกลับมาอยู่บ้าน ได้เสนาะเขาดูแลชะแผลและทำแผลเองกลับหายเร็วขึ้น แต่กลายเป็นคนถูกโรคประสาทกินอยู่หลายเดือน โดยเกิดไม่มีเรี่ยวไม่มีแรงขึ้นมาเฉย ๆ จะเดินก็ต้องค่อย ๆ เดิน ห่างเสนาะไม่ได้เลย เกิดกลัวอะไรไม่รู้ ผ่านหมอเชี่ยวชาญทางประสาทก็หลายคน ก็ไม่ทุเลาแต่กลับซึมหนักขึ้น จนมาพบหมอเชี่ยวชาญทางหัวใจท่านหนึ่ง ท่านบอกว่า อย่างผมนี่รักษากับหมอประสาทต่อไปก็ต้องเป็นบ้าแน่ ท่านได้อธิบายสาเหตุของโรคให้ผมฟังอย่างละเอียดจนเข้าใจถึงที่มาของโรคนี้ว่า ผมเป็นโรคทำนองสะกดจิตตัวผมเองมากกว่าอย่างอื่น ต่อจากนั้นไม่เท่าไรผมก็หาย เป็นปกติโดยไม่ต้องกินยาอะไรอีก นอกจากรับยาลดความดันโลหิตนิดหน่อยเท่านั้น ระยะนั้นทำให้เสนาะกลุ้มใจมาก แต่การป่วยครั้งนี้สอนผมให้รู้จักความสำคัญของจิต ที่อาจทำให้เป็นอะไรต่ออะไรได้ร้อยแปด และที่สำคัญได้สอนให้ผมรักเสนาะมากยิ่งขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ เสนาะเขาอดหลับขับตานอนต้องอยู่พยาบาลผมโดยไม่ยอมห่าง ทั้ง ๆ ที่มีพยาบาลสาวอยู่เฝ้าทั้งกลางวันและกลางคืนแต่ก็พบแต่ชนิดที่ไม่ค่อยเอาไหน มีนางพยาบาลคนหนึ่งเฝ้าไข้จากห้องข้างเคียงแกเกิดสนใจเสนาะและคอยแอบมองดูเสนาะไม่เห็นออกจากห้องไปไหนเลย แกมาพูดว่าแกไม่เคยเห็นใครเป็นห่วงผัวมากเท่าเสนาะเลย แกสงสารมากเลยอุตส่าห์หนีงานของแกมาช่วยดูแลผมอีกคนหนึ่งเวลาว่าง

ระยะต่อจากนั้น ผมต้องไปต่างประเทศเกี่ยวกับงานรถไฟหลายครั้ง ทุกครั้งที่ไป เสนาะเขาเบื่อที่สุด เพราะต้องอยู่กับบ้านว้าเหว่คนเดียวกับลูกมีแต่ทุกข์หาความสุขมิได้ เสนาะเขาเกลียดเครื่องบินมาก ถ้าเป็นการออกไปตรวจงานค้างคืนตามหัวเมืองในประเทศ

เสนาะเขาต้องขอติดตามไปโดยเอาลูกชายที่ยังเล็กอยู่ติดไปด้วย ปล่อยลูกคนโต ๆ อยู่ที่บ้าน เสนาะได้เคยไปต่างประเทศใกล้เคียงกับผม เนื่องในงานของรถไฟมีประเทศมาเลเซียและสิงคโปร์หลายครั้งเพราะไปทางรถไฟ ครั้งแรกไปอยู่หลายวันหน่อย เสนาะได้รับทุกข์ขนาดนอนไม่หลับอีกด้วยความคิดถึงและเป็นห่วงลูก เพราะยังไม่มีใครโตเป็นหนุ่มสาวเลย ขากลับพออย่างเข้าประเทศไทยถึงหาดใหญ่ พรรคพวกรถไฟที่เห็นใจต้องรีบโทรศัพท์ทางไกลมาที่บ้านทันทีเพื่อขอทราบว่าลูกทุกคนอยู่สบายดีหรือ พอลูกมารับสายบอกไปว่าสบายดีกันทุกคนเสนาะก็ดีใจนอนหลับในคืนนั้นบนรถไฟได้อย่างสนิท

ครั้งหนึ่งในปี ๒๕๐๖ เราพากันไปเที่ยวสิงคโปร์ และมาเลเซียพร้อมกันทั้งครอบครัวเป็นการส่วนตัวโดยทางรถไฟ เพราะลูกคนโตและคนรองเริ่มเข้ามหาวิทยาลัยแล้ว แต่เสนาะก็ได้พบกับความทุกข์เนื่องจากการเจ็บป่วยอีก ระหว่างทางรถไฟกำลังผ่านเข้ามาเลเซียแล้ว เสนาะเกิดถ่ายเบาไม่ออก แต่เขามีปฏิภาณดี ได้ทดลองโดยยกเท้าขึ้นพาดบนพนักเตียงให้สูงขึ้นสักพักใหญ่ ปรากฏว่าถ่ายออก ครั้งถึงสถานีอีโปห์ เราพักค้างคืนที่โรงแรมบนสถานีวิศวกรใหญ่ฝ่ายการช่างกลของรถไฟมาเลเซีย ซึ่งมาคอยต้อนรับเราอยู่ที่นั่นได้เชิญน้องสาวของเขาซึ่งเผอิญเป็นนายแพทย์ทำคลอดอยู่ที่เมืองนั้นพอดี มาตรวจที่โรงแรม เขาบอกว่าวิธีที่เสนาะทำถูกต้องแล้ว ให้พยายามทำต่อไปตลอดทาง กลับถึงกรุงเทพฯ แล้วให้รีบไปหาหมอตรวจอย่างละเอียดอีกครั้ง เพราะมดลูกหย่อนลงมากดกระเพาะปัสสาวะ พอกลับถึงบ้านเสนาะก็รีบไปหาผู้เชี่ยวชาญทางนี้ตรวจ หมอบอกต้องเข้าโรงพยาบาลศิริราชทำการแก้ไขมดลูกให้หายหย่อน ทีแรกหมอตั้งใจจะไม่ผ่าท้องโดยจะทำจากภายนอก แต่พอทำเข้าจริงกลับต้องผ่าท้อง ใช้เวลาเป็นชั่วโมง ๆ เพื่อตัดมดลูกกับรังไข่ข้างหนึ่งออก เหลือแต่ปากมดลูกเอาไว้ เสนาะต้องนอนอยู่ที่โรงพยาบาลประมาณ ๑๒-๑๓ วัน จึงกลับบ้านได้

ในปี ๒๕๑๐ เราคิดว่า เราควรจะกลับมาอยู่บ้านเราที่อโศกเสียที โดยปลูกใหม่อีกหลังหนึ่งให้ใหญ่กว่าเดิม หลังเก่ายังคงให้เช่าต่อไป เพราะอีก ๒ ปีผมจะมีอายุครบ ๖๐ ปี

แล้ว คงจะต้องออกจากงานเพราะเกษียน ถ้าออกจากงานแล้วย้ายเกรงจะไม่มีใครมาช่วยขนของเพราะหมดอำนาจวาสนาเสียแล้วก็ได้ ในชีวิตนี้เราทั้งสองมีกรรมมาก จึงต้องขนของย้ายบ้านหลายครั้งหลายครา เมื่อขอให้พระท่านช่วยดูฤกษ์แล้วเราก็ได้ย้ายมาอยู่บ้านใหม่ที่อโศกในราวปลายปี ๒๕๑๐ นั่นเอง เป็นการขนย้ายครั้งที่ ๖ มาอยู่บ้านใหม่ที่อโศกนี้ ดูเสนาะเขามีความสุขใจสบายกายขึ้นมาก

ในราว ๒–๓ ปีก่อนจากบ้านสามเหลี่ยมรถไฟมาอยู่บ้านอโศก มีอยู่คราวหนึ่งเราได้พากันไปดูหมอดูที่วัดสามปลื้ม พระอาจารย์หนุ่มองค์หนึ่งท่านเก่งทางโหราศาสตร์ ได้ดูผมว่าให้ระวังเท้าให้มากอาจจะถูกของแข็งแตก แต่ที่ไหนได้เรากลับต้องมาต่อว่าท่านภายหลังเพราะปรากฏว่าเสนาะเขาทำขวดน้ำอบขนาดใหญ่ที่วางเก็บไว้ในตู้บนชั้นค่อนข้างสูง เปิดประตูอย่างไรไม่ทราบ ขวดน้ำอบได้หล่นลงมากระแทกปลายนิ้วชี้เท้าถึงกระดูกแตก แต่วันนั้นกำลังจะเตรียมตัวไปรับเสด็จที่สถานีชุมทางทุ่งสงกับผม ซึ่งผมต้องทำหน้าที่แทนผู้ว่าการรถไฟฯ ไปกับขบวนรถไฟพิเศษพระที่นั่ง จึงยังไม่มีเวลาไปหาหมอตรวจให้ละเอียดใส่ยาพันผ้าแล้วก็ไป ถึงทุ่งสงปรากฏว่านิ้วบวมเป็นหนอง หมอที่เดินทางไปด้วยกันเลยต้องให้รับยา Antibiotic ต้องใช้รองเท้าส้นเตี้ยมากชนิดที่ไม่ทำให้นิ้วเท้าเจ็บปวดใส่เพื่อออกรับเสด็จที่ทุ่งสงและติดตามจากทุ่งสงจนถึงหัวหิน ระหว่างทางได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผมกับเสนาะและพนักงานรถไฟชั้นผู้ใหญ่อีก ๒ นายที่ไปด้วย เข้าร่วมโต๊ะเสวยบนรถพระที่นั่งกับพระองค์ท่านเป็นครั้งแรก ทั้งมื้อกลางวันและมื้อกลางคืน เสนาะดีใจและปลาบปลื้มใจมากบอกว่ารับเคราะห์นิ้วเท้ากระดูกแตกไม่เป็นไร เพราะได้มีโชคได้เข้าร่วมโต๊ะเสวยกับในหลวงท่านและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นโอกาสที่หาได้ยากมากในชีวิต เมื่อกลับมาแล้วจึงได้ให้หมอเชี่ยวชาญทางกระดูกรักษาจนหายเป็นปรกติ และก็อีกครั้งหนึ่งในเดือนมกราคม ๒๕๑๓ หลังจากย้ายมาอยู่บ้านอโศกแล้ว เสนาะเปิดตู้เย็นขวดน้ำเย็นตกลงมากระแทกนิ้วเท้าเดียวกันนี้กระดูกแตกอีก คราวนี้รีบไปหาหมอถ่ายเอ็กซเรย์ และผูกเฝือกทันทีและก็ประหลาดที่ต้อง

เดินทางไปรับเสด็จที่จังหวัดพัทลุงอีก แต่ครั้งนี้ขบวนรถไฟไปสำรองเท่านั้น ในหลวงท่านมิได้เสด็จกลับทางรถไฟด้วย เราเลยกลับโดยขบวนรถเปล่า แต่เสนาะเขาก็รู้สึกภูมิใจ และปลื้มใจทุกครั้งที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าถวายความจงรักภักดี ในระหว่างที่อยู่บ้านสามเหลี่ยมรถไฟผมมีหน้าที่รับผิดชอบต้องตามเสด็จทุกครั้งที่พระองค์ท่านมีพระราชประสงค์เสด็จโดยทางรถไฟ จะเป็นการเสด็จประพาสเชียงใหม่ก็ดี หรือหัวหินก็ดี เสนาะเขาต้องขอติดตามไปด้วยทุกครั้งเหมือนกัน และก็ได้สุขใจมากที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ถึงปี ๒๕๑๒ ผมมีอายุครบ ๕ รอบ หรือ ๖๐ ปีบริบูรณ์ เสนาะเขาอยากให้ผมสร้างพระพุทธรูปสักองค์หนึ่ง เอาไปถวายไว้วัดไหนก็ได้ ระยะนั้นเราได้รู้จักกับพระอาจารย์องค์หนึ่ง ยังหนุ่มแน่น แต่มีพลังทางจิตสูงมาก ขนาดสามารถแสดงอำนาจปล่อยกระแสจิตยกตัวของพี่ชายเสนาะกับเพื่อนรถไฟอีกคนหนึ่งขณะนั่งขัดสมาธิ ทดลองทีละคนกับท่านโดยทำให้ตัวเบายกลอยขึ้นทั้งตัวลงมากระแทกกับพื้นอย่างแรง ๆ ได้ ท่านได้สอนให้ผมเริ่มฝึกสมาธิเพื่อช่วยรักษาโรคกระดูกงอกที่คอให้ทุเลาจากการเมื่อยขบ และหายปวดได้ในภายหลังอย่างประหลาด ในการคิดสร้างพระนี้ ท่านได้ขอให้สร้างขนาดหน้าตัก ๒๗ นิ้ว แล้วนำไปมอบพร้อมให้ผมช่วยทอดกฐินให้ด้วยที่วัดป่าปฐมแพงศรี อำเภอกมลาสัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เพราะเป็นวัดเก่าแก่แต่ยากจนมาก ศาลาการเปรียญยังสร้างไม่เสร็จ โดยท่านจะชักชวนผู้คนไปร่วมด้วยอีกทางหนึ่งต่างหาก เสนาะเขาก็ตกลงจัดการทันที ตั้งแต่พากันไปเททอง นำองค์พระมาไว้ที่บ้านชั่วคราว แล้วขนไปทางรถไฟ มีเพื่อนฝูงติดตามไปร่วมทำบุญถึงวัดกันหลายคน ขณะนั้นผมยังมีตำแหน่งเป็นรองผู้ว่าการรถไฟ โดยทางการต่ออายุให้ ๑ ปี จึงมีพรรคพวกรถไฟคอยช่วยเหลือเต็มที่ เสนาะต้องทำอาหารไปเลี้ยงเพื่อน ๆ ที่ไปด้วยบนรถไฟอีกตามเคย แต่เขาปลื้มใจไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยเลยในครั้งนี้ พักที่โรงแรมเมืองกาฬสินธุ์หนึ่งคืนแล้วก็เดินทางกลับกรุงเทพ ฯ โดยเรียบร้อย

ที่บ้านซอยอโศก มกราคม 2512

เรื่องการทำบุญไปวัดนี้ ก่อนแต่งงานผมไม่ค่อยสนใจเท่าใดนัก แต่งงานแล้วก็ได้เสนาะเขาเป็นผู้ฉุด และจูงใจให้เข้าหาพระบ้าง แรก ๆ ก็เข้าหาท่านพระอาจารย์เก่าแก่องค์หนึ่งที่วัดสามปลื้ม ท่านมีเมตตามาก และเป็นนักดูดวงด้วยแม่นยำพอสมควร ท่านรู้จักและเคยเห็นเสนาะมาตั้งแต่ยังเล็ก ผู้ใหญ่ในบ้านคุณกลางรู้จักท่านทุกคน ท่านหวังดีต่อเสนาะและผมเสมอ เวลาผมไปต่างประเทศ เสนาะก็ได้ท่านเป็นที่พึ่งปลอบใจและให้กำลังใจ ผมไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับการจัดหาที่ดิน แต่สำหรับเสนาะท่านอาจารย์องค์นี้ได้แนะนำให้เสนาะจัดหาซื้อไว้ เพราะดวงดีมากเกี่ยวกับที่ดิน ประกอบกับเรามีลูกหลายคน เสนาะเขาได้ทำการติดต่อกับญาติและเพื่อนฝูงที่เขาเก่งทางนี้ จึงซื้อหาไว้ตามกำลังของเขา ซึ่งก็นับว่าได้ผลดีสมกับที่ท่านได้แนะนำไว้ อนึ่งเสนาะเขาเก็บเงินเก่ง มีเหลือใช้เสมอทุกเดือนแล้ว ก็แบ่งเอาไปทำบุญตามโอกาส งานสร้างพระทำบุญอะไรต่ออะไร เขาชอบเอาเงินที่เขาเก็บเอามาใช้ เขาบอกว่าได้บุญดี

ระหว่างที่อยู่บ้านใหม่ที่อโศกนี้ ทั้งเสนาะและผมได้เริ่มต้นปฏิบัติทางสมาธิ แต่อาจารย์ดี ๆ ในเรื่องสมาธิจิตหาไม่ค่อยได้ในกรุงเทพ ฯ รู้สึกว่าเสนาะจะเริ่มคลายจากความเหน็ดเหนื่อยในชีวิต และดูจะมีความสุขสงบจริงจังขึ้นมาบ้างแล้ว ยิ่งมีอายุมากขึ้น ผมก็ยิ่งสงสารและรักเสนาะมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เรากลายเป็นเสมือนแฝดอินจัน ใครเห็นผมต้องเห็นเสนาะ ใครเห็นเสนาะต้องเห็นผม เสนาะเขาก็รู้สึกว่าผมเปลี่ยนไปมากเหมือนกัน ไม่เหมือนเมื่อครั้งหนุ่ม ๆ ผมช้าและใจเย็นลง เอาใจใส่เขามากขึ้น แต่ก็ยังมีเวลาโกรธหรือโมโหลูกเมียเร็วแต่หายง่ายรวดเร็วกว่าแต่ก่อน เราพยายามเสาะแสวงอาจารย์ดี ๆ มีเพื่อนของเสนาะคนหนึ่งได้มาชวนเสนาะไปนมัสการพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร จากวัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร ท่านมาพักอยู่ที่บ้านท่านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งซึ่งเราก็ได้รู้จักคุ้นเคยเป็นอย่างดีมาก่อนแล้ว เพื่อนของเสนาะคนนี้เป็นสานุศิษย์เก่าแก่ของพระอาจารย์ใหญ่องค์นี้มาหลายปีแล้ว เสนาะเขารีบไปด้วยทันที พบท่านแล้วก็ให้โทรศัพท์

ชวนผมมาสมทบด้วยอีก จนรู้ว่าท่านข้าราชการผู้ใหญ่คนนี้ กับคุณหญิงของท่าน มีศรัทธาแก่กล้าในพระอาจารย์ทั้งหลายในสายพระอาจารย์มั่นทุกองค์ ซึ่งต่อมาเราก็ได้บ้านของข้าราชการผู้ใหญ่นี้ เป็นที่ซึ่งเราสามารถมารู้จักและนมัสการบรรดาท่านเกจิอาจารย์ในสายพระอาจารย์มั่นอีกหลายองค์ มีพระอาจารย์ท่านมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน แห่งวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานีเป็นต้น หลายต่อหลายครั้ง

ในต้นปี ๒๕๑๕ เพื่อนของเสนาะคนนั้นก็ได้มาชวนเสนาะกับผมพร้อมลูกหญิงเจี๊ยบ และอ้วนกับเพื่อนรถไฟอีกคนหนึ่ง ซึ่งมีทัศนะทางธรรมสูงได้ออกบวชแล้วยังไม่คิดสึกจนกระทั่งบัดนี้ ได้เดินทางโดยรถยนต์ไปค้างคืนที่ถ้ำขามของท่านพระอาจารย์ฝั้น บนเขาจังหวัดสกลนคร กลางคืนได้ฟังท่านเทศน์ และท่านได้สอนให้เรานั่งสมาธิเป็นเวลาเกือบชั่วโมง การเทศน์ของท่านทำให้เรารู้สึกสบายมาก เสนาะเขามีความสุขและดีใจยิ่งนักที่ได้สนทนากับท่าน และตั้งแต่นั้นมา ปีละครั้งเป็นอย่างน้อย เสนาะกับผมก็ได้ชวนเพื่อน ๆ ของเสนาะและพรรคพวกรถไฟอีก ๓ – ๔ คน ที่มุ่งจิตมาทางนี้แล้ว เดินทางโดยรถยนต์ไปแสวงธรรมตามวัดป่าที่มีท่านเกจิอาจารย์ที่สำคัญ ๆ ในภาคอีสานและภาคเหนือ มีวัดป่าบ้านตาดของพระอาจารย์ท่านมหาบัว และค้างคืนที่นั่นหลายครั้ง วัดถ้ำกลองเพล ของท่านพระอาจารย์หลวงปู่ขาว วัดป่าราษฎร์สงเคราะห์ ของพระอาจารย์หลวงปู่บัว จังหวัดอุดรธานี วัดถ้ำผาบู่ของท่านพระอาจารย์หลวงปู่หลุย วัดถ้ำผาบิ้งของท่านพระอาจารย์หลวงปู่คำดีจังหวัดเลย วัดดอยธรรมเจดีย์ ของท่านพระอาจาย์แบน จังหวัดสกลนคร วัดถ้ำผาปล่องของท่านพระอาจารย์สิม และวัดดอยแม่ปั๋ง ของท่านพระอาจารย์หลวงปู่แหวน จังหวัดเชียงใหม่ เสนาะเขาเก่งกล้าในทางเข้าหาพระและสนทนากับพระอาจารย์เหล่านี้ ในการไปพบหลวงปู่แหวนครั้งแรกในปี ๒๕๑๖ เสนาะเขาเริ่มพูดกับท่านก่อนคนอื่น ซึ่งท่านก็ได้ให้ความเมตตามากท่านละธุระส่วนตัวของท่านทันที สั่งหมอที่จะตรวจรักษาอะไรท่านในวันนั้นก็ไม่ทราบว่าให้หมอรอก่อน ท่านได้เล่าประวัติตอนหนึ่งของท่านให้ฟังเป็นเวลาตั้งนาน เสนาะเขาชอบ

ใจและปลื้มใจที่สุด ท่านยังได้ทำน้ำมนต์รดให้พวกเราจนโชกทุกคน ในขันน้ำมนต์ท่านหยดเทียนให้เห็นเป็นรูปวงแหวนอย่างน่ามหัศจรรย์ ในการพบกับท่านพระอาจารย์หลวงปู่หลุยครั้งแรกเสนาะเขาเจรจากับท่านอย่างไรไม่ทราบจนท่านทราบว่า เสนาะเป็นลูกหลานใครมาจากไหนท่านได้ซักไซร่ไล่เลียงถึงลูกหลานเครือญาติของพระยาประเสริฐ สุนทราศัย (กระจ่าง สิงหเสนี) ซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองเลย เมื่อครั้งท่านยังเป็นเณรอยู่ ท่านจำชื่อเสียงของลูกหลานได้หมดดียิ่งกว่าเสนาะเสียอีก ท่านชอบฉันหมากเป็นประจำ จึงทุกครั้งที่ท่านเข้ามากรุงเทพ ฯ เสนาะต้องจีบพลูเจียนหมากไปถวายท่านเป็นประจำจนรู้จักคุ้นเคยกับท่านดีท่านบอกว่า ผมกับเสนาะมีบุญกรรมเสมอกัน คู่ผัวตัวเมียแบบนี้เท่าที่ท่านรู้จักมีเพียง ๒ – ๓ คู่ วันหนึ่งท่านพูดว่า อย่างคุณนายเสนาะนี้บวชชีได้ ท่านเคยถามผมว่าอยากเป็นเทวดาไหม ถ้าอยากเป็นต้องยอมให้คุณเสนาะบวช ผมตอบท่านว่าผมไม่ขอเป็น หากเสนาะต้องจากผมไป ท่านยังแกล้งพูดล้อในวันหนึ่งว่า คุณอาชว์นี่หัวมีน้ำมันมาก คุณเสนาะตายไปเมื่อใด จะต้องมีเมียใหม่ เสนาะเขาก็หัวเราะไม่ตอบท่านประการใด

ในช่วงเวลาที่เสนาะกับผมตระเวนไปแสวงธรรมทางภาคอีสานนี้ วันหนึ่งได้ไปเยี่ยมวัดป่าสุทธาวาส ที่จังหวัดสกลนคร ซึ่งเขากำลังก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ท่านพระอาจารย์มั่นอยู่ เราได้เข้าไปไหว้พระพุทธรูปในโบสถ์ของวัดนี้ เสนาะเขานั่งพิจารณาในโบสถ์อยู่เป็นนาน แล้วก็บอกว่า พระพุทธรูปองค์นี้สวยงามมากแต่มีอะไรขาดอยู่ คือไม่มีพระบริวารสถิตย์อยู่ด้วย คือขาดพระโมคคัลลา และพระสารีบุตร สถานที่ตั้งเพิ่มเติมก็มีอยู่เขาก็บอกผมทันทีให้ขออนุญาตจัดสร้างมาถวาย ผมก็ตกลงและได้เรียนกับท่านเจ้าอาวาสและให้พรรคพวกช่วยทำการถ่ายรูป เพื่อวัดขนาดขององค์พระยืน เพื่อให้ได้สัดส่วนเหมาะที่จะนำมาวางไว้ตรงนั้น และเสนาะเขาก็ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสั่งสร้างจนเสร็จเรียบร้อยแล้วให้พรรคพวกรถไฟช่วยนำใส่รถยนต์ไปรอไว้ที่วัด ส่วนเราไปทางรถไฟแล้วไปขึ้นรถยนต์อีกต่อหนึ่งที่อุดร แล้วนำไปเข้าพิธีมอบเมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๑๘ ท่านเจ้าคุณเจ้าคณะจังหวัดยังอุทาน

ว่า วัดนี้มีมานมนานแล้ว ไม่เห็นมีใครคิดอย่างนี้เลย สถานที่ก็มีให้ไว้อย่างเหมาะสม แปลกแท้ ๆ เพราะเมื่อประดิษฐานเข้าไว้ทั้งสองข้างขององค์พระประธานแล้วแลดูสวยงามสมบูรณ์ขึ้นอีกเป็นอันมาก

ในปี ๑๕๑๕ นี้ เจี๊ยบ ลูกสาวคนโตซึ่งเป็นเภสัชกร และได้ทำงานอยู่ที่องค์การเภสัชกรรม เกิดชอบพอกับชายคนหนึ่งเข้า ซึ่งเคยเป็นนักเรียนเตรียมอุดมชั้นเดียวกันมาซึ่งต่อมาเขาก็ได้ส่งผู้ใหญ่มาทำการขอหมั้น เราได้เอาดวงของทั้งสองคนไปให้พระที่เรานับถือดูท่านบอกว่า ในดวงลักขณาเล็งกันดี แต่เพื่อนผมซึ่งภายหลังได้ออกบวชแล้วไม่สึกตรวจดูแล้วบอกว่า ลักขณาเล็งกันจริงแต่ดวงดาวของฝ่ายชายรวมหมู่อยู่ในที่ ๆ ไม่เหมาะกันกับฝ่ายหญิง โดยเฉพาะฝ่ายหญิงซึ่งเขารู้จักดีมาก่อนแล้ว มีนิสัยและจิตใจมุ่งไปในทางธรรมสูงเกินไปที่จะอยู่ร่วมกับฝ่ายชายได้ แต่เราสงสารเจี๊ยบเลยยอมให้ทำการหมั้นกันที่บ้านอโศก

ระยะนั้นฝอยฝาลูกสาวคนที่ ๒ ซึ่งได้ไปทำปริญญาโทกลับจากอังกฤษแล้ว และได้รับทุนให้ไปรับการอบรมต่อที่สิงคโปร์เป็นเวลา ๔ เดือน ตอนจะกลับบ้านเสนาะกับผมเลยถือโอกาสเดินทางโดยรถไฟไปรับเขาที่สิงคโปร์ เป็นการทัศนาจรไปในตัว ขากลับได้เดินทางโดยรถยนต์แวะพักที่บ้านน้องสาวน้องเขยที่เมืองกัวลาลัมเปอร์ ๓ คืน แล้วจึงเดินทางโดยรถไฟกลับถึงกรุงเทพ ฯ เป็นที่เรียบร้อย เสนาะได้รับความสนุกสนานจากการไปต่างประเทศครั้งนี้ดีกว่าครั้งก่อนมาก

ขณะนั้นบ้านของเราอีกแห่งหนึ่งที่ซอย ๖๐ ถนนสุขุมวิท ฝรั่งซึ่งเช่าอยู่มา ๙ ปีต้องกลับประเทศเขา ประจวบกับบ้านที่อโศกคับแคบไป เราต้องการให้ลูกเขยมาอยู่ด้วย ไม่เหมาะที่จะต่อเติมให้อยู่ร่วมกันได้ เพราะเรามีฝอยฝาอีกคนหนึ่งอยู่ร่วมกัน ที่บ้านซอย ๖๐ สามารถต่อเติมให้เป็นเรือนอีกหลังหนึ่งต่างหากเข้าออกคนละทางไม่ปะปนกันได้ เราเลยต้องย้ายบ้านอีกเป็นครั้งที่ ๗ เสนาะต้องเหน็ดเหนื่อยกับการขนย้ายอีกครั้งหนึ่งในปี ๒๕๑๖ และ

คงจะเป็นการย้ายครั้งสุดท้าย เมื่อย้ายบ้านเรียบร้อยแล้ว ก็รีบออกแบบเรียกช่างมาทำการต่อเติมก่อสร้าง พอเสร็จก็ได้ฤกษ์แต่งงานเจี๊ยบเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๖

ตั้งแต่ลูกเขยคนแรกมาอยู่กับเราที่บ้านซอย ๖๐ มักมีเหตุการณ์ผิดปกติระหว่างลูกสาวกับลูกเขยให้เราสังเกตุเห็นเสมอ ในระยะนั้นเสนาะเขาทุกข์ร้อนใจและเหนื่อยใจมาก เพราะประจวบกับลูกชายคนที่ ๓ หรือลูกชายคนโตชื่อเล่นว่า "โอ้ก" เพิ่งสำเร็จปริญญาโทกลับจากอเมริกาได้พาภรรยาคนไทยด้วยกันมาด้วย โดยได้แต่งงานกันมาแล้วที่อเมริกา กลับมาบ้านทางผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงได้ทำพิธีแต่งงานกันที่กรุงเทพ ฯ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งต่อมาโอ้กเขาก็พาภรรยาของเขามาอยู่กับเราที่บ้านซอย ๖๐ โดยมีลูกหญิงหรือหลานปู่ย่าคนแรกมาด้วยคนหนึ่ง เกิดเมื่อเดือนเมษายน ๒๕๑๗ เราให้ชื่อว่า "กอบนาง" ชื่อเล่นว่า "ลูกแก้ว" ซึ่งเป็นเด็กน่ารักเป็นที่ชื่นชอบของคุณย่ามาก เพราะเป็นหลานย่าคนแรก และในปี ๒๕๑๙ โอ้กก็ให้หลานอีกคนเป็นชายชื่อเล่นว่า "ลูกเกศ" ชื่อจริงว่า "นรเศรษฐ์" หลานย่าคนนี้ย่าเอ็นดูมากเพราะระหว่างที่ย่าเจ็บ มักเข้ามาหาย่าอวยพรคุณย่าเกือบทุกวันว่า ขอให้คุณย่าหายเร็ว ๆ อยู่กับเกศไปอีกนาน ๆ

เจี๊ยบแต่งงานได้ไม่เท่าไรก็เริ่มท้อง เสนาะเขามีความกังวลใจมาก และต่อมาเจี๊ยบก็ได้คลอดลูกก่อนกำหนดที่โรงพยาบาลรามา เมื่อวันอาทิตย์ ๓๐ มิถุยายน ๒๕๑๗ น้ำหนัก ๑.๙ กิโลกรัม เวลาคลอดก็ลำบาก นอนเจ็บท้องทั้งวันจนหมอต้องหนีไปเล่นก็อลฟ์เสียก่อน แต่ก็กลับมาทันพอดีเผอิญเจี๊ยบเขานึกขึ้นได้ถึงพระอาจารย์เจ้าคุณอินที่วัดสามปลื้ม ให้ยาเขาไว้กินและคอยเอาติดตัวไว้แต่ลืมไป จึงได้รีบไปเอามาให้เขากิน ไม่กี่นาทีก็คลอดออกมาได้เป็นชายให้ชื่อเล่นว่า "อู๋" แล้วเปลี่ยนเป็น "โจอี้" ต่อมาเปลี่ยนเป็น "ลูกอิน" ส่วนชื่อจริงให้ชื่อว่า "อินทวะ" โดยเจ้าคุณอินแห่งวัดสามปลื้มท่านเป็นผู้ผูกมือ และตั้งชื่อใหม่ให้ เสนาะรอคอยฟังข่าวอยู่ตลอดเวลาที่โรงพยาบาล พอหมออนุญาตให้เข้าไปดูได้ก็ต้องตกใจ เพราะหลานมีท้องใหญ่โตผิดปรกติโตกว่าศีรษะ หมอนำเข้าเอ๊กซเรย์แล้วมาบอกว่า จะ

ต้องทำการผ่าตัดโดยเร็ว เสนาะเขาบอกว่าผ่าก็รีบผ่า แต่ขออธิฐานว่าถ้าหลานคนนี้จะสามารถมีชีวิตอยู่ยืดยาวกับแม่เขาต่อไปได้แล้ว ก็ขอให้ผ่านการผ่าตัดไปโดยปลอดภัย หากจะอยู่ยืดไปไม่ได้ ก็ขอให้ตายเสียในครั้งนี้เถิด แต่หมอผ่าตัดเขาเก่งมากสามารถทำได้สำเร็จเรียบร้อย โดยมาเล่าให้ฟังภายหลังว่า เด็กเกิดมีลำไส้ไม่ต่อกัน ได้ต่อให้ใหม่เรียบร้อย ทั้งนี้ก็เพราะระหว่างตั้งครรภ์ แม่มีจิตใจผิดปรกติเป็นอย่างมาก จิตโยงไปถึงลูกในท้อง ทำให้ธรรมชาติทำงานไม่สมบูรณ์ เจี๊ยบกลับบ้านแล้ว ยังคงทิ้งลูกไว้ที่โรงพยายาลให้เขาช่วยดูแลไปก่อน เพราะยังต้องให้น้ำเกลือหลังผ่าตัด และต้องอยู่ในตู้อบเด็กตลอดเวลา

ระยะนี้ก็มีชายหนุ่มอีกคนหนึ่ง เคยรู้จักกับฝอยฝาเมื่อครั้งศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษได้เดินทางกลับบ้าน และก็ได้มาหาเราที่บ้าน ต่อมาก็ได้ให้พ่อแม่เขามาขอหมั้น เราไม่เคยขัดใจลูกเลยในเรื่องที่เขาจะรักหรือชอบพอกับใคร ขอเพียงแต่อย่าให้เป็นนักเลง กินเหล้าเมายาหรือเล่นการพนัน หรือชอบติดผู้หญิงเท่านั้น วันหมั้นของฝอยฝาก็ประจวบกับวันที่โรงพยาบาลเขาขอให้รับลูกอินกลับบ้านพอดี เสนาะเหน็ดเหนื่อยวุ่นวายขนาดหนักอีกครั้งหนึ่ง ลูกอินมาอยู่บ้านแล้วก็ยังมีร่างกายอ่อนแอมากยังไม่ปรกติ น้ำหนักเพียง 2 กิโลกรัม กินนมทีไรอุจจาระออกมาทีนั้น เผอิญเราได้หมอผู้เชี่ยวชาญทางเด็กคนหนึ่ง ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นหมอประจำบ้านรักษาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ จนเรานับถือรักใคร่เสมือนญาติคนหนึ่งของเรา ได้มาช่วยดูแลลูกอิน เปลี่ยนเป็นให้นมถั่วเหลืองแทนนมวัวบ้าง ให้น้ำดีย่อยอาหารปนไปกับนมบ้าง เด็กเลยมีอุจาระปรกติ และก็โตวันโตคืนขึ้น แต่แล้วก็พบกับโรคไส้เลื่อนอีก พออายุได้ประมาณ ๘ เดือน ก็พาเข้าโรงพยาบาลรามาทำการผ่าตัดอีกครั้งโดยหมอคนเดียวกันโดยเรียบร้อยปลอดภัย เสนาะเขาก็ตามไปนอนกับหลานที่โรงพยาบาล เสนาะไม่มีความสุขเลยตั้งแต่มีหลานลูกอินคนนี้ มีใจเป็นห่วงกังวลอยู่ตลอดเวลา ส่วนเจี๊ยบและสามี ถึงแม้มีลูกด้วยกันแล้ว ก็ยังมีท่าทีตามเดิม เสนาะเขาก็เกิดทุกข์หนักกินนอนไม่ได้ตามปรกติ ซึ่งต่อมาไม่กี่เดือน ก็ได้เห็นลูกเขยเขามีแฟนใหม่ เจี๊ยบเขาบอกว่า เขาทราบแล้วและก็ได้ตกลงจะ

หย่ากัน ผมเลยเรียกเขามาไต่ถาม เขาก็ไม่ปฏิเสธว่าหญิงคนนั้นมิได้เป็นอะไรกับเขา จึงเห็นว่าหากจะให้อยู่ร่วมกันอีกต่อไปก็คงปราศจากความสุข และรังจะมีแต่ความร้อนใจกันมากยิ่งขึ้นทุกวันด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายเราจะขอเป็นผู้รับเลี้ยงดูอุปการะลูกอินเองตลอดไป โดยเขาไม่ต้องออกอะไรให้ทั้งสิ้น รู้สึกว่าเขายินดีไม่คัดค้านหรือเกี่ยงงอนอย่างไร เสนาะเขาอยากได้ลูกอินมาเป็นลูกบุญธรรม แต่เราไม่ซาบซึ้งถึงกฎหมาย เลยมิได้ขอให้เขาทำคำยินยอมไว้ให้ด้วยตั้งแต่ขณะหย่า ตกลงในวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๘ อินทนิมา หรือเจี๊ยบก็ได้หย่าขาดกับสามีของเขาที่อำเภอพระโขนงต่อหน้าผม โดยให้ลูกอินอยู่ในความอุปการะเลี้ยงดูของแม่โดยตลอด เสนาะทราบเรื่องแล้วก็โล่งอกไปพักหนึ่ง เรื่องราวของเจี๊ยบกับสามีและลูกอินนี้ได้ทำให้แม่คือเสนาะมีร่างกายทรุดโทรมมีทุกข์ระทมมาเป็นแรมปี น้ำหนักตัวลดลงหลายกิโลกรัม เสนาะเขาสงสารและรักลูกอินมากคอยประคับประคองเลี้ยงดูอยู่ตลอดเวลาจนโตแข็งแรง เข้าโรงเรียนอนุบาลและอยู่ชั้นประถมแล้ว เอามานอนด้วยกับตาและยายเสมอ

ในเดือนเมษายน ๒๕๑๗ เสนาะต้องประสพกับความทุกข์และกังวลใจอีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่มากนัก ในการส่งลูกแฝดคนเล็กไปศึกษาที่อเมริกาเพื่อต่อปริญญาโท และก็เป็นการเห็นลูกคนนี้เป็นครั้งสุดท้ายอย่างมิได้คาดฝันมาก่อน ในเดือนสิงหาคม ๒๕๑๙ ก็ต้องไปส่งลูกแฝดคนโตไปทำปริญญาโทต่อที่เมืองเดียวกันในสหรัฐอีก แต่ลูกคนนี้เรียนสำเร็จและได้กลับมาก่อน และอยู่กับแม่จนแม่จากไปอย่างไม่มีวันกลับ เสนาะได้รับทุกข์เล็กน้อยในระหว่างลูกเดินทางไปยังไม่ถึง เมื่อถึงโน่นเรียบร้อยก็หมดห่วง

ในปี ๒๕๑๗ หลังจากส่งลูกแฝดคนเล็กไปอเมริกาแล้ว เสนาะก็ต้องเหน็ดเหนื่อยอีกในการจัดแต่งงานฝอยฝ้ากับแฟนของเขา เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๑๗ และก็ได้มาอยู่ร่วมกันที่บ้านซอย ๖๐ โดยดัดแปลงชั้นล่างซึ่งเคยโล่งไม่มีฝา มาเป็นห้องนอนและห้องรับแขกมีทางเข้าออกต่างหาก ไม่ปะปนกันกับของคนอื่นเป็นที่เรียบร้อยไปอีกคู่หนึ่ง

ในปี ๒๕๒๐ เมื่อได้ผ่านวันเกิดครบ ๕ รอบ หรือ ๖๐ ปีในวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์

๒๕๒๐ ไปแล้ว เสนาะเริ่มมีอาการไม่ค่อยปรกติเป็นบางวัน อึดท้องและคลื่นไส้โดยเฉพาะหลังจากไปกินเลี้ยงในงานแต่งงานลูกหลานเพื่อนฝูงมา เลยต้องระวังให้ยาช่วยย่อยและดับลมดับกรดในท้อง จนเมื่อเห็นเป็นบ่อยเข้า จึงพาไปหาหมอที่เชี่ยวชาญทางโรคกระเพาะหมอให้ไปถ่ายเอ็กซเรย์หลายแผ่นเพื่อดูภายในกระเพาะและลำไส้ แล้วผมก็ต้องตกใจเมื่อปรากฏจากฟิลม์ว่ามีก้อนเนื้อเล็ก ๆ ก้อนหนึ่งที่ลำไส้ Duodenum หมอนำเข้าโรงพยาบาลจุฬา ฯ เพื่อหย่อนกล้องเข้าทางปากลงไปถ่ายภาพเพื่อให้แน่ใจ ก็พบก้อนเนื้องอกจริง ๆ ก้อนเล็กเท่านิ้วมืออยู่ด้านนอกลำไส้ หารือกับหมอผู้เชี่ยวชาญทางผ่าตัด ก็แนะนำว่าควรตัดออกเสีย ระยะนี้เราเกิดรู้จักจากญาติใกล้ชิดกับคนทรงหรือจะเรียกว่าร่างประทับทรงก็ได้ เป็นหญิงชาวสวนกลางคน ผู้มาประทับทรงท่านสั่งให้เรียกท่านว่าเสด็จแม่บังภัย แต่เราเรียกเสด็จแม่เฉย ๆ เป็นที่นับถือของพวกเรามาก อยู่ที่จังหวัดสมุทรปราการ เราพาญาติพี่น้องเพื่อนฝูงไปหาไม่เคยผิดหวังเลย เสด็จแม่บอกเสนาะว่าให้หมอเขาผ่าตัดได้ไม่เป็นอันตรายอะไร เราก็เลยตกลงกับหมอให้เสนาะเข้าโรงพยาบาลกรุงเทพ ฯ ทำการผ่าท้องเมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๒๐ ใช้เวลาผ่าตัดนานประมาณ ๒ ชั่วโมง ผ่าเสร็จแล้วออกมา ปรากฏมีสายระโยงระยางออกจากตัวเต็มไปหมด มีสายจากจมูกเพื่อดูดน้ำดีออกจากกระเพาะตลอดเวลาหนึ่งสาย สายน้ำเกลือหนึ่งสาย สายจากท้องเพื่อให้เลือดระบายออกให้หมดหนึ่งสาย ดูน่ากลัวไปหมด ปรากฏว่าหมอไม่ได้เอาก้อนเนื้อออก หรือเอาออกไม่ได้เพราะอะไรก็ไม่ทราบ แต่ได้ต่อลำไส้เล็กเข้ากับกระเพาะเพิ่มให้อีกทางหนึ่ง เผื่อไว้อย่างนี้ก็โดยชี้แจงว่า ก้อนเนื้ออาจจะโตขึ้นและจะทำให้ลำไส้ตรงนั้นตันได้ ต่อเพิ่มให้อีกทางหนึ่งอย่างนี้จะช่วยมิให้ถูกทรมานมากขึ้น กับได้ต่อทางน้ำดีเพิ่มให้อีกด้วย แรก ๆ เราก็ไม่สามารถเข้าใจอะไรได้ เพราะเรามิได้เรียนแพทย์มาแต่ก็ดูประหลาด ๆ อยู่ เสนาะอยู่โรงพยาบาลกรุงเทพ ๑๔ วัน ผมกระวนกระวายอยู่หลายวันเพราะลำไส้ไม่ทำงานเกือบถึง ๑๐ วัน หมอจึงทดลองปลดสายดูดน้ำดีออกได้ พอเห็นลำไส้เริ่มทำงานแล้ว หมอก็อนุญาตให้กลับบ้าน โดยนายแพทย์ได้เรียกผมเข้าไปในห้องของท่าน

ชี้แจงว่าเสนาะเป็นอะไร หมอทำอะไรได้อย่างไรโดยละเอียด สรุปแล้วหมอบอกว่าได้ตัดชิ้นเนื้อจากก้อนเนื้องอกไปให้สถานบันมะเร็งตรวจเขาบอกว่าเป็นมะเร็ง แต่ชนิดช้าไม่รวดเร็วนัก และบอกต่อไปว่าเชื้อมะเร็งได้ลามเข้าในท่อน้ำเหลืองเสียแล้วด้วย ทำการผ่าตัดช้าไปราว ๘ เดือน เสนาะจะมีอายุไม่ยืนอาจจะอยู่ได้ ๖ เดือน ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปีหรือ ๔ ปี กำหนดแน่นนอนไม่ได้ แต่ขณะนั้นนัยน์ตายังไม่ปรากฏสีเหลืองจึงยังคงไม่เร็วนัก ผมฟังแล้วก็ใจหาย นั่งนิ่งไม่สามารถตอบโต้หรือมีปัญหาจะถามอะไรกับหมอได้อีก ได้ฟังแล้วก็ออกมาชี้แจงให้ลูกทุกคนที่บ้าน โดยไม่ให้แม่เขารู้คงบอกเสนาะแต่เพียงว่า ไม่ใช่เนื้อร้ายและหมอมิได้ตัดออก ได้ต่อลำไส้กับทางน้ำดีเพิ่มเติมให้ ลูกเจี๊ยบซึ่งเป็นเภสัชกรได้นำเรื่องมาวิจารณ์และถกเถียงกันกับหมอที่มาประจำบ้านของเรา ซึ่งแกได้ติดตามอาการป่วยของเสนาะอยู่ทุกระยะด้วยความรักและหวังดีในครอบครัวของเรา หมอก็บอกว่า ควรเชื่อสถาบันมะเร็งเขาว่าเป็นมะเร็งจริง แต่มะเร็งชนิดนี้อาจอยู่ได้ ๑ ปีถึง ๕ ปี และแนะนำว่าน่าจะใช้ยาแก้มะเร็งแผนปัจจุบันดูอาจจะช่วยให้หายเลยก็ได้ ได้ตกลงขอทดลองดูสัก ๑ หรือ ๒ ครั้งก่อนว่ามีปฏิกิริยาอย่างไร เพราะเจี๊ยบเขากลัวว่ายาจำพวกนี้จะทำลายอวัยวะอื่นไปด้วย เลยนำเสนาะเข้าโรงพยาบาลรถไฟ ๑ วัน โดยหมอให้เลือดก่อน ๒ ถุง แล้วอีกวันหนึ่งก็ให้ยาแก้มะเร็ง โดยบวกเข้ากับน้ำเกลือกลูโกสทางเส้นเลือด เพียง ๒ ครั้ง รู้สึกว่าเสนาะจะเริ่มมีอาการสู้ยาไม่ไหว เจี๊ยบแกเลยบอกหมอของดไม่ทำต่อไป เสนาะกับผมได้พากันไปหาเสด็จแม่อีก เพราะไม่มีที่พึ่งที่ไหนอีกที่จะช่วยเราได้ เสด็จแม่แนะให้หาใบหนุมานประสานกายมาต้มรับประทานต่างน้ำชาทุกวันหรือบ่อย ๆ แต่ใบไม้ชนิดนี้หาได้ยากมาก แต่เสนาะก็พยายามทำตามคำแนะนำ และหาซื้อต้นมาปลูกไว้ด้วย ขณะนั้นเผอิญลูกชายคนโตเขามีพรรคพวกช่วยหายามาจากประเทศจีน ได้ยาแก้มะเร็งมา ๒ ขนาน มีขนานหนึ่งชื่อว่า Decancerlin นัยว่าดี มีคนเคยทดลองมาแล้วได้ผลดีสำหรับมะเร็งชนิดเติบโตช้า เลยเริ่มให้เสนาะรับประทาน อ้างว่าเป็นยาบำรุงกำลังให้แข็งแรงเร็ว รับมื้อละ ๗ เม็ด ๓ เวลาตามที่เขาบอกไว้ในฉลากยา เป็นเวลาติดต่อกันถึง

๓ เดือนหมดไป ๑๙ ขวด แต่หมอปัจจุบันทุกคนก็ว่าไม่มีประโยชน์อะไร ระหว่างนั้นเจี๊ยบเขาก็หายาวิตามิน ยาเหล็ก ยาช่วยให้อยากอาหาร ยาช่วยย่อย มาให้แม่รับ โดยมีหมอประจำบ้านช่วยแนะให้ด้วย เสนาะออกจากโรงพยาบาลเสียน้ำหนักไม่มากนัก ออกมาเพียงเดือนเดียวน้ำหนักก็เพิ่มเป็น ๕๓ กิโลกรัม และยังคงไปหาหมอผู้ทำการผ่าตัดตรวจแนะนำด้วยจนไปไหนมาไหนได้เป็นปรกติ แต่ก็เกิดอุปสรรคขึ้นมาอีก คือคลำพบก้อนเนื้อเป็นปมแข็งๆ ข้างรอยแผลที่ผ่าไว้อยู่ใต้ลิ้นปี่เล็กน้อย จะรู้สึกเจ็บนิดหน่อยถ้าไปถูกมันเข้า หมอผ่าตัดแนะนำให้ใช้น้ำร้อนประคบก็พอค่อยยังชั่วบ้างแต่แล้วก็เริ่มอักเสบมีรอยแดง ๆ ขึ้นมา หมอบอกว่าแพ้วัสดุที่หมอใช้เย็บไว้ภายใน ต้องผ่าตัดเปลี่ยนวัสดุใหม่ เราได้ไปหาเสด็จแม่อีก พอท่านแลเห็นก็เอะอะโบกมือห้ามมิให้ผ่าตัดบอกว่า โดนมีดกรีดไม่ได้เลยจะเป็นอันตราย เนื้ออาจไม่ติดกัน เราเลยไม่ตกลงให้หมอผ่าตัด รอยอักเสบก็เลยกลายเป็นเหมือนผี ใช้ยาไทยเร่งผีรับประทาน และหมอประจำบ้านให้รับยาเม็ด Ampicillin แก้อับเสบด้วยวันละ ๖ เม็ดทุกวัน จนบวมเป่งขึ้นมา หมอมาเห็นจะช่วยเอามีดกรีดให้ เสนาะเขาไม่ยอม พอรุ่งเช้าที่บวมก็ปริแตกออกมีน้ำหนองปนเลือดไหลออกมามากมาย เสนาะเขาบีบเค้นหนองออกมาเองจนหมด หมอมาช่วยชะแผลให้แล้วให้ยาเรียกเนื้อทาด้วย เพราะเห็นแผลเป็นรูใหญ่โบ๋ลึกผิดกว่าผีธรรมดา เกิดแพ้ยาเรียกเนื้อขึ้นมาอีก ใช้ยาแก้แพ้ทาก็ไม่ทุเลา จนเกิดเป็นผื่นแดงเฟอะ จึงได้ไปหาเสด็จแม่อีก พอท่านดูแล้วก็ให้ไพรดำมาแท่งหนึ่ง บอกให้มาฝนกับน้ำทาพอเริ่มทาได้วันเดียวก็รู้สึกทุเลา และแผลแห้งผื่นแดงที่เป็นอาการแพ้ยาก็หายไป เนื้อหนังเรียบสนิทดังเดิมภายในไม่กี่วัน ดูประหลาดแท้ ๆ ตั้งแต่นั้นมาเสนาะเขาก็แข็งแรงเป็นปรกติ เราก็เริ่มท่องเที่ยวหาพระอาจารย์ตามวัดอีก ได้พบพระอาจารย์องค์หนึ่งที่วัดบนเขาจังหวัดชลบุรี อยู่ตรงปากทางเข้าอ่างเก็บน้ำชื่อวัดป่าลิไลวรรณ พอคุ้นเคยกับท่าน ท่านก็ชวนไปเที่ยวสำนักสงฆ์ของท่านบนป่าใหญ่เขาเขียว ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากอ่างเก็บน้ำทางทิศตะวันออกประมาณ ๒๐–๒๕ กิโลเมตร นัยว่าบนนั้นมีผีสางมาร้องเรียกในเวลากลางคืน ไม่มีทางรถ

ยนต์ขึ้นมีแต่ทางล่องซุง ต้องใช้รถจี๊บชนิด ๔ ล้อขับของท่านอาจารย์ไต่เขาขึ้นไป ตอนขึ้นและลงเขานั่งไม่ติดต้องห้อยโหนแกว่งตัวโยนไปโยนมากับรถ ขนาดพระที่ท่านไปด้วยองค์หนึ่งซึ่งเราเคยรู้จักนับถือกันมาตั้งแต่ก่อนออกบวชเป็นพระ ได้เป็นห่วงเสนาะเกรงว่าเพิ่งหายจากการผ่าตัดไม่กี่เดือนจะเกิดไม่สบายขึ้นมาอีก แต่เสนาะเขาก็แข็งแรงไม่มีปวดเจ็บหรือยอกเคล็ดที่ใด แล้วก็พากันกลับลงมาด้วยความเรียบร้อย

ในปี ๒๕๒๐ นี้เอง เสนาะเขาเร่งทำบุญทำกุศลใหญ่ คือได้ทำการบวชเณรและนาคให้เป็นพระ ๗ องค์ และสร้างส้วมมีห้องน้ำเสร็จหนึ่งห้องเล็ก ที่วัดธรรมมงคลใกล้บ้าน ในปีเดียวกันนี้ ลูกชายคนโตคือ มัชฌิมา ได้ไปราชการที่กรุงวอชิงตัน แล้วได้ถือโอกาสผ่านไปเยี่ยมน้องชายแฝด อ๋อ และอ้อ ที่กำลังทำปริญญาโทอยู่ที่เมือง Morgantown กลับมาบ้านก็มาบอกแม่ว่า อ้อเขาแต่งงานกับแฟนของเขาซึ่งเดินทางไปศึกษาอยู่ด้วยกัน และมีลูกสาวแล้วคนหนึ่ง โตเท่าลูกแก้ว ลูกอินแล้ว แต่มีอายุอ่อนกว่าลูกอิน ๒ – ๓ เดือน เสนาะเขารู้สึกไม่ค่อยแปลกใจนักที่ทราบว่าอ้อมีเมียแล้ว เพราะได้เห็นท่าทางกันมาก่อนแล้วที่กรุงเทพฯ แต่ที่แปลกหน่อยก็คือมีลูกจนโตขนาดนี้แล้ว ยังมิเคยบอกกล่าวอะไรมาให้ทราบเลย ต่อมาอ้อเขาก็เขียนจดหมายมารับสารภาพพร้อมส่งรูปถ่ายลูกของเขามาให้ย่าดู และแล้วอีกไม่กี่ปีก็มีลูกอีกคนหนึ่งเป็นชาย เขาให้ชื่อเล่นลูกสาวคนโตว่า "ลูกแพร" ลูกชายคนเล็กว่า "ลูกพลาย" เสนาะเขาเห็นรูปหลานทั้งสองนี้ก็ดีใจ บ่นว่าอ้อมัวเลี้ยงลูกเลยเรียนไม่จบสักที เมียเขาเก่งไม่ต้องห่วงเขาหรอก สงสารแต่อ้อไม่รู้จะกลับบ้านเมื่อไร เมียเขาคงไม่อยากให้กลับเพราะเขาเลี้ยงตัวของเขาได้ เป็นอันว่าเรามีลูก ๕ คน หญิง ๒ ชาย ๓ และมีหลาน ๕ คน หญิง ๒ ชาย ๓ เหมือนกัน

ในปี ๒๕๒๑ อ๋อแฝดคนโตเรียนสำเร็จกลับมาบ้านแล้ว ก็บอกกับแม่ว่าอยากออกบวชสักพรรษาหนึ่ง เสนาะก็เลยได้บวชลูกชายคนนี้ที่วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม

๒๕๒๑ และสึกเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๒๑ เสนาะเขาปลื้มใจอยู่พักหนึ่งที่ได้เห็นลูกอยู่ในผ้าเหลือง ระหว่างบวชเราได้นำอาหารไปถวายที่วัดบ่อยครั้งที่สุดหรือเกือบจะทุกวัน

ตลอดปี ๒๕๒๑ และ ๒๕๒๒ เสนาะเขาอ้วนท้วนเป็นน้ำเป็นนวลขึ้นมาก น้ำหนักขึ้นไปเป็น ๕๖ – ๕๗ กิโลกรัม จนมีพรรคพวกทักเสมอเวลาไปพบกันในงานต่าง ๆ อะไรมีอายุเข้า ๖๒–๖๓ แล้วยังดูไม่แก่ เนื้อหนังก็ยังไม่เหี่ยวย่น ตั้งแต่เสนาะถูกผ่าท้องครั้งหลังนี้แล้วเรายังคงท่องเที่ยวแสวงธรรมกับพรรคพวกที่เคยไปด้วยกันเหมือนเดิม ไปหาเสด็จแม่ที่ไรท่านก็ร้องบอกว่าหายดีแล้ว เนื้องอกมันยุบไปหมดแล้วไม่ต้องเป็นห่วงมันอีกต่อไป เสนาะเขาก็ดีใจ เขาไม่เคยเชื่อเลยว่าเขาเป็นมะเร็ง เพราะเขาไม่เคยรู้สึกเจ็บตรงไหนเลย และก็เพราะมีคนคอยบอกว่าถ้าเป็นมะเร็งจริงแล้วต้องมีเจ็บบ้าง เขาก็เลยสบายใจหมดห่วงหมดใยในโรคของเขานี้ เมื่อพบกับพระอาจารย์หลวงปู่องค์ใด ท่านก็กำชับให้หมั่นภาวนา พุทโธทุกวันก็แล้วกัน ท่านว่าความตายอาจมาถึงใคร เมื่อใดก็ได้ เสนาะเขาทำใจได้ดีกว่าผมมาก เขายังช่วยตักเตือนผมเสียอีกบ่อย ๆ พบหลวงปู่หลุย ท่านบอกว่า ท่านกำลังอยู่ที่หาดใหญ่ เมื่อท่านทราบข่าวจากพวกรถไฟที่ไปหาท่านว่า เสนาะถูกผ่าท้อง ท่านก็ได้นั่งภาวนาแผ่เมตตาจิตมาให้เสนาะอย่างเต็มที่

ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ เสนาะกับผมและพรรคพวกเพื่อนฝูงรถไฟได้พากันไปหาท่านพระอาจารย์ท่านมหาบัวที่วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เพื่อทำบุญกับท่านทุกปีเมื่อใกล้ถึงวันเกิดของเสนาะ ในปี ๒๕๒๐ ซึ่งเสนาะเขามีอายุครบ ๖๐ ก็ได้ไปหาท่านพระอาจารย์องค์นี้ ครั้งนั้นเสนาะเขามีความปลื้มปีติเป็นอย่างมากเมื่อเขาเข้าไปขอพรจากท่าน ท่านได้ให้พรว่า เดี๋ยวนี้ตาก็มองเห็นธรรมแล้ว ขอให้ใจจงถึงธรรมด้วย พอกลับมาบ้านได้เพียง ๒–๓ วัน ถึงวันพุธที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ วันนั้นตอนเช้าเราได้ออกไปธุระในเมือง กลับมารับอาหารกลางวันที่บ้าน เวลาประมาณเที่ยงเศษ เสนาะเริ่มรับอาหารได้ช้อนเดียวก็รู้สึกแน่น ให้รับยาแก้แน่นและยาไล่ลมไล่กรดในท้องอย่างที่เคยรับ ก็ไม่ค่อยยังชั่ว กลับรู้สึก

ถ่ายเมื่อ ธันวาคม 2520 ที่บ้านซอย 60

ถ่ายกับลูกหลานที่บ้านซอย 60 เป็นครั้งสุดท้าย เมื่อ 29 ธันวาคม 2522

วันเกิดหลาน "ลูกเกศ"
เมื่อ 26 มิถุนายน 2522
ที่บ้านซอย 60

คลื่นไส้และอาเจียร ปวดเสียดและแน่นที่ลิ้นปี่มาก เหงื่อออก ให้ยาไทยบำรุงหัวใจและรีบโทรศัพท์บอกหมอที่เคยมาประจำบ้าน ระหว่างที่หมอยังไม่มาถึง เสนาะเสียดและปวดมากจนเหงื่อออกท่วมตัว นั่งงอตัวพับไปจนพูดไม่ออก กว่าหมอจะมาถึงก็บ่าย ๒ โมงเศษ ให้น้ำเกลือ ฉีดยาก็ยังไม่ค่อยยังชั่ว หมอกลับไปเอายาแก้ปวดมาฉีดให้ และใช้สายยางดูดน้ำดีจากกระเพาะออกมาทางจมูก ปรากฏมีน้ำสีเขียวออกมามากมาย ค่อยยังชั่วปวดบ้าง สั่งจองห้องโรงพยาบาลกรุงเทพ ฯ ทันที หมอบอกว่าอยู่บ้านเครื่องมือเครื่องใช้ไม่สะดวก เลยพาเสนาะเข้าโรงพยาบาลเมื่อเวลาประมาณ ๕ ทุ่ม โดยหมออยู่ค้างคืนที่โรงพยาบาลเป็นเพื่อนด้วย แต่ขอให้เรียกหมอที่เคยรักษาแต่ดั้งเดิมกับหมอที่เคยผ่าตัดมาช่วย เพราะเขาเป็นเพียงหมอเด็กไม่มีความเชี่ยวชาญพอ ได้สั่งตรวจเลือดทันที พบ Amylase ในเลือดขึ้นถึง ๓,๐๐๐ เศษ แสดงว่าเป็นโรคตับอ่อนอักเสบ

รุ่งขึ้นเช้า หมอทั้งสองที่เคยรักษาและผ่าตัดเมื่อ ๒ ปีก่อนก็มาตรวจ และบอกกับเสนาะว่า ตับอ่อนอักเสบอย่างเฉียบพลัน คุณเสนาะใจแข็งและอดทนจริง เพราะความเจ็บปวดจากโรคนี้ เริ่มต้นมีอาการปวดรุนแรงมากอาจถึงช๊อคตายได้ และจะผ่าตัดไม่ได้เด็ดขาด ลงมีดเป็นตายเลย บางคนนึกว่าเป็นไส้ติ่งอักเสบ ไปผ่าเข้าก็เสร็จ ทางรักษามีอย่างเดียวคือไม่ให้ตับอ่อนทำงาน งดอาหารและน้ำเด็ดขาด ต้องดูดน้ำดีออกจากกระเพาะตลอดเวลา ให้น้ำเกลือ ฯลฯ ทางเส้นเลือด ให้อ๊อกซิเจนเพื่อให้หายใจสบายขึ้น สวนเบาไว้เพื่อมิต้องลุกจากที่นอนเลยเพราะเพลียมาก ตอนค่ำเริ่มมีไข้ ปรอท ๓๘°, ๓๘.๕° และ ๓๙.๕° เช็ดตัวให้ด้วยแอลกอฮอล ให้ยาฉีดแก้ปวด Sosegon ทุก ๖ ชั่วโมง แต่ก็ให้เพียงในวันแรกที่ปวดเท่านั้น ยาฉีด Ampicillin ทุก ๖ ชั่วโมง กับยา Gentamicin เพื่อป้องกันโรคแทรก และให้ยา ~~Penbritin~~ Pro Banthine เกี่ยวกับโรคตับอ่อนด้วย

ตั้งแต่วันเข้าโรงพยาบาลถึงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ เป็นเวลา ๙ วัน เสนาะไม่

ถ่ายอุจจาระเลย น้องชายคนหนึ่งของผมกับแหม่มภรรยาของเขามาเยี่ยม แนะนำให้ทำแพ็คหน้าท้องด้วยน้ำมันละหุ่ง แกไปหาเครื่องมือ เครื่องใช้และน้ำมันมาให้เสร็จ โดยลงมือทำให้วันละ ๑ ชั่วโมง ตอนบ่าย ปรากฏทำได้ ๒ วัน เสนาะก็อุจจาระออกมาได้

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ เป็นวันคล้ายวันเกิดของเสนาะ ผมกับลูก ๆ ได้จัดทำของและปิ่นโตเพื่อถวายเป็นสังฆทาน โดยนำมาให้เสนาะเขาจบที่โรงพยาบาล แล้วนำไปถวายพระที่วัดธรรมมงคล

จนถึงวันอาทิตย์ที่ ๒๔ หมอมาตรวจน้ำดี สั่งให้เอาสายดูดออกได้ สายสวนปัสสาวะก็เอาออกด้วยเพื่อให้ลุกขึ้นถ่ายเอง เริ่มให้อาหารน้ำ เช่น ซุป หรือโจ๊กใส ไข้ได้ลดลงและไม่มีมา ๒–๓ วันแล้ว และสั่งถอดน้ำเกลือออกในวันพุธที่ ๒๗

วันพฤหัสที่ ๒๘ หมอส่งไปตรวจ Ultrasound ตอนบ่ายโมงที่สถาบันมะเร็ง เข้าใจว่าหมอสงสัยว่าเนื้องอกที่ทิ้งไว้เดิม และอยู่ติดกับตับอ่อนมาก อาจจะกำเริบเล่นงานตับอ่อนเข้าแล้ว หมอที่สถาบันนำเข้าตรวจตั้งแต่เวลา ๑๓.๓๐ น. ถึง ๑๕.๓๐ น. ระหว่างตรวจสงสัยหมอจะใช้เครื่องกดที่หน้าท้องหนักไป เสนาะเลยต้องลุกออกมาถ่ายอุจจาระหนึ่งครั้ง ผมเข้าไปคุยกับหมอในห้องตรวจด้วย ถามแกว่าเห็นก้อนเนื้องอกโตขึ้นมามากไหม แกว่าตรวจยังไม่พบเข้าใจว่าคงอยู่อย่างเดิม แต่ผลของการตรวจแสดงว่าตับอ่อนอักเสบจริง และพบพังผืด (fibrous) เต็มในท้องจากการผ่าตัดในปี ๒๕๒๐ เต็มไปหมด

ในวันอาทิตย์ที่ ๒ มีนาคม ๒๕๒๓ หมอทั้งสองที่ประจำรักษามาตรวจ เผอิญมาพบพร้อมกัน ก็บอกให้กลับบ้านได้ หมอผ่าตัดบอกผมว่า ก้อนเนื้อเดิมอยู่อย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้น เครื่อง Ultrasound ตรวจได้ไม่ถึง อยู่มาได้ร่วมเข้า ๓ ปี นับว่าโชคดีแล้ว เสนาะกลับบ้านยังรู้สึกเหนื่อยอ่อนอยู่ ชีพจรยังเร็ว ๙๖–๑๐๐ ตลอดเวลาที่อยู่โรงพยาบาล ลูกฝอยฝาเขาอยู่เฝ้าตลอดเวลากลางคืน และมีนางพยาบาลพิเศษประจำทั้งกลางวันและกลางคืน สำหรับผมไปเฝ้าตั้งแต่เช้าจนถึงค่ำทุกวัน เพราะลูกเขาต้องไปทำงาน จนนางพยาบาลประจำ

ที่โรงพยาบาลคนหนึ่งมาพูดว่า "แหมคุณป้ามีคุณลุงมาเฝ้าทุก ๆ วัน คงรักคุณป้ามาก หนูอยากมีแฟนเหมือนอย่างคุณลุงก็จะดี"

เสนาะกลับมาถึงบ้าน ก็ให้รับอาหารมากขึ้น มียอดซุปไก่ ข้าวต้มเละ ๆ ขนมปังกรอบ เสนาะมีโรคท้องผูกประจำตัว ต้องรับยาระบายเรียกว่าทุกวันก็ว่าได้ มาตั้งหลายสิบปีแล้ว หลังผ่าตัดเสด็จแม่ให้ลองใช้น้ำใบชุมเห็ดต้ม ก็ได้ผลดีมาก จึงเปลี่ยนมารับน้ำใบชุมเห็ดแทนยาเม็ดจำพวก Dulcolax, Senokot ออกจากโรงพยาบาลมาอยู่บ้านได้เพียง ๒ วัน จะเกี่ยวกับไม่รู้จักระวังอาหารให้ดีพอ หรืออะไรก็ไม่ทราบ พอถึงวันพุธที่ ๕ มีนาคม เช้า ๘.๑๐ น. ตื่นขึ้นอุจจาระออกมาอย่างมากผิดปรกติ รับน้ำส้มคั้นกับน้ำยอดซุปไก่แล้วบ่นอึดอัดรับยาช่วยย่อยก็เกิดเสียดท้องอีก แต่ไม่มากเหมือนครั้งแรก โทรศัพท์เรียกหมอประจำบ้านมาตรวจ หมอฉีดยา Sosegon ให้เพื่อป้องกันปวดทันที ก็ค่อยยังชั่วนอนหลับไป ให้น้ำเกลือและตอนเย็นมาเจาะเลือดส่งไปให้โรงพยาบาลกรุงเทพ ฯ ช่วยตรวจทันทีเป็นพิเศษ พบ Amylase ในเลือด ๔๒๔๐ จึงเรียกรถพยาบาลมารับเข้าโรงพยาบาล ฯ อีกครั้งเข้าอยู่ห้องพิเศษ ๓๗๐ ห้องอื่น ๆ เต็มหมดไม่มีที่ว่าง เสนาะคงกลับมาอยู่บ้านเพียง ๒ วัน หลังจากอยู่โรงพยาบาลมาแล้ว ๑๙ วัน ก็ต้องกลับเข้าไปอีกเป็นครั้งที่ ๒

วันพฤหัสที่ ๖ มีนาคม ตอนสาย หมอทั้งสองที่เคยรักษาดูแลครั้งแรกก็มาตรวจอีก ให้ไปเอ๊กซเรย์ เจาะเลือดได้ Amylase ๔๐๐๐ สั่งให้ Sosegon ต่อไปอีก ๑ วัน ให้น้ำเกลือ ให้อ๊อกซิเจน สวนน้ำดีออกทางจมูก ให้ Ampicillin, Gentamycin เพื่อป้องกันโรคแทรกเหมือนครั้งแรก แต่ครั้งนี้มิได้ให้ Pro Banthine ~~Penbritin~~ ด้วย หมอบอกเสนาะว่าไม่เป็นไรอาการน้อยกว่าครั้งแรก ผมก็สบายใจขึ้น แต่ที่ไหนได้ ตั้งแต่วันที่ ๗ ถึงวันที่ ๑๒ มีนาคม เสนาะมีไข้สูงตลอดเวลาผิดกว่าครั้งแรก ปรอท ๓๙.๒° ถึง ๓๙.๖° หมอสงสัยตับอ่อนจะมีหนอง ระหว่างนั้นลูกสาวกับลูกชายไปหาเสด็จแม่ ท่านว่าอาการครั้งนี้หนักมาก แต่ยังไม่เป็นไรรออีก ๓ วันผ่านไปก่อน และในวันอาทิตย์ที่ ๙ ไปหาท่านอีก ท่านก็บอกว่า

ขณะนี้แม่กำลังแพ้ยาฉีดให้สังงดทันที ลูกเจี๊ยบที่เป็นเภสัชกรก็ขอหารือหมอทันที บอกหมอว่าคงแพ้ Ampicillin เพราะเห็นคุณแม่ลุกขึ้นอาเจียนบ่อย หมอก็ดีมากยอมรับฟังด้วยดี โดยทีแรกก็ยังไม่เชื่อแต่พอดีเสนาะเกิดอุจจาระออกมามีสีผิดปรกติ หมอเลยสั่งเปลี่ยนยาทันที ให้ใช้ยา Keflin เข้าแทนที่ Ampicillin ตั้งแต่วันที่ ๑๐ แต่อาการของเสนาะก็ยังไม่ดีขึ้น ไข้ยังสูงอยู่ ให้ยาฉีด Paracetamol ไข้ลดลงแต่เหงื่อออกเพลียมาก ชีพจรมีชะงักเป็นบางจังหวะ เผอิญเจี๊ยบเขามีเพื่อนเป็นหมอหัวใจประจำอยู่ที่โรงพยาบาลนี้พอดี เลยขอให้มาช่วยจ่ายยาหัวใจให้เป็นชนิดฉีด Lanoxin โดยให้เพียงขนาดน้อย ๆ วันที่ ๑๒ หมอเห็นเสนาะเพลียมาก ตรวจเลือดแล้วสั่งให้เลือด ๑ ถุง เสนาะพูดแทบไม่มีเสียง หมอทุกคนดูหนักใจแต่ก็ไม่พูดว่าอะไร หลายหมอที่เพียงมาเยี่ยมแต่มิได้รักษา และหมอเวรประจำโรงพยาบาลมาเห็นทีไรก็บอกว่าอยู่ในขั้นอันตรายมากทั้งนั้น หมอที่ตรวจรักษาคลำหน้าท้องบอกว่า พบก้อนแข็งหน้าท้องคลำได้ถนัด เลยเกรงว่าเจ้าเนื้องอกเดิมอาจจะเติบโตขึ้น โดยมากโรคชนิดนี้ (มะเร็ง) พอร่างกายทรุดโทรมอ่อนแอลง มันจะรุกโจมตีใหญ่ แต่ก็เหมือนอภินิหาร อีก ๓–๔ วันต่อมา เจ้าก้อนแข็ง ๆ ที่หมอคลำพบกลับหายไปไหนไม่รู้ มันยุบหายของมันไปเอง ตลอดเวลาที่นอนป่วยจะรุนแรงหนักเพียงใด เสนาะเขาไม่มีบ่นหรือร้องบอกว่าเจ็บปวดที่ใดเลย หมอมาควักท้องหนัก ๆ ถามว่าเจ็บไหมเขาก็บอกไม่เจ็บ เขาเป็นคนอดทนมาก เขาทำใจได้นิ่งตลอดเวลา วันไหนผมเห็นอาการไม่ค่อยดี ผมก็มาอยู่ค้างคืน เรามิได้ห้ามเยี่ยมอย่างเด็ดขาด เพื่อน ๆ เข้ามาเยี่ยมทีไรต้องผ่านประตูแรกก่อน เรามักขอให้นั่งเยี่ยมไกลคนเจ็บหน่อย แต่มีบางคนถือวิสาสะเข้าไปถึงตัวเสนาะ เราก็ใจไม่ดีเพราะกลัวเอาโรคหวัดมาติดต่อคนป่วย เสนาะเขายังห่วงผมอยู่เรื่อย พอถึง ๓ ทุ่มเห็นผมยังไม่กลับก็มักโบกมือให้กลับ ลูกเขาก็บอกว่า คุณพ่ออยู่คุณแม่นอนไม่ค่อยหลับ เพราะเป็นห่วงคุณพ่อ คุณพ่อกลับไปนอนดีกว่า ระยะนั้นใครมาเยี่ยมเห็นเข้าก็มีแต่สั่นหน้า ผมกับลูก ๆ ก็เริ่มมีน้ำตาไหลออกมาเป็นบางเวลา ชีวิตกำลังแขวนอยู่บนเส้นด้ายอีกครั้งหนึ่ง

ถึงวันเสาร์ที่ ๑๕ เสนาะก็ยังมีไข้สูงอยู่ หลวงปู่หลุยท่านเข้ามากรุงเทพ ฯ พอทราบข่าวก็สั่งให้เอารถไปรับท่านมาเยี่ยมเสนาะที่โรงพยาบาล เมื่อถึงเป็นเวลา ๑๒.๐๐ น. เศษ พอท่านเห็นเสนาะมีสายอะไรต่อมิอะไรเต็มหมด ท่านนั่งนิ่งสักประเดี๋ยวแล้วก็บอกว่า เสนาะกำลังต่อสู้กับกรรม อาการหนักมากทีเดียว จะต้องทำบังสกุลเป็นให้ ท่านก็ให้เอาผ้ามาคลุมตัว ขอด้ายสายสิญจน์มาล้อมรอบ แล้วท่านก็สวดกับพระที่มากับท่านด้วยอีกองค์หนึ่ง เสร็จแล้วท่านก็ลาไป วันนั้นนับว่าโชคดีพร้อมกัน เวลาประมาณ ๒๐.๐๐ น. มีญาติพาอาจารย์คนหนึ่งมาทำโยเรให้ (โยเรเป็นวิธีการทางศาสนา เซไคคิวเซเคียว (ญี่ปุ่น) สำนักงานใหญ่หรือโบสถ์อยู่ในซอยสีฟ้า ถนนพหลโยธิน) ได้มาสวดมนต์และทำโยเรให้ตอนเวลา ๒ ทุ่มทุกวัน เป็นเวลา ๑๐ วันติด ๆ กัน วันใดท่านมีธุระมาไม่ได้ก็ให้บุตรสาวมาทำแทน ถึงวันจันทร์ที่ ๑๗ หมอมาตรวจบอกว่าลำไส้เริ่มทำงานแล้วให้ถอดปั๊มน้ำดีออก แต่ยังคงทิ้งสายดูดไว้ก่อน ทดลองงดให้อ๊อกซิเจน วันอังคารที่ ๑๘ ไข้ลดลงเหลือ ๓๗.๓°, ๓๗.๔° วันพุธที่ ๑๙ หมอให้ถอดสายสวนปัสสาวะออกให้ถ่ายเองบนเตียง วันพฤหัสที่ ๒๐ เริ่มไม่มีไข้เลย แต่ยังหายใจเร็ว ๓๔ ครั้งต่อนาที ให้อ๊อกซิเจนอีก วันศุกร์ที่ ๒๑ หมอให้ถอดสายน้ำดีและงดให้อ๊อกซิเจน เริ่มให้รับน้ำข้าว แต่ก็รับได้เพียง ๒–๓ ช้อนเพราะกลืนไม่ลง ยังไม่มีแรงรู้สึกอ่อนเพลียมาก และมีเจ็บในคอเพราะถูกสายสวนน้ำดีเสียดสีมาหลายวัน หมอตรวจเห็นขาแขนของเสนาะเปลี้ยมาก แนะนำให้ทำกายบำบัดซึ่งเขามีบริการอยู่ในโรงพยาบาลนี้อยู่แล้ว แต่พอเริ่มให้มาทำให้ ๒ วัน โดยวิธียกแขนยกขาขึ้นลง วันอังคารที่ ๒๕ เริ่มมีไข้สูงถึง ๓๙.๒° อีก จึงของดตรวจเลือด Amylase ยังสูง ๕๒๘ วันพุธที่ ๒๖ ให้เลือด ๒ ถุง วันพฤหัสที่ ๒๗ ไม่มีไข้ จนถึงวันศุกร์ที่ ๒๘ ปลดน้ำเกลือออก หัวใจเต้นดีขึ้น ชีพจร ๘๔ วันเสาร์ที่ ๒๙ เสนาะลุกจากเตียงลงมานอนเล่นบนเตียงข้างล่างได้ ต่อมาอีก ๒ วันก็ลุกพยุงไปปัสสาวะในห้องน้ำ รู้สึกสบายขึ้น แต่ผิวเนื้อ แขน ขายังแห้งมาก ถึงวันศุกร์ที่ ๔ เมษายน หมออนุญาตให้กลับบ้านได้ โดยใส่เปลนอนมาบนรถยนต์พยาบาล

รวมเข้าโรงพยาบาลครั้งนี้ ๓๑ วัน หมอบอกว่า ครั้งนี้คุณเสนาะโชคดีมากทีเดียว เป็นทำนองว่านึกว่าจะไปไม่รอดเสียแล้ว หายออกมาได้อย่างมหัศจรรย์ แต่พวกเล่นดวงถือโชคชะตาบอกว่า ดวงชะตาของหมอสองคนที่รักษาจะต้องเป็นสมพลกันกับคนป่วย จึงรอดออกมาได้ แต่เราก็ไม่กล้าที่จะไปขอดวงมาพิจารณา หมออาจนึกว่าพวกเรานี้บ้าบอหรืออย่างไร เท่าที่หมอเห็นมีคนมายกมือทำโยเรให้ หมอก็คงแปลกใจอยู่แล้ว แต่หมอเขาก็มีมารยาทไม่ว่าอะไร เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่มีผลเสียหายอะไรเลย มีแต่เสมอตัวหรือดีขึ้นเท่านั้น หมอที่มารักษามีอัธยาศัยดีมากทุกคน เพราะดูตั้งใจทำอะไรให้ทุกอย่างด้วยความหวังดี และสงสารเสนาะจริง ๆ เสนาะเขาก็รักและนับถือหมอทุกคนมาก ระหว่างที่ป่วยหนักอยู่เสนาะเขาทำใจให้สงบนิ่งดีมาก เขาบอกภายหลังว่า จิตใจเขาปล่อยวางสงบดีมากไม่มีเจ็บปวดอะไรเลย ถ้าตายตอนนั้นคงไปสบายมาก มีพรรคพวกที่ชอบพอนับถือมากระซิบบอกอย่าลืมพุทโธ เสนาะเขานึกว่าเขาก็ทำอยู่แล้ว เขายังหัวเราะอยู่ในใจมิได้ตอบพรรคพวกอย่างไร เพราะไม่มีแรงจะพูด หมอมาตรวจเขาทีไรเขาก็รู้สึกดีใจ พอหมอกลับไป เขาก็รู้สึกเข้มแข็งขึ้นบ้างเสมอ แต่บางครั้งลูกสาวที่เฝ้าพยาบาลอยู่ เกิดขัดใจกับหมอที่อยู่เวรบางคน เพราะมาตรวจแม่ทีไรเห็นควักควานท้องแม่หนัก ๆ กลัวแม่จะเจ็บ เสนาะเขากลับเอ็ดลูกสาว และกล่าวเป็นเชิงขอโทษหมอทุกครั้ง

ในระยะนี้ก่อนเสนาะป่วยเข้าโรงพยาบาลกรุงเทพ ฯ ได้กำหนดออกบัตรเชิญเรื่องแต่งงานอ๋อกับแฟนของเขาไว้เรียบร้อยแล้ว ครั้นเมื่อเสนาะต้องมาป่วยหนักครั้งนี้ เรื่องการทำพิธีแต่งงานของอ๋อจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้น อ๋อ.ขาไปหาเสด็จแม่เพราะทางผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาวเขาก็เคารพนับถือเสด็จแม่มากมานานแล้วเหมือนกัน ท่านสั่งให้เลิกการออกการ์ดเชิญการเลี้ยงฉลองอะไรทั้งหมด เพราะแม่ยังไม่หายดียังไปไหนไม่ได้ ให้ทำพิธีแต่งงานอย่างกันเองเป็นการภายในที่บ้านเจ้าสาว เชิญแต่ญาติทั้งสองฝ่ายเท่านั้น และท่านได้เป็นผู้บงการดูแลจัดพิธีตลอด เข้าของต่าง ๆ ที่บ้านเจ้าสาวอย่างสมเกียรติ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๒๓

การส่งตัวเจ้าสาวได้กระทำที่บ้านซอย ๖๐ โดยมาให้แม่รดน้ำที่บ้าน ซึ่งเสนาะเขาก็พอใจมากที่ได้แต่งงานให้ลูกชายอีกคนเป็นที่เรียบร้อย

ออกจากโรงพยาบาลครั้งที่สองนี้ ลูก ๆ เขาเลยคอยระวังเรื่องอาหารเป็นการใหญ่ ของมัน ๆ หรืออะไรที่ย่อยยาก ไม่ยอมให้แม่รับประทาน กลัวจะกลับเป็นอย่างครั้งที่แล้วอีก ทั้ง ๆ ที่หมอก็บอกว่ากินอะไรได้ทุกอย่าง อย่าให้มันจัดเท่านั้น คอยสั่งให้แม่รับครั้งละน้อย ๆ หลาย ๆ ครั้ง ซึ่งก็มักจะทำไม่ค่อยได้ ของมัน ๆ เป็นอันไมให้รับเลยเช่น ยอด-ซุปไก่ เป็นต้นก็ให้งด รับยาช่วยย่อย Magesto หลังอาหารทุกมื้อ เจี๊ยบเขาบอกว่าถ้าแม่ปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ไม่ต้องรับยาระบาย หรือน้ำใบชุมเห็ดเลย รับยาบำรุงมีวิตามินต่าง ๆ ยาช่วยเร่งให้อยากอาหารเพียงวันละเม็ด เวลาไม่อุจจาระก็ให้ลูกสวนด้วยน้ำแบบสวนเด็ก ซึ่งมีขายอยู่ทั่วไป ได้ลูกสาวช่วยปฏิบัติแทนนางพยาบาล เสนาะพักฟื้นอยู่ที่บ้านร่วมเดือน หัดเดินเกาะฝาผนัง พอแข็งแรงไปไหนได้บ้างแล้ว ก็ได้ไปทำการสร้างพระขนาดหน้าตัก ๑๒ นิ้ว เป็นการเสดาะเคราะห์หนึ่งองค์ โดยไปทำพิธีเททองที่ฝั่งธนบุรี เมื่อเสร็จเรียบร้อยก็ได้นำไปถวายไว้ในโบสถ์วัดเทวราชกุญชร ซึ่งมีที่ตั้งไว้พอดียังกับได้เตรียมไว้ให้ล่วงหน้า ตั้งแต่แม่หายคราวนี้ ลูกสาวทั้งสองเขาเกิดศรัทธาเรื่องโยเรมาก ได้ไปสมัครเป็นสมาชิกและเรียนปฏิบัติถึงวิธีการต่าง ๆ ที่โบสถ์ซอยสีฟ้าอย่างเคร่งครัด จนได้รับพระมาทั้งสองคน ซึ่งก็มาช่วยให้โยเรแก่แม่ทุกวัน เขายังไปช่วยพ่อแม่ของเพื่อนฝูงที่กำลังป่วยหนัก ได้ผลมาแล้วอย่างประหลาด เลยมาชวนผมกับเสนาะไปโบสถ์ทำพิธีรับพระตามแบบของเขา ระหว่างนั้นบางวันรับอาหารแล้วยังรู้สึกเสียดท้องและคลื่นไส้ หมอให้รับยา Plasil แก้คลื่นไส้ เอาเลือดไปตรวจ ปรากฏ Amylase ๔๐๐ กว่า ได้เชิญหมอที่เคยรักษามาตรวจ หมอให้ใช้ยา Daricon อยู่สัก ๗–๑๐ วัน กับให้ยาน้ำ Diovol แก้ลมและกรดในกระเพาะระหว่างอาหาร ตั้งแต่นั้นมา เสนาะสบายดีขึ้นมาก เอาเลือดไปตรวจอีก Amylase ลดลงเหลือเพียง ๑๗๕ หมอบอกว่าปรกติแล้ว ตับอ่อนคงหายแล้ว เสนาะเริ่มมีน้ำหนักขึ้นถึง ๔๖ กก. เมื่อออกจาก

โรงพยาบาล น้ำหนักเพียง ๔๑ กก. ไปไหนมาไหนได้เป็นปรกติ ถึงเนื้อหนังจะยังเหี่ยวไปกว่าเดิมบ้าง เขาก็สบายและดีใจขึ้นที่หายมาได้ ไปหาหลวงปู่หลุยที่วัดอโศการาม สมุทรปราการ ท่านบอกเสนาะหายดีแล้วแต่ก็จะต้องตาย อย่าประมาท ภาวนาพุทโธไว้ ไปหาเสด็จแม่ท่านก็ว่า ยังไม่ถึงเวลาที่เขาจะมาเรียกไป เอาเลือดไปตรวจอีก เม็ดเลือดแดงสูงถึง ๑๒.๖ เลยให้งดยาเหล็กชั่วคราว

ย่างเข้าเดือนตุลาคม ๒๕๒๓ เสนาะเกิดเป็นหวัด มีไอ รับยาไอก็ไม่หาย บางเวลาไอรู้สึกเหมือนคล้ายหอบหืดและอึดอัดที่หน้าอกแต่ไม่มีไข้ จึงไปหาหมอที่เคยมาประจำบ้านในเช้าวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๓ หมอให้เอ๊กซเรย์ พอเห็นฟิล์มก็ตกใจ เรียกผมไปบอกว่าน้ำท่วมปอดข้างซ้ายมองเห็นปอดครึ่งเดียว ต้องเจาะหลังเอาน้ำออกจึงจะสบายขึ้น และกระซิบบอกผมว่า ถ้าน้ำที่ออกมาเป็นสีเหลืองก็อาจเป็นทีบี ถ้ามีเลือดปนเชื่อว่าจะเป็นเพราะเชื้อมะเร็งจากเนื้องอกที่เป็นอยู่เก่าลามขึ้นมาเล่นงานปอดแทนที่จะเล่นงานตับอ่อนอย่างที่เคยคิดกันไว้เมื่อต้นปี สาเหตุอย่างอื่นไม่เห็นมีเพราะไม่มีไข้ ผมก็ใจเสียแต่ก็ไม่มีปัญญาจะทำอะไรนอกจากจะอาศัยหมอ เสนาะได้เข้าโรงพยาบาลสุขุมวิทในเย็นวันนั้น โดยให้หมอช่วยเจาะเอาน้ำออกมา ๑ ลิตร เป็นน้ำเหลืองปนเลือดสีชมพูแก่ หมอก็บอกว่าสาเหตุเป็นอย่างที่คาดคิดไว้ เมื่อโทรศัพท์แจ้งไปยังหมอที่เคยรักษาตับอ่อนทราบ ก็ได้มาตรวจเยี่ยมแล้วก็ส่งหมอที่เชี่ยวชาญทางโรคปอดซึ่งเป็นเพื่อนกัน มาช่วยตรวจและรักษาแทนโดยโอนให้หมอใหม่รักษาทั้งหมด เขียนประวัติเดิมให้หมอคนใหม่ทราบโดยละเอียด หมอชำนาญทางโรคปอดมาตรวจอย่างละเอียดแล้ว ก็ให้เสนาะกลับบ้านได้ในคืนวันนั้น เพราะเสนาะเขาไม่ชอบอยู่โรงพยาบาลถ้าไม่จำเป็นจริง และเขาบอกว่าเขาสบายขึ้นแล้วเมื่อถูกเจาะเอาน้ำออก หมอสั่งให้ไปหาหมออีกที่โรงพยาบาลในวันพุธที่ ๒๙ โดยให้เอ๊กซเรย์อีกครั้งไปให้หมอดูด้วย ปรากฏน้ำยังมีแต่งวดลงไปกว่าวันที่ฉายครั้งแรกประมาณหนึ่งซี่โครง หมอเห็นแล้วสั่งจ่ายยารักษาทีบีชื่อ ETEBE โดยให้ทดลองรับ ๒ สัปดาห์ ถึงวันศุกร์ที่ ๓๑ ตุลาคม ไปเอ๊กซเรย์อีก พบ

น้ำท่วมปอดขึ้นมาอีก ๑ ซี่โครง เท่ากันกับเมื่อครั้งยังมิได้เจาะเอาน้ำออกครั้งแรกนั้น หมอตรวจแล้วบอกให้ทนไปก่อน เพราะเจาะบ่อย ๆ ไม่ดี ถึงวันพุธที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๓ ไปถ่ายเอ๊กซเรย์อีก พบน้ำท่วมปอดเพิ่มขึ้นมาอีกประมาณ ๒ ซี่โครง หมอตรวจแล้วสั่งเจาะน้ำออกประมาณ ๒ ลิตร และได้สะกิดเนื้อปอดเอาไปตรวจด้วย สั่งให้รับยา ETEBE ต่อไปจนถึงวันพุธที่ ๑๒ ไปหาหมอโดยถ่ายเอ๊กซเรย์อีกเป็นครั้งที่ ๕ น้ำขึ้นมาเท่าระดับเมื่อถ่ายวันพุธที่ ๕ แต่ยังไม่เจาะอีก หมอเขียนหมายเหตุให้ไว้บนซองฟิล์มเป็นภาษาอังกฤษใจความเป็นทำนองว่าเชื้อมะเร็งลุกลามขึ้นมาที่ปอด หมอสั่งงดยา ETEBE ยังไม่รักษาอะไรต่อไป เรื่องโรคมะเร็งนี้ ลูกเจี๊ยบซึ่งเป็นเภสัชกร ได้โต้เถียงกับผมและน้อง ๆ มาแล้ว เขาบอกว่าเขาเชื่อว่าแม่ไม่ได้เป็นโรคมะเร็ง เพราะเขามีพรรคพวกเป็นอย่างแม่เหมือนกัน ไม่ยอมให้รักษาแบบแผนปัจจุบัน ซึ่งภายหลังก็หายด้วยยาไทย อย่าปล่อยให้หมอสะกิดเอาเนื้อปอดไปตรวจ หรือใช้ยามะเร็ง หรือฉายรังสีที่ปอดเป็นอันขาด ขอให้หมอทำให้ปอดแห้งด้วยวิธีอื่นหรือยาอย่างอื่น ที่ไม่ใช่ยามะเร็งสมัยใหม่ก็แล้วกัน เพราะจะทำให้แม่ตายเร็วกว่าที่คาดหมาย ให้หมอถือเสียว่าเราไม่ขอให้รักษามะเร็ง การสะกิดปอดเอาไปตรวจไม่มีประโยชน์อันใด ถ้าเป็นมะเร็งก็ช่วยรักษาอะไรไม่ได้ สู้ไม่รู้มันเสียดีกว่า การไปสะกิดปอดยิ่งทำให้มันลุกลามเร็วขึ้น ถ้าเป็นมะเร็งจริงๆ จึงมีแต่ผลร้ายมากกว่าผลดี แต่เรื่องนี้เมื่อเรามอบให้หมอเขารักษาแล้วเราจะคิดตามไปคอยดูและคอยห้ามเขาอย่างนั้น อย่างนี้คงไม่ได้แน่ เช่น หมอเขาจะเจาะเอาน้ำออกจากปอดทีไร เขาก็เชิญให้เราออกมานอกห้อง เขาทำอะไรต่ออะไรเราก็หารู้ไม่ หมอเขาก็คงเหมือนนายช่างแก้เครื่องยนตร์ เครื่องจักร ถ้าไม่รู้ว่าภายในเครื่องมีอะไรบ้าง ก็รู้สึกว่าจะทำการแก้ไม่ได้สะดวกง่าย ผมจึงได้พูดกับหมอทางโทรศัพท์เพียงว่า ขอไม่ให้รักษาโรคมะเร็งทางยาเคมีแก้มะเร็งโดยตรง และไม่ให้ฉายรังสี เราไปพบเสด็จแม่อีกเพราะไม่รู้จะหาใครเป็นที่พึ่ง ท่านย้ำว่าไม่ใช่มะเร็ง อย่าให้ใช้ยาแก้มะเร็งเป็นอันขาด ถ้าใช้จะต้องตายภายในหนึ่งเดือนอย่างที่เคยเห็นกันมาแล้วหลายราย ท่านแนะให้รับแต่น้ำส้มซ่าคั้นทุก ๆ วัน

กับน้ำใบหนุมานประสานกาย ซึ่งหาได้ยากทั้งสองอย่าง แต่ก็มีเพื่อนฝูงที่รักชอบพอกันมาก หามาให้ได้ทุกวัน ระยะนี้เสนาะเขายังไปไหนมาไหนได้ แต่อ่อนแรงลงไปเท่านั้น ถึงวันศุกร์ที่ ๗๘ พฤศจิกายน เป็นเวลา ๒๓ วัน นับตั้งแต่เจาะครั้งหลังที่โรงพยาบาลจุฬาฯ เสนาะนอนไม่ค่อยหลับ อึดอัดมาก บอกหมอประจำบ้านมาช่วย ก็เลยช่วยเจาะเอาน้ำออกที่บ้านเป็นครั้งที่ ๓ จำนวน ๒ ลิตร เป็นสีชาแก่ไม่ค่อยมีเลือด หมออุทานว่าดูจะดีขึ้นกว่าเก่า เจาะแล้วเสนาะนอนค่อยสบายขึ้นแต่ก็ชักเพลียลงทุกวัน จนไปไหนมาไหนนอกบ้านไม่ไหว ต้องนอนอยู่กับบ้าน ตั้งแต่นั้นมาถึงวันพุธที่ ๑๐ ธันวาคม หมอเชี่ยวชาญทางปอดมาตรวจที่บ้าน ให้ยา Prednisolone รับประทาน ๓ วันแรกวันละ ๒ เม็ด วันต่อไปวันละ ๑ เม็ด ให้ไว้ ๓๐ เม็ด ให้ถ่ายเอ๊กซเรย์โดยนำเครื่องมาถ่ายที่บ้าน ปรากฏน้ำขึ้นมาอีกจนเต็มปอด หมอบอกให้ทนเอาหน่อย รับยา Prednisolone แล้วรู้สึกกระปรี้กระเปร่าอยู่ ๒ วัน แล้วก็เป็นเหมือนเดิมกับมีไอเป็นพักๆ หมอบอกว่าเจาะคราวหน้าจะเอาน้ำออกให้หมดแล้วใช้ยา Tetracycline ชนิด I.V. ฉีดใส่เข้าไปในช่องของเยื่อหุ้มปอด เพื่อทำให้เยื่อหุ้มปอดติด กันน้ำมิให้เข้ามาขังอยู่ได้ ซึ่งเคยทำได้ผล ๙๐% เสนาะทนไปได้อีก ๔ วัน ถึงวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๒๓ รู้สึกอึดอัดเหลือเกิน จึงนำเข้าโรงพยาบาลจุฬาฯ หลังจากวิ่งเต้นได้ห้องพิเศษ ๑ ห้อง พอเข้าห้องเสนาะก็ขออ๊อกซิเจนช่วยหายใจทันที ค่อยหายใจสบายขึ้นบ้างแต่ก็นอนไม่ได้ ต้องนั่งครึ่งนอนครึ่ง วันพุธที่ ๑๗ หมอมาเจาะเอาน้ำออกเพื่อทดลองใส่ยา เกิดไม่มียา Tetracycline ชนิด I.V. ต้องสั่งให้ลูกเจี๊ยบเภสัชกรช่วยติดต่อกับบริษัทขายยา พวกบริษัทขายยาเขาก็มีน้ำใจดีมาก ช่วยกันอย่างเต็มที่จนได้ยาจำพวกเดียวกับ Tetracycline ชื่อ Reverin มาให้หมอ ระหว่างที่ต้องหายาอยู่นั้น หมอได้เจาะเอาน้ำออก ๒ ลิตร เห็นยาที่ต้องการยังไม่ได้มา ก็เลยเอายา Endoxan ใส่ไปหนึ่งหลอด ซึ่งเมื่อผมมารู้ภายหลังผมก็ตกใจ เพราะรู้ว่าเป็นยาแก้มะเร็ง ถามหมอผู้ช่วยว่ายานี้เป็นยาแก้มะเร็งไม่ทำให้ปอดพังหรือ หมอผู้ช่วยตอบว่าไม่เป็นไร ช่วยให้ปอดติดได้เหมือนกัน วันที่ ๑๙ ได้ยา Reverin มาแล้ว หมอเจาะอีก ๑๒๐๐ ซีซี แล้ว

ถ่ายเอ๊กซเรย์ บ่ายเจาะอีก ๙๐๐ ซีซี แล้วจึงใส่ยา Reverin ให้ ๒ หลอด ๆ ละ ๒๗๕ มิลลิกรัม เสนาะสบายขึ้นเมื่อถูกเจาะเอาน้ำออกแล้ว วันที่ ๒๑ ธันวาคม หมอให้กลับบ้านได้ เสนาะยังสามารถขึ้นบันไดเองได้เหนื่อยบ้างแต่เขาก็อดทนจริง ๆ ก่อนออกจากโรงพยาบาลชั่งน้ำหนักได้ ๔๑ ก.ก. จากวันนั้นถึงวันพุธที่ ๓๑ ธันวาคม ดูสบายขึ้น ชั่งน้ำหนักได้ ๔๔ กก. แต่ปัสสาวะยังน้อยมาก รับแต่ยาบำรุงวิตามิน ยาเหล็ก และยาโปรตีนวันละ ๔ เม็ด เพราะการเอาน้ำออกบ่อย ๆ เสียโปรตีนจากร่างกายมากเหลือเกิน หมอประจำบ้านมาช่วยฉีดกลูโกสและวิตามินบีเข้าทางเส้นเลือดนาน ๆ ครั้งหนึ่ง แต่ก็ช่วยกู้กำลังได้บ้างเพียงเล็กน้อย

ระยะที่เสนาะเข้าอยู่โรงพยาบาลจุฬา ฯ นี้ หลวงปู่คำดีท่านได้ลงมารักษาตาที่กรุงเทพ ฯ อ๋อเขาไปหาท่าน พอท่านรู้ก็ให้อ๋อรับท่านไปเยี่ยมเสนาะในคืนวันนั้นทันที เสนาะดีใจมากที่ได้สนทนากับท่าน เป็นการได้รับพลังใจจากท่าน เพราะทุกครั้งที่พบท่านมักให้พรอย่างดีเสมอ เมื่อครั้งออกจากโรงพยาบาลกรุงเทพ ฯ ใหม่ ๆ ท่านก็ได้ไปเยี่ยมที่บ้าน ท่านพูดว่าขอให้อยู่เพื่อทำบุญกุศลต่อไปอีกนาน ๆ ซึ่งเสนาะเขาก็ปลื้มใจจำคำพูดของท่านไว้เสมอ

วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๔ เป็นวันปีใหม่ ญาติเพื่อนฝูงมาเยี่ยมอวยพร เสนาะออกรับแขกลงจากเตียงมาคุยด้วยตลอดทั้งวัน พอวันรุ่งขึ้นก็รู้สึกอึดอัดอีก เรียกร้านมาถ่ายเอ็กซเรย์ที่บ้านเป็นครั้งที่ ๗ เพราะเจาะมาได้ ๑๔ วันแล้ว ปรากฏมีน้ำขึ้นมาอีกเกือบเต็มปอด หมอมาตรวจบอกต้องเข้าโรงพยาบาลขอใส่ยา Reverin อีกครั้ง เพราะทำครั้งแรกไม่ติด มีญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งมาเยี่ยมบอกกับเจี๊ยบว่า ถ้าทำไม่ติดควรเปลี่ยนหมอดีกว่า เพราะมีหมอที่รู้จักดีคนหนึ่งเชี่ยวชาญทางโรคปอดเหมือนกัน ทำทีเดียวติดเสมอ หารือกันกับลูก ๆ และถามเสนาะจะเปลี่ยนหมอใหม่เอาไหม เสนาะเขาตอบทันทีว่าไม่เอา หมอที่รักษาอยู่นี่มีอัธยาศัยดีมากแล้ว และแกก็พยายามทำให้ทุกอย่างดีอยู่แล้ว เสนาะเขาไม่เคยพะวงหรือห่วงว่าใครจะทำอะไรอย่างไร เขาบอกผมว่าโรคมันมาได้อย่างไร มันก็ไปของมันได้อย่างนั้น ถ้าคนเรายังไม่ถึงที่เสียอย่าง คิดทุรนทุรายมากไปอย่างผม ไม่มีประโยชน์อันใดเลย ลูก ๆ เขา

ก็เลยไม่อยากขัดใจแม่ รอห้องว่างโรงพยาบาลอยู่ ๓ วัน ระหว่างนั้นเสนาะเขาอึดอัดมากขึ้น นอนไม่ลงเหมือนเดิม จนถึงเช้าวันอังคารที่ ๖ มกราคม โรงพยาบาลโทรศัพท์มาบอกว่า ห้องว่างแล้ว ก็รีบเข้า พอถึงก็ให้อ๊อกซิเจนทันที ตอนบ่ายหมอก็มาเจาะเอาน้ำออก ๑๔๐๐ ซีซี ค่อยสบายขึ้น วันพุธที่ ๗ เข้าถ่ายเอ๊กซเรย์ วันที่ ๘ หมอเจาะเอาน้ำออกอีก ๑๖๐๐ ซีซี วันศุกร์ที่ ๙ ตอนเช้าเจาะออกอีก ๖๐๐ ซีซี เป็นครั้งที่ ๙ เพราะจะเจาะออกหมดทีเดียวไม่ได้ แล้วใส่ยา Reverin ๓ หลอดกับยา Heparin ๑ หลอด ตอนบ่ายถ่ายเอ๊กซเรย์ ปรากฏมีน้ำเหลือตกค้างอยู่เล็กน้อย อาจเป็นน้ำกลั่นที่ผสมกับยาใส่ลงไป หมอให้กลับบ้านได้ ถูกเจาะมาทั้งหมด ๙ ครั้งนี้ เสนาะเขาไม่เคยบ่นว่าอะไรเลย ถึงบ้านคืนวันนั้นกลางคืนก็มีไข้ ๓๘.๑° หมอบอกว่าเพราะฤทธิ์ยาที่ใส่ไม่เป็นไร รับยาแก้ไข้เม็ดเดียวไข้ก็ลงต่ำกว่า ๓๗° แต่มีเหงื่อออกแล้วเพลีย และตั้งแต่นั้นมาเสนาะก็มีไข้ทุกวันแต่ไข้ต่ำ ๆ ไม่เกิน ๓๗.๙° มีไอทุกครั้งที่พลิกตัวหรือลุกขึ้นนั่ง ให้ยาแก้ไอก็พอบรรเทาไปได้เล็กน้อย นอนได้ก็แต่ตะแคงข้างซ้าย ตะแคงข้างขวาไม่ได้เลยเพราะจะหายใจไม่ออก หมอประจำบ้านมาช่วยดูแลบ่อย ๆ บอกว่าปอดข้างซ้ายใช้ไม่ได้แล้วมีปอดข้างขวาทำงานข้างเดียว จึงนอนทับปอดข้างขวาไม่ได้นาน ๆ จะนอนหงายได้สักพักหนึ่ง บางครั้งต้องลุกขึ้นนั่ง บอกหายใจได้คล่องและหายเหนื่อยกว่า ชีพจรเร็วเสมอระหว่าง ๙๐-๑๐๐ ตลอดเวลา เจาะเลือดไปตรวจ Hb = ๘.๖ WBC = ๑๑๐๐๐ หมอทดลองใช้ยา Amoxil อยู่ ๑๔ วัน แต่ก็ไม่ช่วยอะไร วันจันทร์ที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๒๔ ถ่ายเอ๊กซเรย์ที่บ้าน คราวนี้ผมมองดูฟิล์มไม่รู้เรื่องเลย เพราะเห็นมีฝ้าขาวล้อมรอบปอดหมด หมอมาตรวจบอกว่าปอดติดแล้ว น้ำเข้าได้ช้ามากแล้วอีก ๗ วันให้ถ่ายใหม่อีก ระยะนี้น้ำหนักตัวของเสนาะขึ้นเป็น ๔๓ กก. ยังมีไข้ทุกวัน แต่อย่างสูง ๓๗.๘° และลดลงเอง วันเสาร์ที่ ๒๔ มกราคม พระองค์ที่เคยรู้จักชอบพอกันมานานและได้บวชจนไม่ยอมสึกมาฉันอาหารที่บ้านเสนาะก็พยายามลุกจากเตียงมาช่วยทำโน่นทำนี่ถึงแม้จะเหนื่อย วันนี้ได้ให้ถ่ายเอ๊กซเรย์อีกหมอมาตรวจบอกว่าดีน้ำไม่เข้าแล้ว ผมขอให้เจาะเลือดไปตรวจอีก ปรากฏ

Hb = ๗.๖ ต่ำมาก WBC = ๙๒๐๐ ปรกติ หมอให้รับ Folic Acid ช่วยวันละ ๑ เม็ด วันพุธที่ ๔ กุมภาพันธ์ หมอให้ไปรับเลือดที่สถาบันเลือดโรงพยาบาลจุฬา ฯ สั่งให้เลือด ๒ ถุง แต่รับได้ถุงเดียวก็ขอกลับบ้านเพราะทนนอนบนเตียงธรรมดานานหลายชั่วโมงไม่ไหว แต่เสนาะเขาอดทนปล่อยวางจริง ๆ ไม่บ่นหรือร้องอะไรเลย ถึงวันเสาร์ที่ ๗ ก็ยังได้เลี้ยงพระที่เคยมาเมื่อสัปดาห์ก่อนอีกครั้งหนึ่ง และได้เลี้ยงเพื่อนฝูงที่มาเยี่ยมอีกด้วย เสนาะเขาลุกจากเตียงเข้าร่วมโต๊ะรับประทานอาหารกลางวันกับเพื่อนฝูงได้แม้จะรู้สึกเหนื่อย และตั้งแต่วันนั้นมาเสนาะรู้สึกเหนื่อยและเพลียมากขึ้นทุกวัน ลุกไปอาบน้ำก็ไม่ไหว ต้องให้ลูกสาวเช็ดตัวและเช็ดหน้าให้ หมอประจำบ้านมาเยี่ยมก็บอกว่า ที่อ่อนเพลียมากเพราะขาดโปรตีนและอาจเป็นเพราะต่อมน้ำเหลืองใต้ไหปลาร้าข้างซ้ายโตขึ้น เมื่อดูจากฟิลม์เอ๊กซเรย์ อาหารก็ได้ไม่พอ แกเลยช่วยนำโปรตีนมาให้ทางเส้นเลือด แต่พอได้สัก ๓๐๐ ซีซี ก็ต้องถอดออกเพราะเข็มที่แทงไว้ตันน้ำยาไม่เดิน เสนาะรู้สึกเหนื่อยและหายใจไม่ค่อยคล่องมากขึ้น จนสีพื้นเองแทบไม่ไหว ให้อ๊อกซิเจนที่มีอยู่ที่บ้านแต่ท่อเล็กใช้ได้ไม่กี่ชั่วโมง เลยบอกหมอขอเข้าโรงพยาบาลพร้อมมิตร ในคืนวันเสาร์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ เพราะโรงพยาบาลจุฬา ฯ ไม่มีห้องว่าง พอถึงก็ให้อ๊อกซิเจน น้ำเกลือ โปรตีน กลูโกสทันที เข้าเครื่องตรวจหัวใจด้วยกร๊าฟ ก่อนไปเสด็จแม่มาเยี่ยมที่บ้าน บอกให้ทำใจดี ๆ ไว้ไม่เป็นไร เพื่อเป็นการปลอบใจแก่พอรุ่งขึ้นลูกชายไปหาท่าน ท่านบอกว่าถึงเวลาเขาจะต้องจากไปแล้ว ปีกลายนี้ขอชีวิตไว้เพียง ๑ ปี นี่ก็ใกล้วันเกิดเหมือนปีกลายอีก ย่าช่วยไม่ได้จริง ๆ แต่ย่าจะเป็นคนรับเขาไปเอง พอลูกชายกลับมาเล่าให้ผมฟังที่โรงพยาบาล ก็พากันแอบร้องไห้โดยมิให้เสนาะเขาเห็นหรือได้ยิน รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ หมอมาตรวจดูกร๊าฟหัวใจแล้วก็ออกมาบอกผมกับลูก ๆ ว่า หมดหวังเสียแล้ว Voltage หัวใจต่ำมากผิดปรกติ ไม่นึกว่าจะรวดเร็วมากเช่นนี้ เป็นวาระสุดท้ายของคุณแม่ โรคมันลุกลามถึงหัวใจ ได้พาหมอเชี่ยวชาญทางหัวใจมาช่วยตรวจอีกคน หมอหัวใจก็ส่ายหน้าบอกว่าหัวใจยังไม่ชำรุดอะไร แต่เป็นเพราะปอดที่

ทำให้หัวใจเป็นเช่นนี้ และได้จับหัวไหล่ผมเป็นเชิงปลอบว่า เสียใจช่วยไม่ได้จริง ๆ ขณะนั้นผมไม่สามารถบอกได้ว่า ผมรู้สึกอย่างไร มันตื้นตันไปหมด พูดอะไรไม่ออก เจี๊ยบเขาบอกหมอว่าเขายังไม่เชื่อว่าคุณแม่เป็นอย่างนี้เพราะมะเร็ง แต่หมอยืนยันว่าใช่แน่ เพราะได้สะกิดเนื้อปอดไปตรวจถึง ๒ ครั้ง หมอกลัวว่าแม่จะถูกทรมานมากเกินไป จึงแนะนำให้ฉีดมอร์ฟีน หมอหัวใจก็มีความเห็นอย่างเดียวกัน โดยบอกว่าถ้าเป็นแม่ของหมอหรือตัวหมอเองเป็นเช่นนี้จะขอให้ฉีดยามอร์ฟีนทันที เจี๊ยบเขาไม่ยอมให้ฉีด เขาบอกว่าแม่ไม่มีเจ็บปวดอะไรที่ไหนเลย ไปฉีดทำไม ฉีดเข้าไปแล้วเกิดแพ้อาเจียนจะยิ่งร้ายใหญ่คุณพ่ออย่าให้หมอฉีดเป็นอันขาด ขอให้แม่สู้กรรมไปจนวาระสุดท้าย เลยตกลงกับหมอว่าไม่ต้องฉีดยามอร์ฟีน เสนาะเขาทำใจของเขาได้ หมอบอกต่อไปอีกว่าหากอยากจะกลับบ้านก็ได้ อาจจะสบายขึ้น ซึ่งเมื่อบอกกับเสนาะเขาว่าหมอให้กลับบ้านได้ เขาก็รู้สึกดีใจโดยไม่ถามหรือพูดจาอะไรเลย แต่เพื่อนสนิทคนหนึ่งมาบอกผมภายหลังว่าคุณเสนาะเคยบอกว่า อยากไปตายที่บ้านมากกว่าตายที่โรงพยาบาล ที่ไม่ยอมพูดอะไรกับผมหรือลูก ๆ เพราะเป็นห่วงจะตกใจกันมากขึ้น ผมกับลูก ๆ ก็อยากให้กลับไปอยู่บ้านในเมื่อหมอช่วยอะไรไม่ได้แล้ว และวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ก็จะเป็นวันคล้ายวันเกิดของเสนาะ ได้เตรียมจัดทำอาหารและเข้าของเพื่อถวายเป็นสังฆทานแก่พระสงฆ์ ๕ รูปที่บ้าน เพื่อให้แม่ถวายเอง วันจันทร์ที่ ๑๖ หมอมาขอเจาะหลังอีกเป็นครั้งที่ ๑๐ และครั้งสุดท้าย ปรากฏไม่มีน้ำเลย เสนาะเขาไม่บ่นอะไรทั้งสิ้น หมอจะทำอะไรก็เอา เพราะมอบชีวิตให้เขาแล้ว วันอังคารที่ ๑๗ ก่อนกลับบ้านตอนเช้า หมอสั่งให้เลือดหนึ่งถุง ตอนบ่ายนำกลับมาบ้านโดยนั่งบนเปลใส่รถพยาบาลไปส่งถึงเตียงนอนแบบใช้ในโรงพยาบาล ซึ่งได้รีบเตรียมเอามาติดตั้งพร้อมอุปกรณ์ทุกอย่าง เครื่องให้อ๊อกซิเจน โดยใช้ท่อใหญ่เหมือนกับที่โรงพยาบาล และมีนางพยาบาลพิเศษซึ่งดีมากทั้งสองคน มาช่วยที่บ้านด้วยทั้งกลางวันและกลางคืน พอถึงบ้านก็นอนหลับได้ประมาณชั่วโมงเศษ อยู่โรงพยาบาลนอนไม่ใคร่หลับเลย แต่ตกกลางคืนก็นอนไม่หลับอีกจนถึงตี ๓ เสนาะไม่บ่นอะไรมากบอกแต่ว่าเพลียมาก

นอนไม่ค่อยลง แต่ก็ยังมีแรงจัดหมอนหนุนท่าโน้นท่านี้เองเพื่อหาที่จะทำให้ลงนอนได้สบายขึ้น จนนางพยาบาลกับฝอยฝาต้องคอยห้ามบอกว่า แม่อย่าทำเองเลยจะยิ่งเหนื่อยมากไปอีก

วันที่ ๑๘ เสนาะได้ลุกขึ้นนั่งบนเตียง เพื่อจบของถวายพระที่นิมินต์มาบ้าน ๕ องค์ มีญาติมิตรมาเยี่ยมอวรพรเนื่องในวันเกิดหลายคน แต่เสนาะพูดได้เพียงคำสองคำเพราะเพลียมากขึ้น กลางคืนวันนั้นนอนไม่หลับจนถึงตี ๕ ลูกๆ และนางพยาบาลคอยดูเฝ้าข้างเคียงตลอดเวลา ลูกเขาไล่ให้ผมไปนอนก่อนเสมอ เกรงคุณแม่เป็นห่วง แต่คืนนั้นผมลุกออกมาเฝ้าจนใกล้สว่างอยู่ดูจนเขาหลับไป ลูกเขาให้ถอดน้ำเกลือออกเพราะคุณแม่คอยกังวลอยู่เรื่อยในระยะ ๒ วันนี้ ลูกสาวทั้งสองเขาร้อนใจมาก ได้พากันไปพบผู้ปฏิบัติฌาณผู้หนึ่งเป็นร่างทรงพระพรหม ซึ่งก็ได้บอกว่ากำหนดของแม่คือวันมาฆะบูชาที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ถ้าพ้นวันมาฆะนี้ไปได้ จะอยู่อีกหลายปี ลูกเขาเชื่อมากได้มาบอกผม ก็เลยต้องเชื่อตามเขา

วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ เสนาะเขาบ่นเพลียเหลือเกิน หายใจไม่ได้เต็มที่ทั้ง ๆ ที่มีอ๊อกซิเจน รับอาหารได้เพียงคำสองคำ และบ่นกับฝอยฝาว่าเมื่อคืนวันที่อยู่โรงพยายาล ฝันเห็นญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งไม่บอกว่าใคร มาขอให้อภัยในเรื่องสมบัติที่มิได้จัดให้เลยซึ่งเขาก็บ่นต่อไปว่า เขาลืมไปหมดแล้วมาทำไมก็ไม่รู้ ฝอยฝาเลยบอกแม่ว่าคุณแม่อโหสิกรรมเขาไปอีกเถิด เสนาะบ่นอีกว่าภาวนาพุทโธไม่ค่อยอยู่จะหนีไปเสียเรื่อยฝอยฝาเขาก็บอกแนะว่าให้แม่ดึงจิตไปที่อื่นอย่าไปกังวลกับการเต้นของหัวใจ หรือการทำงานของปอด ดึงจิตแม่ไปตั้งไว้ที่ท่านพระอาจารย์ฝั้น ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านมหาบัว หรือหลวงปู่คำดี อย่าห่วงอะไรทั้งสิ้น คืนนี้เป็นคืนสำคัญทนอีกคืนเดียวเท่านั้น ตอนค่ำผมไปลูบคลำที่มือและที่หลังเพื่อซับเหงื่อให้เพราะเหงื่อออกเรื่อย มองดูนัยน์ตาเสนาะเห็นผิดสังเกตมาก จะเรียกว่าแววสีดำไม่มีก็ว่าได้ รู้สึกเห็นเหมือนมีอะไรฝ้า ๆ มาบังเชิงรูปซ้อน ผมต้องลุกหนีออกไปเพราะน้ำตามันจะไหลออกมาให้ได้ ไม่ต้องการให้เขาเห็น เสนาะเขาไม่เคยมีน้ำตาให้ใครเห็นเหมือนกัน เขาใจเด็ดแท้ ผมออกมาบอกลูกทุกคนว่าคืนนี้ขอให้อยู่เฝ้าระวังแม่กันทั้งคืน

ฝอยฝาเขาเรียกทุกคน มีน้องสะใภ้ น้องชาย พี่สาว เพื่อนพี่สาวที่มาช่วยพยาบาลแม่ให้มาเฝ้าแม่หมด แล้วปิดประตูทั้งสองด้านหน้าและหลัง ตอนค่ำประมาณ ๓ ทุ่ม หมอที่เคยมาประจำบ้านมาให้กลูโกสต่อ เพราะได้ถอดออกแต่เมื่อคืนแล้วหมอก็ไปเวลาประมาณ ๓ ทุ่มครึ่ง เสนาะลุกขึ้นนั่งปัสสาวะบนเตียง ขอนมสดที่เคยดื่มรับไป ๒–๓ อึก รับผลไม้มีสตรอเบอรี่ ๑ ลูก กับองุ่น ๑ ลูก แล้วก็ขอนอนเพราะอ่อนเพลียมาก นางพยาบาลวัดความดันโลหิตได้ ๑๒๐/๘๐ ชีพจร ๙๐ ผมเคยถามหมอถ้าจะตายอาการจะเป็นอย่างไร หมอบอกชีพจรจะต้องเร็วมาก ความดันตกมาก เวลา ๔ ทุ่มเสนาะก็หลับไป ทุกคนเฝ้าอยู่ข้างเตียงรู้สึกดีใจว่าคืนนี้แม่นอนหลับได้ตั้งแต่หัวค่ำ ลูกเขาให้ผมไปนอนก่อนเช่นเคย แต่แล้วผมก็ถูกปลุกเมื่อเวลา ๒ ยามล่วงไปแล้ว โดยฝอยฝาเข้ามาบอกว่า "คุณแม่ไปแล้ว นาฬิกาตี ๒ ยามพอดี คุณพ่ออย่าร้องไห้ คุณแม่ไปดีเหลือเกิน" ฝอยฝาเขาได้เล่าต่อไปอีกว่า "ประมาณ ๕ ทุ่มครึ่ง เหงื่อออกผิดปรกติ ช่วยกันเอาผ้าซับเหงื่อเท่าไหร่ก็ไม่แห้ง นางพยาบาลกลัวจะช้อค วัดความดันโลหิต ๑๑๐/๘๐ ชีพจร ๙๐ นางพยาบาลคอยจับชีพจรอยู่ตลอดเวลา ฝอยฝากับเจี๊ยบให้โยเรแม่ทั้งสองคน อ๋อเขาก็นั่งสวดพระคาถาชินบัญชร ๑๐๘ จบ พอนาฬิกาในห้องตีสองยาม นางพยาบาลคลำชีพจรไม่พบ ตกใจร้องออกมาว่าจับชีพจรไม่ได้แล้ว อ๋อเขาเลยสวดมนต์ออกเสียงดัง นางพยาบาลเอามืออังที่ปลายจมูก ไม่มีลมหายใจ พยายามปั๊มหัวใจก็มีลมออกมาสุดท้ายอีก ๒–๓ ครั้ง แล้วก็ไม่มีอีก ความดันโลหิตและชีพจรก็ยังดีอยู่แท้ ๆ หัวใจหยุดเต้นไปเฉย ๆ...." ผมแทบช้อค เหมือนหัวใจหลุดออกไปจากร่าง ทั้ง ๆ ที่ได้เตรียมทำใจมาหลายวันแล้ว เดินโซเซไปที่เตียงซบหน้าอยู่กับหน้าของเสนาะ ร้องไห้อยู่พักหนึ่งเหมือนเด็ก ๆ มันทนไม่ไหวจริง ๆ ฝอยฝาก็พยายามฉุดผมออกมา บอกว่าคุณพ่ออย่าร้องไห้น้ำตาหยดถูกศพจะทำให้คุณแม่ซึ่งกำลังขึ้นไปที่สูงแล้วต้องตกลงมาเพราะความเป็นห่วงคุณพ่อ นางพยาบาลกับลูก ๆ เขาช่วยกันเช็ดตัวและแต่งตัวให้แม่ใหม่ จุดธูปเทียนตามไว้ที่หัวนอน เราเฝ้าอยู่ตลอดคืนไม่มีใครยอมไปนอน หน้าตาของเสนาะเมื่อตอนหัวค่ำยังดู

เป็นคนเจ็บแท้ ๆ แต่พอหมดลมให้เขานอนหงายบนเตียงแล้วหน้าเขาแจ่มเหมือนเมื่อยังไม่เจ็บ มีรอยยิ้มอยู่ในใบหน้าเพียงแต่เบ้าตาลึกลงไปเพราะอดนอนมาหลายวัน เสนาะมีอายุได้๖๔ ปี กับ ๑ วัน ลูก ๆ และผมมีความภูมิใจและพอใจอยู่อย่างก็คือ เสนาะไม่ต้องถูกทรมานนาน เสนาะไปในวันและเวลาที่ดีมาก คือวันมาฆะเพ็ญเดือนสามกลางเดือน พระจันทร์ขึ้นเต็มดวง อยู่บนเหนือศีรษะเวลาสองยามพอดี ซึ่งถ้าเราสามารถย้อนกลับเวลาไปด้วยความเร็วเหนือแสง หลายหมื่นหลายแสนเท่า ก็จะยังคงเห็นพระพุทธองค์กำลังประชุมสงฆ์ ๑๒๕๐ รูป ซึ่งมิได้ ถูกเชื้อเชิญหรืออาราธนามา แต่บังเอิญมาพร้อมกันในเวลาตะวันบ่ายวันนั้น เพื่อฟังพระ โอวาทปาฏิโมกข์ เสนาะได้ถวายชีวิตเป็นเครื่องบูชาแด่พระพุทธเจ้าในวันนี้แล้ว พระอาจารย์ ท่านมหาบัวแห่งวัดบ้านตาดท่านได้กล่าวไว้กับผมอย่างนี้ อนึ่งคนทรงทั้งสองซึ่งเรานับถือ บอกตรงกันโดยมิได้นัดหมายกันเลยว่าคุณแม่ไม่ห่วงพวกเราแล้ว ท่านขึ้นไปรักษาธรรมเพื่อ สำเร็จบนโน้น บนโลกมนุษย์ทำไม่สำเร็จ มีผู้พาท่านไปบนโน้นเกือบไม่ทัน ประตูกำลัง จะปิดพอดี ฉะนั้นขอให้จัดหาเครื่องนุ่งห่มสีขาวสำหรับชีชุดหนึ่งไปถวายพระ และเวลาจะ นำศพเข้าประชุมเพลิงให้ทอดผ้าบังสกุลสีขาวหนึ่งผืน เพื่ออุทิศไปให้บนโน้น กับให้ลูกหลาน แต่งขาว เพราะคุณแม่ไม่ต้องการให้เศร้าหมอง สีดำเป็นสีแห่งความมืดมน แต่สีขาวเป็น สีแห่งความสว่างและบริสุทธิ์ ขณะนี้คุณแม่กำลังปฏิบัติธรรมให้จิตสว่างสะอาดและสงบ คุณ แม่รังเกียจสีดำมาก เมื่อเสนาะเขายังมีชีวิตอยู่ไปในงานศพกับผมทีไร เขานุ่งดำชุดเก่าตัดมา แล้วเป็นเวลาสิบ ๆ ปี ให้ตัดใหม่ก็ไม่ยอมตัดบอกว่าไม่ชอบเลย ผมเป็นคนช่างฝันมาเกือบ ทุกคืนตั้งแต่ยังหนุ่ม คืนไหนไม่ฝันเป็นหายาก มักชอบฝันไปท่องเที่ยวที่ไหนก็ไม่รู้กับเสนาะ และลูก ๆ เสมอ แต่ตั้งแต่คืนที่เสนาะเขาจากไป ผมไม่ฝันอีกเลยจนกระทั่งบัดนี้ เจ้าคุณ ที่วัดท่านยังสนใจถามผมว่าฝันถึงคนตายบ้างไหม ท่านบอกว่านั่นแหละถ้าไม่ฝันก็ดีแล้ว เขา ไม่ห่วงอะไรแล้วทั้งบ้านช่อง ท่านยังได้เทศน์ให้ฟังว่า ขอให้ร้องไห้วันแรกเพียงวันเดียว อย่าคร่ำครวญอีกต่อไปไม่มีประโยชน์อันใดเลย ผมยังเป็นคนมีกิเลสและตัณหาหนาหักห้าม

อะไรยังไม่ได้ ต่อหน้าผู้คนก็พอจะกัดริมฝีปากไม่ร้องไห้ได้ แต่พอกลับบ้านเห็นอะไรต่ออะไรทุกอย่างของเขาเข้าผมหมดสิ้นซึ่งปัญญาทันที หักห้ามอะไรไม่อยู่และหลงยึดในขันธ์สี่เข้าเต็มที่ อย่างพระอาจารย์ท่านว่าไว้ เกิดเศร้าโศกเสียใจอย่างบอกไม่ถูก เราอยู่ด้วยกันมานานถึง ๔๐ ปี ๑ เดือน กับ ๙ วัน เมื่อต้องจากไปอย่างไม่มีวันได้แลเห็นกันอีกเช่นนี้ มันรุนแรงเหลือเกิน หวังแต่กาลเวลาเท่านั้นที่จะช่วยบรรเทาให้เบาบางลง หรือหายไปได้เมื่อผ่านไปนาน ๆ....

หมายเหตุท้ายเรื่อง ประวัติของเสนาะซึ่งผมได้เขียนมายืดยาวนี้ จุดมุ่งหมายก็เพื่อหวังจะให้ลูกหลานและญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่สนิทกับเรา ได้ทราบชีวิตของเสนาะได้เป็นมาอย่างไรระหว่างที่ได้มาร่วมสุขร่วมทุกข์กับผมเท่านั้น แต่เมื่อเห็นว่าถ้าจะพิมพ์แจกเป็นบรรณาการแก่ท่านที่ได้เมตตามาในงานฌาปนกิจด้วย ก็ไม่น่าจะเกิดโทษแก่ผู้อ่านประการใด ก็เลยสั่งพิมพ์โดยมิได้ตัดทอนอะไรออกเลย ซึ่งเมื่อท่านได้อ่านจบแล้วท่านคงจะแลเห็นภาพของคน ๆ หนึ่งที่เกิดมามีกรรมติดตามมาสนองแท้ ๆ ทั้ง ๆ ที่มีปัจจัยสี่อย่างสมบูรณ์ แต่ก็พบกับความทุกข์โศกเศร้า โรคภัยเบียดเบียนเป็นวัฏจักร ความเจ็บไข้ได้ป่วยดูจะเป็นทุกข์หนักที่สุดในชีวิตเราทุกคน สมดังที่พระท่านว่าไว้ "อโรคาปรมาลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง" เสนาะเขามีทุกข์มากกว่าสุข ได้เผชิญเคราะห์กรรมอะไรต่อมิอะไรหลายครั้งหลายคราตลอดชีวิตสมรสกับผม ถึงแม้จะเกิดมาใช้กรรมก็จริง แต่ก็มิได้ก่อเวรก่อกรรมต่อ กลับสร้างเสริมแต่บารมีไว้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นทานบารมี ขันติบารมี หรือบุญบารมี เมื่อถึงเวลาที่ร่างจะแตกดับ ก็แตกดับไปในเวลาสองยามคืนวันมาฆะวันเวลาอันเป็นมงคล จึงนับว่าการตายนี้เป็นมงคลยิ่ง ฉะนั้นท่านที่ได้อ่านบันทึกประวัตินี้ เห็นว่าพอพึ่งได้เป็นประโยชน์และเป็นกุศลแก่จิตของท่านบ้างแล้ว ขอให้จิตอันเป็นกุศลของท่านนี้ ช่วยเป็นปัจจัยส่งให้เสนาะได้สำเร็จมรรคผลในภพภูมิแห่งความสงบนั้นเถิด หากท่านผู้ใดอ่านแล้ว เห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระ

และเห็นเป็นอกุศลแล้ว ก็โปรดอภัยให้แก่ผมผู้เขียน ซึ่งได้เขียนออกมาด้วยความเบาปัญญา เพราะความโศกเศร้าเสียใจนี้ด้วย โดยขอให้ถือเสียว่าท่านได้อ่านนวนิยายสักเรื่องหนึ่งก็แล้วกัน

ผมขอถือโอกาสนี้ ขอขอบพระคุณท่านนายแพทย์ทุกท่านที่ได้ช่วยรักษาเสนาะมาด้วยความเอาใจใส่ และหวังดีตลอดมาในระยะเวลา ๔ ปีสุดท้ายของเสนาะ และขอกราบขอบพระคุณญาติมิตร และท่านผู้มีเกียรติที่เคารพนับถือทุกท่านที่ได้เมตตามาเยี่ยมเสนาะระหว่างเจ็บป่วย และช่วยเหลือในการบำเพ็ญกุศลและสวดพระอภิธรรม ทั้งขอขอบพระทัย และขอบคุณทุกท่านที่ได้กรุณามาในงานฌาปนกิจศพของเสนาะนี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ทุกท่านจงประสพแต่ความสุขปราศจากโรคาพยาธิด้วยเถิด

อาชว์ กุญชร ณ อยุธยา

แด่คุณเสนาะที่รัก

ดิฉันได้ทราบการป่วยของคุณเสนาะด้วยความไม่สบายใจ และได้ติดตามเรื่องอาการป่วยเรื่อยมาด้วยความเป็นห่วง เวลาไปเยี่ยมก็พยายามซ่อนความวิตกสงสารไว้ รู้สึกว่าคุณเสนาะกลับเป็นห่วงเรื่องการป่วยไข้ของดิฉัน

เมื่อคุณเสนาะมาจากไป ดิฉันพยายามทำใจอย่างหนัก คิดอย่างเดียวว่าคนที่ประกอบแต่กรรมดี ย่อมต้องไปสู่ภพอันประเสริฐ ก็พอจะหักห้ามความเศร้าใจลงได้บ้าง แต่ความอาลัยนั้นไม่ทราบจะหาอะไรมาหักห้าม เมื่อยังมีชีวิตอยู่ไปเยี่ยมเยียน รับทราบสุขทุกข์อยู่เสมอเป็นยาวนาน ตลอดเวลา ๔๔ ปี ที่ใกล้ชิดสนิทกันมา ตั้งแต่ยังเป็นสาว จนกระทั่งเป็นคุณย่า คุณยาย เป็นคนคงเส้นคงวาตลอดมา

คุณเสนาะเป็นคนมีธรรมะประจำใจ ใฝ่ใจในการทำบุญเท่า ๆ กับการปฏิบัติตามหลักธรรมในการดำรงชีวิต จึงเป็นผู้มีสัจจวาจาไม่เบียดเบียนชีวิตและทรัพย์สินผู้อื่น มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีที่รักโดยไม่เสื่อมคลาย เป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อญาติมิตรและช่วยเหลือผู้น้อยเสมอมา คุณเสนาะรักษาความดีไว้ได้มาตลอด ไม่เคยโอนเอียง ดิฉันจึงรักและบูชาน้ำใจคุณเสนาะเป็นอย่างยิ่ง

ขอให้กุศลผลบุญคุณความดีที่คุณเสนาะสร้างสมไว้ จงได้ดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณเสนาะ ไปสู่ภพอันประเสริฐ เสวยแต่วิมุตติสุขตลอดไปเถิด.

ถนอม สิงหเสนี

รำลึกถึงคุณแม่

ลูกเริ่มจำความได้เมื่ออายุ ๓ ขวบ ตอนนั้นคุณแม่ท้องน้องโอ๊กและกำลังท้องแก่อยู่ทีเดียว คุณแม่เลี้ยงลูกเองมาโดยตลอด รวมทั้งน้อง ๆ ทั้งสี่คนด้วย จะมีก็เพียงพี่เลี้ยงช่วยดูแลเป็นบางเวลา เช่น เวลากิน เวลาอาบน้ำ สิ่งแรกที่ลูกจำได้คือบ้านอโศก เมื่อลูกอายุได้ ๓ ขวบ ลูกตื่นแต่เช้าตรู่ ลงไปขอหม้อแกงใบเล็กในครัวเพื่อนำมาใส่เห็ดที่ขึ้นอยู่ในสนามหน้าบ้าน บ้านของเราสมัยนั้นล้อมรอบด้วยทุ่งนาข้าวเขียวขจี บางวันในตอนเย็นเด็กเลี้ยงควายไล่ควายหลงเข้ามาในบ้าน ทิ้งมูลควายไว้ในสนามเป็นปุ๋ยให้เห็ดขึ้นมากมาย.... ลูกนำเห็ดไปต้ม บีบมะนาวใส่น้ำปลา ชิมเองแล้วนำไปอวดคุณแม่ แต่คุณแม่ก็จะบ่นว่าลูกออกไปตากน้ำค้างแต่เช้าจะทำให้เป็นหวัดได้ ตอนบ่าย ๆ คุณแม่จะให้ส้มลูกทุกวัน เพราะส้มช่วยให้ท้องไม่ผูกและผิวดี ลูกนำส้มมาให้พี่เลี้ยงปอกให้ และลูกชอบย้ำส้มเพียงครั้งสองครั้งก็คาย เด็กรับใช้ที่คุณแม่เลี้ยงไว้ ๕–๖ คน อายุ ๕–๑๐ ขวบเข้ามาแย่งกันและบอกให้ลูกขอมาอีก ลูกรู้สึกสนุกจึงวิ่งไปขอคุณแม่เรื่อย ๆ จนคุณแม่ต้องถามว่าลูกจะขอไปให้ใคร ลูกตอบว่ากินเอง คุณแม่ลงมาดู เด็ก ๆ เหล่านั้นเลยถูกดุ

คุณแม่เล่าว่าคุณแม่ชอบเลี้ยงเด็ก ตั้งแต่คุณแม่ยังเล็ก ๆ คุณแม่มีหลานคนหนึ่งกระดูกอ่อนนั่งก็ทรงตัวอยู่ไม่ได้ คุณแม่จับให้นั่งหมกอยู่ในทรายทุกวันจนทรงตัวได้เอง ที่บ้านคุณตา (บ้านวัดสามปลื้ม) เลี้ยงคนไว้หลายครอบครัวด้วยกันจึงมีเด็กอยู่ในบ้านหลายสิบคน ห้องพระของคุณตา (หอสวดมนต์) ใหญ่กว่าบ้านทั้งหลังที่เราอยู่กันเดี๋ยวนี้... มีหอระฆังด้วย....ทุก ๆ เย็นคุณแม่จะตีระฆังเรียกเด็ก ๆ เหล่านั้นขึ้นไปนั่งสวดมนต์กันเป็นกิจวัตร คุณแม่ชอบปล่อยปลาบ่อย ๆ เพราะหลังบ้านติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีตาแป๊ะพายเรือขายปลาปล่อยผ่านทุกวัน คุณแม่จะเหมาปลาเป็นถัง ๆ ถังหนึ่งมีปลาเป็นร้อย ๆ ตัว

คุณแม่ไม่ชอบซื้อเสื้อผ้าให้ลูกใส่ บอกว่าลูก ๆ ยังเด็ก ไม่จำเป็นต้องใส่เสื้อผ้าให้สวยนัก คุณแม่ตัดเสื้อให้ลูกทั้งห้าคน โดยการซื้อผ้าครั้งเดียวเป็นสิบ ๆ เมตร บางครั้งลูกชายสีหนึ่ง ลูกสาวก็อีกสีหนึ่ง เสื้อไหมพรมกันหนาวของคุณพ่อ และลูก ๆ คุณแม่ก็ถักเองทุกตัว ผ้าปูโต๊ะ ผ้าเช็ดมือ ผ้าเช็ดหน้าที่ลูก ๆ ใช้ คุณแม่ก็ถักเอง หนังละครไม่ดู บอกว่าในโรงหนังอากาศไม่สะอาด นาน ๆ จึงจะพาลูก ๆ ไปดูสักครั้ง แต่คุณแม่ก็ขอให้คุณพ่อพาลูก ๆ ไปพักผ่อนที่ชายทะเลหัวหินปีละ ๒ สัปดาห์ในหน้าร้อน เป็นประจำทุกปีไม่เคยขาด ภัตตาคารร้านอาหารยิ่งไม่เข้าเลย เพราะคุณแม่ทำอาหารอร่อยมาก และชอบดัดแปลงทำอาหารแปลก ๆ เพื่อน ๆ ในวังซึ่งเป็นเพื่อนโรงเรียนราชินี (ล่าง) ของคุณแม่ได้ขอให้คุณแม่ทำข้าวแช่เลี้ยงทุกปีในเมษายน คุณแม่บอกว่า แม่บ้านที่ดีต้องเลี้ยงลูกเอง ดูแลสามีและอบรมลูกด้วยตนเอง เพื่อสร้างพลเมืองที่ดีให้แก่ประเทศชาติ ไม่จำเป็นต้องออกไปทำงานสังคมสงเคราะห์เพื่อตำแหน่งคุณหญิงหรอก บางคราวคุณแม่ต้องทำเองทุกอย่างแม้แต่ซักผ้ารีดผ้า ทำกับข้าว เมื่อลูกอายุได้ ๗ ขวบ คนใช้ลาไปเยี่ยมบ้านกันหมด....เป็นเดือน....น้องแฝดยังเล็กอยู่ คุณแม่ลำบากมาก ทำให้คุณแม่ซึ่งปกติก็ใจเย็นและอดทนอยู่แล้ว ก็ยิ่งอดทนมากยิ่งขึ้น คุณแม่มองเห็นทุกข์ของการเกิด คุณแม่ปฏิบัติธรรมจากชีวิตจริง คุณแม่ไม่หนีสิ่งแวดล้อมในกรุงไปอยู่วัดหรืออยู่ป่าอย่างที่บางคนเขาปฏิบัติกัน แต่คุณแม่พิจารณาธรรมะจากสภาวะที่เป็นอยู่ปัจจุบันอย่างรู้เท่าทัน คือการมีสติอยู่กับตัวตลอดเวลาโดยไม่ประมาท คุณแม่สร้างบารมีโดยรับเอาความทุกข์ของคุณพ่อ และลูก ๆ มาไว้กับคุณแม่ทั้งหมด รวมทั้งคนอื่น ๆ เช่น ญาติพี่น้องและบุคคลที่คุณแม่อุปถัมภ์มา ผลจากการที่คุณแม่ประหยัดเพราะทำเองทุกอย่าง คุณแม่จึงเก็บเงินไว้ได้มากพอที่จะเป็นค่าเรียนของลูก ๆ ทั้งห้าคนได้....ตอนที่อยู่บ้านคลองเตย (ลูกอายุ ๕ ขวบ) คุณแม่เคยทำหวานเย็นใส่กระติกให้เด็กรับใช้ออกไปเดินขาย ได้เงินมาก็ใช้เงินนั้นเป็นค่าหนังสือเรียนและค่าขนมเด็กคนนั้น

ลูกจำได้แน่ชัดถึงทุกระยะของชีวิตที่ลูกได้รับความทุกข์ยาก คุณแม่จะช่วยแบ่งเบาให้คลายลงได้เสมอ เช่นเมื่อลูกป่วยเป็นอีสุกอีใส คุณแม่เฝ้าพยาบาลไม่ห่าง ขณะเมื่ออยู่ในสายตาของท่าน ลูกจะไม่มีโอกาสได้ทำบาป ลูกเคยช้อนปลาแล้วนำมาทอดตามอย่างเด็กรับใช้ คุณแม่รู้เข้าสั่งไม่ให้เล่นกับเด็กคนนั้นอีก เมื่อลูกเข้าเรียนชั้นอนุบาล คุณแม่สงสารลูกเกรงว่าจะเหงา จึงให้น้องสาวเข้าเรียนด้วยพร้อมกัน และคุณแม่ยังไปเฝ้าที่โรงเรียนทุกเช้า–เย็น ลูกเกาะคุณแม่แจจนกระทั่งโรงเรียนเข้า แต่ลูกก็ได้เพื่อนคือน้องสาวเรียนมาด้วยกันจนเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพร้อมกัน คุณแม่ช่วยสอนการบ้านให้ลูกตั้งแต่ชั้นประถม ๑ ถึงชั้นมัธยม (พอถึงชั้นเตรียมอุดมและมหาวิทยาลัย คุณพ่อจึงสอนคณิตศาสตร์ และฟิสิกส์) ตอนบ่าย ๆ กลับจากโรงเรียน คุณแม่ทำของว่างไว้ให้ทุกวัน เช่น เมี่ยงลาว เมี่ยงปลาทู บั้นสิบ กระหรี่พัฟ สาคูไส้หมู โดนัท ไส้กรอกรมควันอันยาวเท่าแขน เอแคล ลืมกลืน และมีขนมอื่นใส่ขวดโหลไว้ให้อีก เช่น กรอบเค็ม ข้าวเม่าคั่วปรุงรส เปลือกส้มโอเชื่อม ท๊อฟฟี่นม กล้วยกวน ผลไม้กวนและเชื่อมบรรจุขวดเก็บไว้ได้นาน ๆ ผัก ขิง พริก แกะสลักดองใส่ขวดโหลทั้งแบบรสเค็มและรสเปรี้ยว สวนครัวก็ทำเอง คุณแม่ปลูกมะเขือเทศผลโตเกือบเท่าหน้าของลูก (เมื่ออายุ ๓ ขวบ) และดอกกุหลาบก็ดอกใหญ่กว่าหน้าของลูกด้วย คุณแม่เลี้ยงไก่และเป็ดไว้ ได้เก็บไข่ในเล้าไก่ และในพงหญ้าทุกวันเลย คุณแม่รักเด็ก ๆ มาก เด็กห้องแถวหลังบ้านเข้ามาเล่นในบ้าน คุณแม่ก็เรียกทานข้าว ทานขนมและแจกเสื้อผ้า บางคนมาติดคุณแม่ คุณแม่ก็ส่งเสียให้เรียนหนังสือจนโต

คุณแม่ชอบทำบุญและปฏิบัติธรรมเป็นประจำ ในแต่ละปีคุณแม่จะจัดเครื่องบังสุกุล คุณทวด คุณปู่ คุณย่า ให้คุณพ่อ และลูก ๆ ไปถวายพระที่วัดเทวราชกุญชร ส่วนที่วัดสามปลื้มคุณแม่ไปทำบุญถวายสังฆทานให้คุณตา คุณยาย และทำอาหารไปถวายพระโดยเฉพาะท่านอาจารย์กลีน อยู่เป็นประจำ (ปัจจุบันท่านได้มรณภาพไปแล้ว) คุณแม่

คอยเตือนคุณพ่อและลูก ๆ (รวมทั้งหลาน ๆ เมื่อมีหลาน) ให้หมั่นภาวนา "พุทโธ" อยู่เป็นประจำ คุณแม่ลำบากเพื่อลูกโดยเฉพาะ "เจี๊ยบ" มากกว่าลูกคนอื่นทุกคน ตั้งแต่วันแรกที่ลูกเกิด คุณแม่ก็เกือบไม่รอด เพราะน้ำเดินก่อนคลอดหลายชั่วโมง ในที่สุดก็คลอดเองแบบเข็นแห้งโดยที่หมอยังไม่มา เมื่อลูกเข้าโรงเรียน (คุณแม่พาไปฝาก) เมื่อลูกเข้าทำงาน, เมื่อลูกมีคนมาติดพัน โดยเฉพาะคนที่ลูกตัดสินใจแต่งงานด้วย วันแรกที่คุณแม่เห็นหน้าคุณแม่ก็พยายามแนะนำให้ลูกปลีกตัวออกห่าง แต่คุณแม่ก็ตามใจลูกไม่เคยบังคับลูกเลย เมื่อลูกไม่เชื่อฟังคุณแม่ จนกระทั่งลูกต้องประสบเคราะห์กรรมในชีวิตสมรส คุณแม่ก็รับความทุกข์ไปจากลูกทุกสิ่งทุกอย่าง นับตั้งแต่วันที่ลูกหมั้น คุณแม่ช่วยทำของชำร่วยเอง ซื้อแหวนหมั้นให้ลูกใส่ ช่วยซื้อของเครื่องใช้ อาหารเลี้ยงพระและเลี้ยงแขกในงานแต่งงานคุณแม่เหนื่อยมาโดยตลอดจนกระทั่งลูกท้อง คุณแม่หายาคุณพระ (ทราบว่าเป็นยาของพระฤาษีสมัยพุทธกาล) มาให้ลูกเคี้ยวกลืนทุกวันพระ จนกระทั่งลูกคลอด คุณแม่อยู่เฝ้าลูกตลอดเวลา ลูกได้รับความทรมานมากเมื่อเจ็บท้อง เพราะนายแพทย์ยืนยันว่าท้องลูกผิดปกติรกเป็นพิษ (Toxymia) ตั้งแต่ท้องได้ ๔ เดือน และลูกก็ปวดท้องมาโดยตลอด นายแพทย์บอกไว้ว่าลูกจะคลอดเองไม่ได้ นายแพทย์เตรียมการไว้ว่าจะต้องเร่งด้วยน้ำเกลือในวันรุ่งขึ้นและผ่าตัด แต่ลูกคิดว่าคงจะทนปวดถึงวันรุ่งขึ้นไม่ไหว เพราะแขนทั้งสองของลูกมีเลือดไหลออกซิบ ๆ ตลอดลำแขนด้วยแรงบิดตัวกับที่นอน ลูกได้ตัดสินใจกลืนยาคุณพระที่อมไว้ทั้งแท่ง เมื่อได้ยินนายแพทย์เวรพูดเมื่อตรวจมดลูกแล้วว่า "ปากมดลูกเปิดเพียง ๓ เซ็นติเมตรเท่าเมื่อเช้า (ซึ่งขณะนั้น ๑๘.๓๐ น. แล้ว) อย่างน้อยอีก ๑๐ ชั่วโมงจึงจะคลอด" ลูกกลืนยาทันทีพร้อมกับน้ำมนต์ที่นำมาด้วยเพียง ๑๐ นาที (ดูจากนาฬิกาบนฝาผนังห้อง) น้ำก็เดินแพทย์เวรตรวจดูปรากฏว่าปากมดลูกเปิดหมด จึงนำรถเข็นพาลูกเข้าห้องคลอด และคลอดเองโดยไม่ต้องผ่าตัด ลูกอินผิดปกติตั้งแต่เกิดเพราะท้องใหญ่มาก นายแพทย์ต้องรีบผ่าตัด

ในวันรุ่งขึ้นเพราะเด็กหายใจไม่ออก ปรากฏว่ารกไม่ได้เป็นพิษ แต่เพราะรกขาดตรงส่วนต่อของลำไส้เด็ก และลำไส้เด็กก็ขาดออกไปด้วย อาหารจากแม่จึงพอกอยู่บริเวณหน้าท้องของเด็ก น้ำหนักเด็กเพียง ๑.๙ กิโลกรัม นายแพทย์ช่วยเลาะอาหารออกใช้เวลา ๓ ชั่วโมงกว่า และช่วยเย็บลำไส้ให้ใหม่ ส่วนการผ่าตัดไส้เลื่อนจะต้องทำอีกครั้งเมื่อเด็กอายุ ๘ เดือน แพทย์ผู้ผ่าตัดได้อธิบายให้ฟังว่า สาเหตุที่รกขาดเป็นเพราะอิริยาบทของมารดา เช่น การเดิน การนั่ง ผิดปกติ เช่นเร่งรีบ หรือเอี้ยวตัวเร็ว (เวลาทำงานรับโทรศัพท์โดยรีบเดินไปตามซอกโต๊ะถึง ๓ เครื่อง และวิ่งขึ้นลงบันไดประจำ) มีอารมณ์เครียด ท่านเคยพบแบบเดียวกันนี้ในผู้หญิงอังกฤษนักธุรกิจคนหนึ่ง ลูกอินเข้าตู้อบและให้น้ำเกลืออยู่ ๒ สัปดาห์ ทางโรงพยาบาลก็ให้นำกลับมาเลี้ยงที่บ้าน เพราะเกรงว่าเด็กอาจไม่รอด เนื่องจากถ่ายอุจจาระเกือบตลอดเวลา และไม่มีพยาบาลที่จะดูแลอย่างใกล้ชิดได้ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา คุณแม่ก็เลี้ยงหลานตลอดทั้งกลางวันกลางคืนด้วยความเหน็ดเหนื่อย และยังได้รับความกระทบกระเทือนใจเมื่อลูกหย่าร้าง เมื่อลูกอินอายุได้ ๘ เดือน ผลจากการที่คุณแม่ต้องคร่ำเคร่งกับการเลี้ยงหลานและกลั้นปัสสาวะในตอนกลางคืน เพราะไม่ยอมวางหลาน (เกรงหลานจะตื่น) ดังนั้นเมื่อลูกอินอายุย่างเข้า ๓ ขวบ คุณแม่จึงมีอาการเนื้องอกตรงส่วนต่อระหว่างกระเพาะอาหารกับลำไส้ และท่อน้ำดี (เพราะกรดยูริคไหลย้อนจากกระเพาะปัสสาวะขึ้นไปคั่งตรงส่วนดังกล่าว เมื่อเนื้อเยื่อส่วนนั้นถูกกรดกัด ร่างกายจึงสร้างเซลล์ขึ้นมาพอกบริเวณนั้น จึงกลายเป็นเนื้องอก) คุณแม่ต้องเข้ารับการผ่าตัด แต่นายแพทย์มิได้ตัดเนื้อก้อนนั้นออก กลับโยงลำไส้ขึ้นใหม่อีกทางหนึ่ง และเจาะถุงน้ำดีและลำไส้เย็บติดเข้าด้วยกัน เพื่อให้น้ำดีไหลตรงเข้าลำไส้อีกทางหนึ่ง เพราะเกรงว่าท่อน้ำดีจะตันในภายหลังเมื่อเนื้องอกลามไปถึงและลงความเห็นว่า เนื้อก้อนนั้นเป็นมะเร็ง ลูกไม่เห็นด้วยและไม่เชื่อว่าคุณแม่เป็นมะเร็ง เพราะไม่มีอาการเบื่ออาหาร น้ำหนักไม่ลด และอาการอื่นที่เป็นอาการเตือนของมะเร็งก็ไม่มี ที่คุณแม่แน่นและเสียดเป็นเพราะก้อนเนื้อนั้นไปขวางทางเดินอาหาร ทำให้การบีบตัวของลำไส้ผิดปกติ

จึงเกิดลมดันทำให้แน่นและจุกเสียด นายแพทย์ทำนายว่าคุณแม่ชีวิตอยู่ไม่เกิน ๔ เดือน เพราะเป็นมะเร็งขั้นสุดท้าย และได้ลามเข้าต่อมน้ำเหลืองแล้ว ระยะนั้นลูกตกใจมากพลอยเชื่อตามที่แพทย์บอก แต่ก็คลางแคลงใจอยู่ตลอดเวลาว่า ทำไมหลังผ่าตัดคุณแม่จึงไม่เบื่ออาหารและน้ำหนักขึ้น ซึ่งไม่ใช่อาการของมะเร็ง ระยะนั้นลูกวิ่งหายาไทยเพราะไม่ชอบยาฝรั่ง (ซึ่งไม่ได้ช่วยรักษามะเร็ง และยังจะทำเซลล์ดี ๆ ให้เสียอีกด้วย) แต่ยาไทยที่ได้มาก็ไม่ถูกกัน (หม้อละเกือบพันบาท) คุณแม่ดื่มเข้าไปก็อาเจียรหมด ลูกจึงจำเริญเสีย แพทย์ประจำบ้านเร่งให้ลูกรีบตัดสินใจใช้ยาฝรั่ง เพราะเวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว ลูกจึงนำใบสั่งแพทย์ไปซื้อยาที่สถาบันมะเร็งรวม ๔ ขนาน วันแรกที่ให้ยาโดยแพทย์ผสมกับน้ำเกลือ และหยดเข้าเส้นทีละหยด ๆ (๑ หยดต่อ ๘ วินาที) โดยหลอกคุณแม่ว่าให้อาหารทางเส้น คุณแม่เริ่มเพลีย เบื่ออาหาร คลื่นไส้ เมื่อพาไปให้ยาครั้งที่สอง อาการคุณแม่ทรุดลงมาก น้ำหนักลด ผมร่วงทานอาหารไม่ลงเลย ลูกรู้สึกใจหาย....ตอนนั้นคุณป้าโทรศัพท์มาหาบอกว่า "เสด็จแม่บังภัยต่อว่า ว่าจะฆ่าแม่กันแล้ว ถ้าให้ยาครั้งที่ ๔ แม่จะต้องตายคาเข็มเลยทีเดียว" ลูกตกใจมากตอนนั้นลูกยังไม่เคยไปเฝ้าเสด็จแม่บังภัย คุณแม่และคุณป้าเป็นลูกศิษย์ท่านอยู่ และการผ่าตัดครั้งนี้ก็เพราะท่านทรงอนุญาตให้ผ่าได้ตามที่หมอสั่ง และท่านได้อธิบายถึงสาเหตุดังได้เล่าไว้แล้วนั้น ท่านทรงยืนยันว่าไม่ใช่มะเร็งจึงให้ตัดออกเสีย ลูกรีบไปเฝ้าท่านทันทีที่ได้ข่าวจากคุณป้า ท่านรับสั่งกับลูกว่า "ย่าบอกแล้วไม่ใช่มะเร็ง ถ้าใช่ย่าจะไม่ปล่อยให้ไปผ่าตัดกันหรอก ย่าจะให้ยารักษามะเร็งเอง นี่เพราะไม่ใช่ เนื้องอกนั้นก็ไม่ตัดออกกลับไปทำอะไรกันยุ่งไปหมด ถ้าไม่เชื่อขืนให้ยานั้นครั้งที่ ๔ แม่จะตายเพราะพิษยา" ลูกตกใจมากจึงรีบตัดสินใจหยุดยาฝรั่ง ไม่ยอมพาคุณแม่ไปให้ยาอีก นายแพทย์ว่าลูกเอาชีวิตคุณแม่ไปเสี่ยงกับความเชื่องมงาย แต่ลูกก็ไม่สนใจอีกต่อไป ลูกให้คุณแม่ดื่มน้ำใบหนุมานประสานกายแก้ช้ำในเพื่อรักษาแผลข้างในที่ถูกผ่าตัดและเนื้อเยื่อของร่างกายที่ถูกยารักษามะเร็งแผนปัจจุบันทำลาย คุณแม่เริ่มมีอาการดีขึ้น น้ำหนักขึ้นจนกระทั่งปีต่อมาน้ำหนักก็ขึ้นเท่าเดิม และดูจะอ้วนท้วนขึ้น

อีกด้วย (แต่น่าเสียดายที่ร่างกายคุณแม่ไม่รับอาหารที่มีไขมัน เช่น ไข่ เนย เนื้อที่ติดมัน คุณแม่จะมีอาการแน่นทุกครั้ง)

เมื่อครั้งลูกจบจากมหาวิทยาลัยใหม่ ๆ ลูกได้มีโอกาสตามคุณแม่ไปวัดต่างจังหวัด เช่นวัดป่าอุดมสมพรนมัสการท่านอาจารย์หลวงปู่ฝั้นบนถ้ำขาม ได้นมัสการหลวงปู่แหวนบนดอยแม่ปั๋ง คุณแม่ได้ไปวัดต่าง ๆ ที่ต่างจังหวัดเพื่อปฏิบัติธรรม กับพระกรรมฐาน อาทิเช่น ท่านอาจารย์หลวงปู่ฝั้น ท่านอาจารย์หลวงปู่หลุยส์, ท่านอาจารย์มหาบัว, ท่านอาจารย์หลวงปู่ขาว, ท่านอาจารย์หลวงปู่คำดี, ท่านอาจารย์ใช่ หลังการผ่าตัดแล้วคุณแม่ก็ไปนมัสการพระอาจารย์ทุกท่านเหมือนเช่นเคย จนเมื่อการเดินทางครั้งสุดท้ายไปนมัสการท่านมหาบัว รถกระเทือนมากประกอบกับประทานข้าวเหนียวมากเกินไป เมื่อกลับถึงกรุงเทพ ฯ จึงเกิดมีอาการจุกเสียดอย่างรุนแรง เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ต้องเข้าโรงพยาบาลกรุงเทพทันที นายแพทย์พบว่าตับอ่อนอักเสบ ระยะเวลาห่างจากการผ่าตัดคราวนั้น ๒ ปีกว่า แต่แพทย์อ้างว่าประวัติเดิมลงบันทึกว่าเป็นมะเร็งลามไปที่ตับอ่อนจะใช้ยามะเร็งรักษา ลูกได้ขอให้คุณพ่อพูดกับนายแพทย์ว่ายาทุกอย่างเชิญท่านใช้ได้ ยกเว้นยามะเร็ง ขออย่านำมาใช้กับคุณแม่

คุณแม่ต้องนอนอยู่โรงพยาบาลเกือบ ๒ เดือน ในระหว่างนั้นได้รับแต่น้ำเกลือทางเส้นเลือดตลอดเวลา ทางจมูกมีสายยางสอดลงถึงกระเพาะอาหารเพื่อดูดน้ำดีออก นายแพทย์ฉีดแอมพิซิลิน (Ampicillin) และ เยนต้ามัยซิน (Gentamicin) ทุก ๖ ชั่วโมง ในระหว่างนี้น้องสาว น้องสะใภ้และเพื่อนที่ทำงานของลูกคนหนึ่งได้ผลัดกันอยู่เวร ต่อมาประมาณ ๑ เดือน ก็เกิดอาการพิษจากยา กล่าวคือมีไข้สูงเมื่อให้ยาลดไข้แล้วไข้ก็ไม่ลด คุณแม่นอนซมหมดสติ ไม่รับรู้สิ่งรอบข้าง นายแพทย์บอกว่าไม่ได้แพ้ยา เป็นเพราะมะเร็งได้ลุกลามถึงขั้นสุดท้ายแล้วเสด็จย่าบังภัย ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเรามาโดยตลอด ได้ทรงชี้แจงว่าเกิดพิษยาตัวแรกที่ฉีดเข้าโดยตรง ไม่ใช่ตัวที่ผสมกับน้ำเกลือก่อนฉีด ถ้าไม่รีบหยุดยา

ตัวนี้จะช่วยชีวิตคุณแม่ไม่ได้เลย ยาตัวแรกคือ แอมพิซิลลิน (Ampicillin) นั่นเอง น้องสาวได้ขอร้องให้นายแพทย์หยุดยา แอมพิซิลลิน (Ampicillin) โดยทันที วันรุ่งขึ้นหลังหยุดแอมพิซิลลิน (Ampicillin) ได้ ๑ วัน คุณแม่อาเจียรและถ่ายอุจจาระซึ่งเมื่อนายแพทย์ตรวจดูแล้วจึงยอมรับว่า เป็นอาการพิษของแอมพิซิลลิน (Ampicillin) นายแพทย์สงสัยว่าพวกเรารู้ก่อนได้อย่างไร ขณะนั้นคุณพี่ในสกุลสิงหเสนีคนหนึ่ง ได้แนะนำให้ไปรับท่านอาจารย์จุลทัศน์มาช่วยให้โยเร (แสงทิพย์จากองค์สมเด็จพระศรีอาริยเมตไตร) ทุกวัน พิษยาในร่างกายของคุณแม่ถูกขับออกโดยการอาเจียรเป็นเมือกและถ่ายอุจจาระเป็นเมือกสีน้ำตาล เมื่ออาการเริ่มทุเลาลงจึงกลับบ้าน แต่ยังไม่หายเป็นปกติ น้ำย่อยจากตับยังคงอยู่ในเลือดปริมาณสูงกว่าปกติทำให้เพลียมาก แต่คุณแม่ไม่ยอมพักผ่อนเพราะชอบทำงาน คุณแม่จัดอาหารเลี้ยงพระเอง และเมื่อถึงเดือนตุลาคม ๒๕๒๓ เกิดภาวะน้ำท่วมกรุงเทพ โรงเรียนของหลาน ๆ ปิดคุณแม่ก็ต้องช่วยเลี้ยงหลานอีก ๓ คน พอเข้าเดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๓ คุณแม่เกิดมีน้ำท่วมปอดข้างซ้าย นายแพทย์อ่านประวัติของคุณแม่จึงลงความเห็นว่ามะเร็งได้ลามมาที่ปอด ลูกขอร้องคุณพ่อให้ช่วยขอร้องนายแพทย์ว่าอย่าให้ยามะเร็ง แต่แล้วนายแพทย์ก็ได้ฉีดยามะเร็งเอนดอกซาน (Endoxan) ตรงเข้าที่ปอด (โดยไม่ได้ให้ร่วมกับน้ำเกลือ) โดยที่เราทุกคนไม่รู้เรื่องเลย ปอดจึงถูกทำลาย (Burn) โดยทันที และล้มลงพาดบนหัวใจ หัวใจบีบตัวไม่ถนัด คุณแม่นอนไม่ได้เลยต้องให้อ๊อกซิเจนตลอดเวลา พอถึงวันเสาร์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ ออกซิเจนที่บ้านหมด จึงรีบพาไปโรงพยาบาล เพื่อให้อ๊อกซิเจน แพทย์ให้โซเซกอน (Sosegon) เพราะคิดว่าจะปวด ซึ่งคุณแม่บอกว่าไม่ปวด คืนนั้นคุณแม่เกือบขาดใจเพราะเกิดลมดันขึ้นหน้าอก นายแพทย์บอกอีกว่ามะเร็งลามไปที่กล้ามเนื้อหัวใจแล้วคุณแม่จะปวดปอดและปวดหัวใจอย่างมาก แต่คุณแม่ไม่ปวดเลย เราได้เชิญแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางหัวใจมาช่วยตรวจ ท่านยืนยันว่าหัวใจแข็งแรงทุกส่วน ถ้าไม่แข็งแรงจะไม่มีชีวิตอยู่ถึงบ่านี้ที่หายใจไม่ถนัดเป็นเพราะปอดล้มมาพาดหัวใจ

ลูกจึงเพิ่งเข้าใจเดี๋ยวนี้เอง เมื่อถามแพทย์ที่รักษาปอดคุณแม่ว่า หมอฉีดยาอะไรให้คุณแม่ และได้รับคำตอบว่าเอนดอกซาน (Endoxan) และแพทย์ยังจะขอให้ฉีดมอร์ฟีน (Morphine) ให้คุณแม่เพราะคุณแม่จะปวดมากก่อนเสียชีวิต ลูกไม่ยอม เพราะคุณแม่ไม่ได้เป็นมะเร็งทำไมจะต้องปวด ลูกรีบพาคุณแม่กลับบ้าน วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ (คุณแม่ภาวนาพุทโธ มาโดยตลอด) จนถึงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ ซึ่งเป็นวันมาฆะบูชา คุณแม่หลับตั้งแต่ ๒๒.๐๐ น. ความดันโลหิตปกติ ๑๒๐-๗๐ เวลา ๒๓.๓๐ น. เหงื่อออกมาก ความดันลดเหลือ ๑๑๐-๗๐ จนถึงเวลา ๒๔.๐๐ น. พอดี หัวใจของคุณแม่ก็หยุดไปเฉย ๆ ทั้งที่ยังคงหลับสนิทอยู่

คุณแม่ทานอาหารได้มาโดยตลอดและไม่เคยมีอาการปวดเลย นอกจากต้องพยายามหายใจอย่างเต็มที่ตลอดเวลาพยาบาลผู้เฝ้ายืนยันว่า เธอเคยพยาบาลคนไข้มะเร็งในปอดคนไข้ร้องปวดตลอดเวลาแม้จะฉีดมอร์ฟีน (Morphine) ให้ก็ดูเหมือนไม่ช่วยบรรเทาลงไปเท่าไรเลย เธอมั่นใจว่าคุณแม่ไม่ได้เป็นมะเร็งในปอดอย่างแน่นอน ซึ่งลูกก็มั่นใจเช่นเธอด้วย ก่อนคุณแม่สิ้นชีวิต ๕ วัน น้องชายได้ไปเฝ้าเสด็จย่า ท่านรับสั่งว่า "ถึงอายุขัยแล้ว อย่าไปดึงแม่เขาไว้เลย พยายามทำใจกันไว้เมื่อถึงเวลานั้นย่าจะไปรับแม่เอง" น้องชายกลับมาบ้านร้องไห้ ลูกยังไม่ยอมเชื่อเลย

หลังจากคุณแม่สิ้นชีวิตไปแล้ว เสด็จย่าได้ทรงเป็นที่พึ่งในการติดต่อกับคุณแม่ตลอดมาทั้งนี้นับว่าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อครอบครัวของเราเป็นล้นพ้น นอกจากเสด็จย่าบังภัยแล้วก็มีสมเด็จพ่อเทพศรีหริศมงคลชัย, ปู่ใหญ่ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ทรงเล่าให้ลูกฟังเหมือนกันทุกพระองค์ว่า คุณแม่อยู่บนสวรรค์ทรงชุดขาวมีดอกไม้ล้อมรอบมากมายเหมือนเดินอยู่บนพรมดอกไม้ และมีหลายพระองค์ดูแลคุณแม่อยู่

ลูกขอกราบรำลึกถึงพระคุณของคุณแม่ที่มีต่อลูกมากมายหาที่เปรียบมิได้ ลูกจะตั้งใจปฏิบัติธรรมเพื่อบูชาพระคุณของคุณแม่ผู้เป็นพรหมของลูก ขอให้คุณแม่สามารถปฏิบัติธรรมถึงขั้นสูงสุดจนบรรลุมรรคผล นิพพานโดยเร็วด้วยเถิด

ลูกเจี๊ยบ

ความตายไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว ถ้าหากไม่ใช่เป็นการตายในความชั่ว ความตายเป็นสิ่งที่มีคุณและควรจะต้อนรับไว้ด้วยความยินดีในเมื่อถึงคราว เพราะความตายเท่านั้นที่จะช่วยเปลี่ยนสังขารที่เก่าแก่คร่ำคร่าให้เป็นสังขารที่สมบูรณ์ และช่วยให้คนที่ประกอบคุณงามความดีต่าง ๆ ไว้ ให้ได้รับผลจากความดีของตน อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

จากหนังสือ วิญญาณ ของท่านอาจารย์พร รัตนสุวรรณ

ขอให้แม่เป็นพรหมของลูกต่อไป

นับตั้งแต่จำความได้จนแม่จากไป แม่เป็นผู้ให้ความรัก ความเมตตา อบรมสั่งสอนลูกให้มีธรรมะในใจ มิให้เสียทีที่ลูกเกิดมาเป็นมนุษย์ในภพชาตินี้

พวกเรา ๕ คน ได้รับการอบรมทางธรรมจากแม่ตั้งแต่พวกเรายังเล็ก ๆ ทุก ๆ ค่ำแม่จะพาพวกเราเข้าห้องพระ สอนให้พวกเราไหว้พระสวดมนต์ ตอนนั้นพวกเรายังเล็กนัก ไม่รู้จักนั่งนิ่ง ๆ ให้ใจสงบ เมื่อต้องนั่งเฉย ๆ นาน ๆ ก็ทนไม่ได้ มักจะเอามือแหย่กันเล่น วิธีดุของคุณแม่คือหันมามองพวกเราเฉย ๆ แล้วก็สวดมนต์ของแม่ต่อไป พวกเรากลัวสายตาของแม่มาก ถูกมองอย่างตำหนิทีไรก็เย็นวาบไปทั้งตัว แม่ไม่เคยพูดคำหยาบ ไม่เคยเอ็ดตะโร ไม่เคยว่าพวกเราตรง ๆ เลย การสอนของแม่คือการเล่าเรื่องของตัวแม่ตั้งแต่เล็ก ๆ ให้พวกเราฟัง เรื่องที่แม่เคยทำอะไรไม่ถูก แล้วก็ถูกคุณยายเอ็ดเอา เช่น เวลาพวกเราพูดเสียงดัง แม่ก็เล่าให้ฟังว่าเมื่อคุณยายมาเยี่ยมแม่ที่บ้านคุณพ่อ ได้ยินแม่พูดเสียงดังก็ถามแม่ว่า "เดี๋ยวนี้พูดเสียงดังเป็นแล้วหรือ" เพียงเท่านี้แม่ก็อายคุณยายมาก พวกเราก็อายแม่เหมือนกัน สำหรับลูก ๆ แม่จึงเป็นแม่พิมพ์ที่แท้จริง

ลูกเป็นคนขี้โมโหตั้งแต่เล็ก ทุกครั้งที่ลูกเกิดโมโห แม่จะคอยเตือนสติลูก แม่เคยว่าลูกว่าถ้าลูกไม่อดทนต่อสิ่งเล็กน้อยนี้ได้แล้ว ลูกจะทนต่อเรื่องใหญ่ ๆ ข้างหน้าได้อย่างไร แม่สอนให้มองทุกเรื่องที่เกิดขึ้นตอนนั้นให้เป็นเรื่องเล็กเสมอ แม้ว่ามันจะใหญ่กว่าเรื่องที่เคยเกิดก็ตาม แม่สอนให้ลูกมีวิริยะอุตสาหะที่จะสร้างความดี ให้อดทนต่อความชั่วร้ายของผู้อื่น แม่พูดเสมอว่า ทุกอย่างที่เราทำจะให้ผลแก่เราภายหลัง แม้จะต้องรอคอยเป็นเวลานานนับสิบ ๆ ปีก็ตาม ในจิตใจของแม่จึงมีความหวัง และเมื่อความหวังนั้นไม่เกิดขึ้น ความเสียใจก็เกิดขึ้นแทน

ชีวิตของแม่มีทุกข์เพราะแม่ยังมีความเสียใจ และความหวังที่ยังตัดไม่ได้ แต่แม่ก็สร้างบารมีไว้มากมาย เพราะแม่เป็นคนใจบุญ เมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ไม่โลภ สงสาร ให้อภัย และอดทนมาก ลูกได้รู้จักคิด เกิดปัญญา เพราะลูกศึกษาจากคำสอนและชีวิตของแม่ แท้จริงแม่คือครูผู้ยิ่งใหญ่ของลูก เป็นผู้ปลูกฝังคุณธรรมให้แก่ลูก ลูกดำเนินชีวิตไปตามคำสอนของแม่ มโนธรรมในจิตของแม่ได้ถ่ายทอดมาสู่ลูก แต่ลูกก็รับไว้ได้ไม่หมด ลูกรู้ตัวว่าลูกไม่อดทนอย่างแม่ ลูกคิดว่าเพราะแม่อดทนเกินไป ในใจของแม่จึงมีแต่ความอัดอั้น ลูกเคยบอกแม่เสมอว่า ลูกจะไม่อดทนเพียงอย่างเดียว แต่ลูกจะตัดให้ขาดจากทุกสิ่งที่เป็นต้นเหตุของความเสียใจ ลูกอยากให้แม่ทำอย่างนี้ให้ได้ ใจของแม่จะได้เป็นอิสระ ลูกไม่เคยคิดเลยว่าในที่สุดแม่ก็ทำได้สำเร็จในวันที่แม่ตาย

ขณะที่แม่เจ็บหนักทนทุกขเวทนาอยู่นั้น ลูกรู้ว่าแม่กำลังสู้เพื่อเอาชนะสังขาร แม่รู้ว่าพวกเราพยายามทุกวิถีทางที่จะให้แม่อยู่กับพวกเราต่อไปอีก แต่แม่ไม่ปรารถนาจะอยู่ วันสุดท้ายของชีวิตแม่บนภพมนุษย์นี้เป็นวันที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตของลูก ลักษณะการจากไปของแม่คือบทธรรมที่ลึกซึ้งยิ่ง ตั้งแต่หัวค่ำแม่หลับสนิทจนลูกเกิดความหวังลาง ๆ แม่ตื่นอีกครั้งประมาณสามทุ่มกว่าเพื่อปัสสาวะ ก่อนแม่จะล้มตัวลงนอน แม่พูดอะไร ๒–๓ คำที่ลูกจับความไม่ได้ ลูกถามว่าแม่ว่าอะไรคะ แม่ไม่ตอบ เพียงแต่ล้มตัวนอนแล้วหลับต่อไปทันทีเป็นหลับที่ลูกพอใจยิ่ง ครู่ใหญ่ต่อมาลูกกลับเอะใจที่เห็นเหงื่อของแม่ออกมากมายอะไรเช่นนั้น เวลานั้นประมาณ ๕ ทุ่มครึ่ง ใกล้เวลา ๒ ยามแล้ว ลูกใจไม่ดีเลย ลูกรู้ว่าสุดปัญญาที่ลูกจะรั้งแม่เอาไว้ได้ ทุกคนช่วยกันเช็ดเหงื่อเท่าไหร่ ๆ ก็ไม่แห้ง เหงื่อผุดออกทั่วทุกขุมขน พยาบาลตรวจความดันโลหิตและการเต้นของหัวใจ ทุกอย่างปกติ ลูกมองดูหน้าของแม่ ทำไมหน้าของแม่จึงสงบนิ่งและแจ่มใสยิ่งนัก ไม่มีท่าทางรับรู้ต่อพวกเราที่จับตัวแม่พลิกไปพลิกมาเพื่อเช็ดเหงื่อเลย เสียงนาฬิกาตี ๒ ยาม ชีพจรของแม่ก็หยุดพอดี กำหนดชีวิตของแม่คือคืนเมาฆะ ๒ ยามตรง ตามที่ลูกทราบล่วงหน้าแล้วจริง ๆ ลูกเข้าใจดี ลูกเอาแม่ไว้ไม่

ได้ แม่ไม่ปรารถนาจะอยู่ ใจของแม่ไม่มีห่วง ไม่มีความเสียใจแล้ว ใจของแม่ตัดขาดจน เป็นอิสระแล้ว จิตของแม่ทิ้งร่างไปก่อนกำหนดเวลาชีวิตของแม่สิ้น แม่จึงได้หลับลึกสนิทยิ่ง และใบหน้าสวยแจ่มใสปานนั้น จิตของแม่ปฏิบัติได้จนบรรลุธรรมะขั้นสูงแล้วจริง ๆ หน้าของแม่ยิ้มด้วยความปีติ แต่ลูกร้องไห้ด้วยความคิดถึงแม่

แม่ตายในคืนมงคลคือคืนมาฆะบูชา เวลาสองยามตรง เป็นการถวายชีวิตแก่พระพุทธเจ้า นับว่าเป็นการตายที่เป็นมงคล (ดังที่ท่านอาจารย์พระมหาบัวกล่าว) การตายของแม่จึงเป็นสิ่งเตือนให้ลูกเร่งปฏิบัติธรรม เพื่อสร้างสมบุญบารมีไว้ให้ได้มากที่สุดในชาตินี้ เมื่อแม่อยู่แม่เป็นพรหมของลูก เมื่อแม่ตายจากลูกไป แม่ไม่ได้เป็นแม่ของลูกอีกแล้วก็ขอให้เป็นพรหมของลูกต่อไปเถิด ขอบุญกุศลทั้งปวงที่ลูกสร้างไว้จงส่งผลให้แม่บรรลุมรรคผลนิพพาน ณ เบื้องบนนั้นเทอญ

ฝอยฝา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สหการพิมพ์
12 ปากซอยอินทามระ 57 ถนนสุทธิสาร กทม. 2771834
นายประจักษ์ เข็มอนุสุข ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2524